

tiad

Turkish Journal
of Iranian
Studies

RESEARCH ARTICLE

Iran-China Relations In The Context Of "One Belt One Road Project"
And "Comprehensive Strategic Partnership Agreement" Signed Between
Iran And China

İbrahim Çetin & Engin Koç

Some Reflections On The Story "The History Of Gharib And His Brother Ajib"
From The Thousand And One Nights And Its Illustration In The Qajar Era

Başak Kilerci

Iran's Democratiation Efforts: Mohammad Ali Shah And The
Constitutionalism

Ömer Alkaç

India's New Middle East Policy Within The Context Of Hamas'
Al Aqsa Flood Operation And The Israel Factor

Fatih Tuna

BOOK REVIEW

50 Questions on Turkey-Iran Relations

Muhammed Furkan Şahin

Concessionaire & Editor in Chief

Dr. Hakkı Uygur

Associate Editors

Associate Professor Turgay Şafak, İstanbul Medeniyet University, İstanbul, Türkiye

Assistant Professor Umut Başar, Social Sciences University of Ankara, Ankara, Türkiye

Editorial Board

International Relations and Political Science: Professor Mesut Özcan, Social Sciences University of Ankara, Ankara, Türkiye

History: Professor Gazi Osman Özgüdenli, Marmara University, İstanbul, Türkiye

History of Religions: Associate Professor Mehmet Alıcı, Mardin Artuklu University, Mardin, Türkiye

Persian Language and Literature: Professor Hicabi Kırılgaç, Ankara University, Ankara, Türkiye

Turkish Language and Literature: Professor Nurettin Demir, Hacettepe University, Ankara, Türkiye

Theology: Professor Mehmet Ali Büyükkara, Marmara University, İstanbul, Türkiye

Art History and Fine Arts: Assistant Professor Ali Rıza Özcan, Mimar Sinan Fine Arts University, İstanbul, Türkiye

Anthropology: Professor M. Nazif Shahrani, Indiana University Bloomington, Bloomington, USA

Sociology: Associate Professor Seyed Javad Miri Meynagh, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tahrán, Iranian

Philosophy: Professor Şamil Öçal, Social Sciences University of Ankara, Ankara, Türkiye

Media and Communication: Associate Professor Abbas Assadi, Allameh Tabataba'i University, Tahrán, Iranian

Advisory Committee

Professor Ahmet Yaşar Ocak, TOBB University of Economics and Technology (R), Ankara, Türkiye

Professor Benedek Péri, Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary

Professor Fariba Zarinebaf, University of California, Riverside, USA

Professor Homa Katouzian, University of Oxford, Oxford, England

Professor Kemal İnat, Sakarya University, Sakarya, Türkiye

Professor Mahmud Erol Kiliç, IRCICA, İstanbul, Türkiye

Assistant Professor Mahmoud Omidsala, University of California (R), Riverside, USA

Associate Professor Mohammed Alsulami, International Institute for Iranian Studies, Riyadh, Saudi Arabia

Associate Professor Mohsen Shariatnia, Shahid Beheshti University, Tahrán, Iranian

Associate Professor Muhammed Taki Imami Hoyi, Islamic Azad University (R), Rey, Iranian

Professor Násib Göyüşov, Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Manuscripts, Bakú, Azerbaijan

Professor phil. Anja Pistor-Hatam, Kiel University, Kiel, Germany

Professor Richard Foltz, Concordia University, Quebec, Canada

Professor Shahram Pazouki, Iranian Institute of Philosophy, Tahrán, Iranian

Assistant Professor Shervin Farridnejad, Institute of Iranian Studies, Freie University of Berlin, Berlin, Germany

Professor Shodimuhammad Sufizoda, Tajikistan National Academy of Sciences, Dushanbe, Tajikistan

Professor Tim Epkenhans, University of Freiburg, Freiburg im Breisgau, Germany

Professor Tufan Gündüz, Hacettepe University, Ankara, Türkiye

Professor Turaj Atabaki, Leiden University, Leiden, Holland

English Language Editor

Assistant Professor Reza Vahdani Sanavi,
Social Sciences University of Ankara,
Ankara, Türkiye

Persian Language Editor

Assistant Professor Muhammed Abdulmecid

Editing

Seher Yazar

Secretariat

Mert Aydemir

Reviewers of the Issue

Professor Serkan Taflıođlu

Professor Yılmaz Karadeniz

Associate Professor Tolga Uzun

Associate Professor Serhan Afacan

Associate Professor Melike Sarıncıoğlu Ökten

Associate Professor Mevlüt Akçapa

Assistant Professor Hayati Ünlü

Assistant Professor Bilgehan Alagöz

Assistant Professor Oktay Gökhan Banbal

FROM EDITOR IN CHIEF

Respectable Readers;

We present you the fifth issue of the Turkish Journal of Iranian Studies (TJIS). We would like to present our sincere thanks to the authors who contributed to the publication process of this issue, the valuable referees who evaluated the articles and the TJIS team who meticulously followed the process. The fifth issue, published in January 2024, contains four original research articles and a book review. In the first article titled, *Iran-China Relations In The Context Of “One Belt One Road Project” And “Comprehensive Strategic Partnership Agreement” Signed Between Iran And China*, co-authored by İbrahim Çetin and Engin Koç, the authors analysed China’s relations with Iran in the context of the Belt and Road Initiative (BRI) and the 25-year Comprehensive Strategic Partnership Agreement. In the second article titled “*Some Reflections On The Story ‘The History Of Gharib And His Brother Ajib’ From The Thousand And One Nights And Its Illustration In The Qajar Era*”, Başak Kilerci examines to what extent the Thousand and One Nights Tales are based on Persian sources and contain Persian motifs and elements focusing on “The History Of Gharib And His Brother Ajib” and in what ways it was Qajarised in the 19th century. In the third article of this issue, “*Iran’s Democratiation Efforts: Mohammad Ali Shah And The Constitutionalism*”, Ömer Alkaç discussed the constitutional movement, which can be considered as the first step in Iran’s democratisation efforts, and the reflection of the developments in the press during the short reign of Mohammad Ali Shah (1907-1909). Fatih Tuna, in the fourth article titled “*India’s New Middle East Policy Within The Context Of Hamas’ Al Aqsa Flood Operation And The Israel Factor*”, analysed the reasons why India, one of the leading actors of the non-aligned movement, adopted a pro-Israel stance which represent a remarkable change in its foreign policy. In the book review section of this issue, Muhammed Furkan Şahin introduced the book titled “*50 Questions On Turkey-Iran Relations*”. The book analyses Turkey-Iran relations in all its dimensions, including economic, political, cultural and social.

We hope to see you in our sixth issue to be published in July 2024.

Dr. Hakkı Uygur
Editor in Chief/Concessionaire

CONTENTS

İBRAHİM ÇETİN & ENGİN KOÇ

Iran-China Relations In The Context Of “One Belt One Road Project”
And “Comprehensive Strategic Partnership Agreement” Signed Between Iran And China _____ 1

RESEARCH ARTICLE

BAŞAK KİLERCİ

Some Reflections On The Story “The History Of Gharib And His Brother Ajib”
From The Thousand And One Nights And Its Illustration In The Qajar Era _____ 23

RESEARCH ARTICLE

ÖMER ALKAÇ

Iran’s Democratiation Efforts: Mohammad Ali Shah And The Constitutionalism _____ 40

RESEARCH ARTICLE

FATİH TUNA

India’s New Middle East Policy Within The Context Of Hamas’
Al Aqsa Flood Operation And The Israel Factor _____ 67

RESEARCH ARTICLE

MUHAMMED FURKAN ŞAHİN

50 Questions on Turkey-Iran Relations _____ 82

BOOK REVIEW

“BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ” VE İRAN-ÇİN ARASINDA İMZALANAN “KAPSAMLI STRATEJİK ORTAKLIK ANLAŞMASI” BAĞLAMINDA İRAN-ÇİN İLİŞKİLERİ***

İbrahim Çetin*** Engin Koç****

ÖZET

Araştırma, Çin'in, İran ile olan ilişkilerini BKBYP (Bir Kuşak Bir Yol Projesi) ve 25 yıllık KSOA (Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması) bağlamında incelemek amacıyla planlanmıştır. Araştırmada, BKBYP ve KSOA'nın içeriği, Çin ve İran açısından anlamı, bu ülkeleri bu girişim ve anlaşmaya götüren nedenler ve BKBYP ve KSOA'nın kısıtları ve geleceği incelenmiştir. Çin'in BKBYP'yi başlatmasına neden olan başlıca faktörlerin, Çin'in gelişen sanayisine paralel olarak artış gösteren enerji gereksinimi, alternatif rotalar sayesinde enerji güvenliğinin sağlanması ve yeni pazar arayışı olduğu sonucuna varılmıştır. İran açısından BKBYP, yaptırımlar nedeniyle daha da fazla gereksinim duyulan enerji ve ulaşım altyapı yatırımları için yegâne finans kaynağı anlamına gelmektedir. Ayrıca İran, Çin ile olan ekonomik bağlarını uluslararası izolasyondan kurtulmak ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde (BMGK) destek bulabilmek için de kullanmak istemektedir. Araştırmada, BKBYP ve KSOA'nın Çin'e faydasının İran'dan daha fazla olacağı, İran'ın ise “Doğu'ya bakış” vizyonu çerçevesinde böyle bir anlaşmaya gitmesinden başka çaresinin olmadığı değerlendirilmektedir. Çin'in uluslararası sistemin en güçlü aktörü ABD ve ABD'nin Orta Doğu'daki müttefikleri ile karşı karşıya gelmeden bu anlaşmayı uygulamaya çalışacaktır. İran ise bu anlaşmayla ABD ve Batı'nın yaptırımlarını dengelemek için Çin'in finansal ve siyasal desteğini almaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, KSOA'nın geleceğinin, Çin'in ve İran'ın ABD ile olan ilişkilerine sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bir Kuşak Bir Yol Projesi, Kuşak Yol Girişimi, Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması, İran-Çin İlişkileri.

- * Atıf/To Cite: Çetin, İ. ve Koç, E. (2024). “Bir kuşak bir yol projesi” ve İran-Çin arasında imzalanan “Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması” bağlamında İran-Çin ilişkileri. *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 1-22.
- ** “Bir Kuşak Bir Yol Projesi” ve “Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması” Bağlamında İran-Çin İlişkilerinin, Neoklasik Realizm Çerçevesinden Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden özetlenmiştir.
- *** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Programı, ibrahimcetin@tarimorman.gov.tr
- **** Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, enginkoc@btu.edu.tr

IRAN-CHINA RELATIONS IN THE CONTEXT OF “ONE BELT ONE ROAD PROJECT” AND “COMPREHENSIVE STRATEGIC PARTNERSHIP AGREEMENT” SIGNED BETWEEN IRAN AND CHINA

ABSTRACT

The research was planned to examine China’s relations with Iran in the context of OBORP (One Belt One Road Project) and the 25-year CSPA (Comprehensive Strategic Partnership Agreement). In the research, the content of OBORP and CSPA, their meaning for China and Iran, the reasons that led these countries to this initiative and agreement, and the limitations and future of OBORP and CSPA were examined. It was concluded that the main factors that caused China to initiate the OBORP were the increasing energy need in parallel with China’s developing industry, ensuring energy security through alternative routes and the search for new markets. For Iran, OBORP means the only source of finance for energy and transportation infrastructure investments, which are needed even more due to sanctions. In addition, Iran wants to use its economic ties with China to escape international isolation and find support in the United Nations Security Council (UNSC). In the research, it is evaluated that OBORP and CSPA will be more beneficial to China than to Iran, and that Iran has no choice but to reach such an agreement within the framework of its “Look East” vision. China will try to implement this agreement without confronting the United States, the most powerful actor of the international system, and its allies in the Middle East. With this agreement, Iran is trying to get China’s financial and political support to balance the sanctions of the USA and the West. As a result, it is understood that the future of CSPA is closely tied to China and Iran’s relations with the USA.

Key Words: One Belt One Road Project, Belt and Road Initiative, Comprehensive Strategic Partnership Agreement, İran- China Relations.

Giriş

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, ilk kez 2013 yılında, Bir Kuşak Bir Yol Projesi’ni (BKBYP) Kazakistan’da gündeme getirmiştir (China Daily, 2013; Kuo ve Kommenda, 2018). Bu proje Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarında bulunan çok sayıda ülke arasında ulaşım bağlantılarını ve iş birliğini geliştirmeye odaklanan iddialı bir kalkınma ve ticaret projesi olarak bilinmektedir. (Olinga-Shannon vd., 2019, s. 3). İran-Çin arasında yapılan “Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması” (KSOA), başka bir ifade ile 25 yıllık iş birliği programı, İran İslam Cumhuriyeti (bundan sonra İran olarak kullanılacaktır) ile Çin Halk Cumhuriyeti (bundan sonra Çin olarak kullanı-

lacaktır) arasında 27 Mart 2021’de Tahran’da bu iki ülkenin dışişleri bakanları tarafından imzalanan bir anlaşmadır. Anlaşmanın maddeleri incelendiğinde KSOA’nın BKBYP’nin hayata geçirilmesi için yapılması gerekenleri içerdiği anlaşılmaktadır.

ABD’nin İran üzerinde yaptırımlar yoluyla baskı kurduğu bir dönemde, ABD, İsrail ve Körfez ülkeleri ile ilişkileri tehlikeye atmasına yol açabilecek böyle bir anlaşmayı (KSOA) Çin’in neden imzaladığı merak uyandırmaktadır. Ayrıca bu anlaşmanın uygulanmasında da adı geçen ülkelerin tepkileri nedeniyle çeşitli soru işaretleri bulunmaktadır. Araştırmanın önemi, KSOA’nın nedenlerini, sonuçlarını ve kısıtlarını analiz etmenin, Körfez bölgesinde-

ki gelişmelerin geleceğini takip etmeyi kolaylaştıracağı öngörüsünden kaynaklanmaktadır. BKBYB, pek çok makale ve tezde incelenmesine rağmen İran ve Çin arasında yapılan KSOA'nın yeni ve birçok belirsizlik taşıması nedeniyle, gazete ve dergi makaleleri haricinde yerli ve yabancı kaynaklarda bilimsel nitelikli yayın yok denecek kadar azdır. Bu nedenle, araştırmanın Körfez çalışmaları ve uluslararası ilişkiler alanına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Araştırmanın amacı, BKBYB ve KSOA'yı, İran ve Çin yönünden analiz ederek anlaşmanın nedenlerini, sonuçlarını ve uygulamadaki kısıtlarını anlamaktır. Bu yüzden araştırmanın sorusu, "BKBYB bağlamında KSOA neden imzalanmıştır? Sonuçları ne olacaktır ve uygulanmasını kısıtlayan faktörler nelerdir?" olarak ifade edilmiştir.

Araştırma verileri, literatür çalışması veya doküman inceleme yöntemi ile toplanmıştır. Literatür çalışması için Türkçe ve İngilizce, kitap, yüksek lisans, doktora tezleri ile ulusal ve uluslararası dergi makalelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, çeşitli analiz ve raporlarla birlikte güncel haber kaynakları ve web siteleri de incelenmiştir. Araştırmada, neden-sonuç bağımlı tesis etmek ve açıklamalar geliştirmek için nitel araştırma yöntemlerinden "vaka analizi yöntemi" kullanılırken süreç ve söylem analizinden faydalanılmıştır.

Bu araştırma, dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonraki ikinci bölümde, BKBYB ve KSOA hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde, BKBYB ve KSOA'ya yol açan nedenler İran ve Çin yönünden değerlendirilmiş, dördüncü bölümde ise BKBYB ve KSOA'nın sonuçları incelenmiştir. Beşinci bölümde BKBYB ve KSOA'nın uygulanmasındaki kısıtlar ve anlaşmanın geleceği değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Bir Kuşak Bir Yol Projesi (BKBYB) ve Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması (KSOA)

1.1. Bir Kuşak Bir Yol Projesi (BKBYB):

BKBYB, genellikle "Çin'in büyük stratejisi" veya "Çin'in Marshall Planı" olarak tanımlanmaktadır (Fallon, 2015, s. 140-147). Oysa bazı yazarlar, BKBYB'yi, Çin kapitalizmindeki bir krizi çözmeyi amaçlayan geniş bir faaliyetler dizisi olarak ele almakta ve bu sürecin, Başkan Xi tarafından değil, Çin'de uzun süredir devam eden kapitalist gelişmenin politik-ekonomik süreçleri tarafından yönlendirildiğini savunmaktadırlar (Olinga-Shannon vd., 2019, s. 3).

Çin; dünyanın ticaret hacmi en fazla olan, BMGK'nın beş daimi üyesinden biridir ve aynı zamanda nükleer silah sahibi olan bir ülkedir. Çin'in dünya ekonomisi ve siyasetindeki ağırlığı her geçen gün artmaktadır. Çin, Asya Altyapı Yatırım Bankası, Çin Kalkınma Bankası ve Çin İthalat ve İhracat Bankası vasıtasıyla gelişmekte olan ülkelere IMF ve Dünya Bankası'ndan fazla kredi desteği vermektedir. Bu gelişmeler, BKBYB ile beraber değerlendirildiğinde Çin'in farklı bir dünya düzeni arayışında olduğunu söyleyebilmek mümkün görünmektedir. Akdağ (2019), Çin'in, ABD merkezli sisteme meydan okuduğunu ve Kuşak ve Yol Girişimi ile de Çin merkezli yeni dünya düzenininin temelini attığını ileri sürmektedir (Akdağ, 2019, s. 65).

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, ilk kez 2013 yılının Eylül ayında Kazakistan'da, bu stratejiyi, "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" olarak gündeme getirmiştir (China Daily, 2013). "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" kısaca "Kuşak" olarak adlandırılmıştır. "Yol" kavramı ise Güney Doğu Asya'dan Güney Asya, Orta Doğu ve Afrika'ya uzanan Hint-Pasifik deniz yollarına atıfta bulunarak "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu"nun kısalt-

ması olarak kullanılmıştır (Kuo ve Kommenda, 2018).

Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarında bulunan çok sayıda ülke arasında ulaşım bağlantısı ve iş birliğini geliştirmeye odaklanan iddialı bir ekonomik kalkınma ve ticaret projesidir. Çinli yetkililer tarafından “Yüzyılın Projesi” olarak adlandırılan BKBYP, şimdiye kadar 136 ülke ve 30 uluslararası kuruluş tarafından imzalanmıştır (Olinga-Shannon vd., 2019, s. 3). Başlangıçta Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan antik ipek yolunun restore edilmesi amacıyla 2013 yılında ilan edilen projenin kapsamı, yıllar içinde yeni bölgeler ve kalkınma girişimlerini içerecek şekilde genişletilmiştir. BKBYP, Çin’den başlayarak Asya’yı Afrika, Avrupa ve ötesine bağlamayı hedefleyen oldukça kapsamlı bir projedir. Kara yolları, demir yolları, limanlar, denizcilik, havacılık, enerji nakil hatları, fiber optik konularında ülkeler arasındaki iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. BKBYP, “Kuşak” ve “Yol” güzergâhı boyunca kara yolu, demir yolu, havalimanı, liman gibi altyapı yatırımlarının yanında münhasır ekonomik bölgeler ve sanayi bölgeleri kurmayı da amaçlamaktadır (Akdağ, 2019, s. 74).

Dünya ticaretini geliştirmenin yanında, dünya çapında ekonomiye yeni bir kalkınma ve iş birliği yöntemi getirmek, girişimin hedefleri arasındadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ve ABD’nin kurduğu ekonomik düzen yerine daha adil bir düzenin oluşumuna katkı sunmak da BKBYP’nin başka bir söylemsel stratejisidir. Asya Pasifik bölgesinde ABD’nin etkin olmasını engelleyecek alternatif olma da girişimin hedefleri arasında sayılabilir (Rona, 2016). Başka bir açıdan BKBYP, Soğuk Savaş sonrası ABD’nin tek kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu dünya düzenine geçmek için bir meydan okuması olarak da yorumlanabilir.

Çin ekonomisi, 2008 finansal krizinde büyüme oranlarında yavaşlama yaşamış ve ekonomik gelişimi için yeni bir itici güce ihtiyaç

duymuştur. Çin devlet başkanının “yeni normal” olarak isimlendirdiği bu safhada Çin, radikal değişimlere kapı açmış, daha sürdürülebilir ve yenilikçi bir ekonomi olma yoluna girmiştir. Bununla beraber, dünya ekonomileriyle entegrasyonu daha da arttırmaya gayret etmektedir. BKBYP, bu bağlamda Çin’in karşılaşabileceği ekonomik zorlukların üstesinden gelebilmek için tasarlanan yeni ekonomik kalkınma stratejisi olarak karşımıza çıkmıştır (Pu, 2016, s. 114). BKBYP’nin rolünün, Avrasya’da barış, iş birliği ve ticareti desteklemenin yanında, uluslararası sistemin tek süper gücü olan ABD’nin nüfuz alanı ve deniz üstünlüğünü sınırlamak olduğu da iddia edilmektedir (Osiewicz, 2018, s. 229).

1.1.1. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı

“İpek Yolu Ekonomik Kuşağı” aşağıdaki altı ekonomik koridoru içermektedir:

1. Batı Çin’i Batı Rusya’ya bağlayan Yeni Avrasya Kara Köprüsü
2. Kuzey Çin’i Moğolistan üzerinden Doğu Rusya’ya bağlayan Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru
3. Batı Çin’i Orta ve Batı Asya üzerinden Türkiye’ye bağlayan Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru
4. Güney Çin’i Hint-Çin üzerinden Singapur’a bağlayan Çin-Çin Yarımadası Koridoru
5. Güney Batı Çin’i Pakistan üzerinden Arabistan deniz yollarına bağlayan Çin-Pakistan Koridoru
6. Bangladeş ve Myanmar üzerinden Güney Çin’i Hindistan’a bağlayan Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Koridoru (Seth, 2020).

1.1.2. Yirmi Birinci Yüzyıl Deniz İpek Yolu

Yirmi birinci yüzyıl deniz ipek yolu güzergâhları üçe ayrılmaktadır:

1. Çin-Hint Okyanusu-Afrika- Akdeniz güzergâhı
2. Çin-Okyanusya-Güney pasifik güzergâhı
3. Çin- Kuzey buz denizi- Avrupa güzergâhıdır (Kurt, 2018).

28 Ocak 2018’de Çin Devlet Konseyi Bilgi Ofisi, ülkenin resmî Arktik politikasını ilk kez detaylandıran bir beyaz kitap yayımlamıştır. Belge, bilimsel, ticari, çevresel koruma ve kaynak çıkarma çabaları dâhil olmak üzere bölgedeki gelecekteki Çin kalkınma hedeflerine yönelik rotayı çizmiş ve Çin Arktik çıkarlarını BKBYP ile uyumlu hâle getirmiştir. Bu güzergâha kutup ipek yolu da denilmektedir ve dördüncü güzergâhı oluşturmaktadır (Nakano ve Li, 2018).

1.1.3. Enerji İpek Yolu

Çin’in BKBYP’nden önemli beklentilerinden biri de enerji güzergâhının güvenliğidir. Çin ithal ettiği petrolün %40’ını doğal gazın ise %55’ini deniz yoluyla nakletmektedir (Shambaugh, 2013, s. 313; BP, 2019, s. 29; Shell, 2019, s. 19).

Orta Doğu ve Afrika’dan ithal edilen enerji kaynakları Malakka Boğazı’ndan geçmektedir. Boğazdan geçen enerji kaynakları, Çin’in tüm enerji ithalatının %80’ine tekabül etmektedir (Durmuş, 2015, s. 8-9). Hürmüz Boğazı’ndan sonra dünyanın en işlek boğazı olan Malakka Boğazı (Hirst, 2014), enerji zengini Orta Doğu ülkelerini sanayisi gelişmiş Çin, Japonya ve Güney Kore’ye bağlayan en kısa deniz yolu üzerinde bulunmaktadır (Qu ve Meng, 2012, s. 258). Bu boğazdan her yıl yaklaşık 100.000 gemi geçerken, dünya ticaretine konu malların dörtte biri de bu boğaz yolu ile taşınmaktadır (Calamur, 2017). Malakka Boğazı ABD ordusu tarafından kontrol

edilmektedir. Tayvan konusunda ABD ile sorunlar yaşayan Çin, herhangi bir gerginlik veya çatışma durumunda ABD’nin enerji trafiğini kesmesinden çekinmektedir (Karadeniz, 2009, s. 177). Çinli analistler de ABD’nin Malakka Boğazı’nı kapama ihtimalinin Çin için en önemli enerji güvenliği tehdidi olduğunu savunmaktadırlar (Downs, 2000, s. 44).

Enerji ipek yolu olarak da anılan doğal gaz ve petrol boru hatlarının inşa edilmesinin başlıca üç nedeni bulunmaktadır. Birincisi Çin, genelde deniz yollarına özeldir ise Malakka Boğazı’na olan bağımlılığını azaltmak istemektedir. İkincisi Çin’in enerji arzını çeşitlendirerek Orta Doğu’ya bağımlılığını azaltma arzudur. Rusya, Türk Cumhuriyetleri ve İran’dan boru hatları vasıtasıyla enerji temini, Çin’in Orta Doğu enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltacaktır (Topçu, 2020, s. 48-49). Enerji ipek yolu yapımı için üçüncü neden taşıma maliyetleridir. Doğal gazın deniz yoluyla taşıma maliyeti, petrolün deniz yoluyla taşınmasından yedi kat daha fazladır (Sevim, 2012, s. 43-87). Bu yüzden doğal gaz boru hatları ile doğal gazın taşınması daha ekonomiktir ve tercih edilmektedir.

Çin’in Orta Asya’ daki doğal gaz ve petrol boru hatları başlıca üç grupta incelenebilir.

- Orta Asya petrol ve doğal gaz boru hatları
- Rusya doğal gaz ve petrol boru hatları
- Mynmar petrol ve doğal gaz boru hattı
- Pakistan petrol boru hattı

Orta Asya doğal gaz ve petrolü, planlanan 4 boru hattının tamamlanan 3’ü ile Çin’e ulaşmaktadır. Türkmenistan’ın Hazar Denizi kıyılarındaki doğal gazı ve Kazakistan’ın petrol ve doğal gazı, bu boru hatlarıyla Çin’e ulaşmaktadır. Boru hatları toplam 10.000 km uzunluğundadır. Rusya doğal gaz ve petrol boru hattı ise 5.000 km uzunluğundaki Taishet ve İrkutsk bölgesinden petrol ve doğal gazı boru hatlarıyla taşımaktadır. Boru hattından petrol akışı önceki yıllarda sağlanmış-

tır. Doğal gaz boru hattının yapımı ise devam etmektedir. Mynmar petrol ve doğal gaz boru hattı da 2017’de faaliyete geçmiştir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu’dan tedarik edilen petrolün bir kısmı Myanmar’ın Made Adası’na getirilmekte ve buradan Myanmar petrol ve doğal gaz boru hattı ile Çin’e taşınmaktadır. Her iki boru hattının toplam uzunluğu 2.800 km’dir. Myanmar boru hatları, deniz yolu ulaşımını 2.000 km kısalttığı için Malakka Boğazı’na bağımlılığı da azaltmaktadır (Wong ve Cheng, 2015, s. 268).

Pakistan Gwadar petrol boru hattı, Basra Körfezi’nden gelecek petrolü, Gwadar (Pakistan) Limanı’ndan boru hattı vasıtasıyla Çin’in Batısındaki Kaşgar-Fujian bölgesine nakletmek için yapılmaktadır ve 2017’de başlanmıştır. Tamamlanınca deniz yolu ulaşımını 5.000 km kısaltacaktır. Bu koridor sayesinde, Myanmar enerji koridoru ile birlikte Malakka Boğazı’nı bypass eden ikinci alternatif güzergâh oluşmaktadır. Proje tamamlandığında, bu güzergâhtan Çin’in ihtiyaç duyduğu petrolün %17’sinin karşılanacağı belirtilmektedir (Bhutta, 2018).

1.1.4. Dijital İpek Yolu

Çin, BKBYP ile her bakımdan alternatif ulaşım ve iletişim güzergâhları meydana getirmektedir. Yeni ticaret yolları, yeni enerji koridorları gibi altyapının tamamlayıcısı bir diğer proje de iletişim, sibernetik ve dijital bağlantı hatlarıdır. Bu kapsamda sınır ötesi fiberoptik kablolar, denizaltı bağlantıları, uydu projeleri bulunmaktadır. 2015’te Çin tarafından gündeme getirilen sibernetik iş birliği, “Dijital İpek Yolu” (DİY) ya da “Bilgi İpek Yolu” olarak adlandırılmaktadır (BRF, 2017). DİY, Çin kamu ve özel sektörlerinde her düzeyde birçok aktörü içermektedir. Resmî ve gayriresmî DİY projeleri arasındaki çizgi genellikle bulanıktır ve DİY yatırımları hakkında kapsamlı verilere ulaşmak zordur. Bir tahmine göre 2018’e kadar DİY ile ilgili Çin dışındaki dijital altyapı projelerine yapılan yatırım

tutarı 79 milyar dolara ulaşmıştır (Kurlantzick, 2022).

Kavram, e-ticaret, dijital ekonomi, akıllı şehirler ile bilim ve teknoloji parkları için inovasyon eylem planlarını da içermektedir. Bu çerçevede aynı zamanda, Çinli telekomünikasyon şirketlerinin izlediği “dışarıya açılma” politikalarının doğal bir hedefidir. Nitekim Çin telekomünikasyon şirketleri hâlihazırda “Dijital İpek Yolu”nun altyapısını inşa etmektedir (Brown, 2017).

Çin, on altı ülke ile DİY iş birliği anlaşmasını imzalamıştır. Ancak bu tür anlaşmaların bazıları gizli tutulduğu için muhtemelen sayı çok daha fazla olabilir. 2020 itibariyle DİY ile ilişkili projelere, Çin, 79 milyar dolar harcamış bulunmaktadır. DİY, yardım alan ülkelerin filtreleme, içerik denetleme ve gözetim yolu ile interneti daha iyi kontrol etmelerine yardımcı olmaktadır. ABD ve Batılı ülkeler, Çinli teknoloji şirketlerini 5G altyapılarını kurma projelerinden yasakladıkları için Çin, dijital ipek yolunu daha büyük bir dış politika önceliği hâline getirmektedir. Çinli teknoloji firmaları, zengin ülkelere dışlandıkları için gelişmekte olan pazarlarda daha fazla büyümeye ihtiyaç duymaktadırlar. Çin, Afrika’da, bilgi ve iletişim altyapısı alanında ABD ve müttefiklerinin toplamından daha fazla finansman sağlamaktadır (Kurlantzick, 2022).

DİY’in dört önemli ve geniş kapsamlı stratejik sonucu vardır. Birincisi, Çin ne kadar çok birim inşa ederse o kadar çok şey inşa edebilir ve bu temele bağlanabilir. Böylece küresel dijital düzendeki konumunu güçlendirebilir. İkincisi DİY, Çin’in dijital altyapı ve yapay zekâ, robotik, nesnelere interneti, blok zinciri, sunucusuz bilgi işlem vb. gibi yeni nesil teknolojiler için standartlar belirlemesini kolaylaştırabilir. Mevcut teknoloji liderlerinin ve daha geniş küresel değerlendirmelerin ötesinde, standartlar belirlemek önemli stratejik avantajlar getirmektedir. Üçüncüsü, Çin’in dijital yönetişime bakışı çok daha devletçi bir yapıya sahiptir. ABD ve Batı’nın aksine Çin hükûmeti, Çin’deki

siber uzaya katı kısıtlamalar getirebilmektedir. Dördüncüsü, Çinli işletmeler ve buna bağlı olarak Çinli yetkililer, DİY aracılığıyla büyük yerel veri havuzlarına erişim sağlayabilirler (Ghiasy ve Krishnamur, 2021).

1.2. Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması (KSOA)

Çin bazı ülkeler ile “Stratejik Ortaklık” diğer bazı ülkeler ile “Kapsamlı Stratejik Ortaklık” anlaşmaları imzalamıştır. Kapsamlı Stratejik Ortaklık anlaşmaları en üst kategoride yer almaktadır. Çin, İran’dan başka Cezayir (2014), Mısır (2014), Suudi Arabistan (2016) ve BAE (2018) ile de kapsamlı ortaklık anlaşması imzalamıştır.

1.2.1. Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması (KSOA) nedir?

İran- Çin arasında yapılan “Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması” 27 Mart 2021’de Tahran’da bu ülkelerin dışişleri bakanları tarafından imzalanan bir antlaşmadır. Müzakere sürecinde, anlaşma taslağı olduğu iddia edilen bir metin “The New York Times” tarafından ele geçirilip yayımlanmıştır (Fassihi ve Myers, 2020). Bu taslağı göre anlaşma çerçevesinde ÇHC, İran’da 280 milyar doları petrol, doğal gaz ve petrokimya sektöründe ve 120 milyar doları da altyapı, ulaşım ve imalat sanayinde olmak üzere toplamda 400 milyar dolar yatırım yapacaktır. Bunun karşılığında ise ÇHC, İran’dan 2 yıl gecikmeli ödeme ile beraber %32’ye varan oranlarda ham petrol satın alacaktır. Ayrıca bu alışverişin ödemesini kendi para birimi Yuan ile yapacaktır (Jalili, 2017; Watkins, 2019; Farzam, 2020; Hincks, 2020). Anlaşma çerçevesinde ÇHC, projelerini korumak amacıyla İran’da güvenlik personeli konuşlandırabilecektir. Buna ek olarak, İran’dan Çin’e geçişini korumak amacıyla Basra Körfezi de dâhil olmak üzere bölgede güvenlik personeli ve malzeme bulundurabilecektir (Watkins, 2019).

1.2.2. Anlaşmanın Müzakere Süreci

2016 yılı Ocak ayında Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping’in İran’a yaptığı ziyarette gündeme gelen KSOA’nın hazırlanma süreci birkaç yıl sürmüştür. Öncelikle 2016’da iki ülke arasında “Stratejik Ortaklık Bildirisi” imzalanmıştır. Bu bildirin 6. maddesine göre tarafların koordineli çalışarak bu anlaşmayı sonuçlandıracağı kayıt altına alınmıştır (Farzam, 2020).

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, 23 Haziran 2020’deki kabine toplantısında, Çin ve İran arasında “25 Yıllık Kapsamlı Stratejik Ortaklık” taslak anlaşmasının onaylandığını açıklamıştır (SDE, 2020). 27 Mart 2021’de ise İran’a resmî bir ziyaret için gelen Çin dışişleri bakanı ile İran dışişleri bakanı tarafından “Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması” imzalanmıştır. Çin dışişleri bakanı, Suudi Arabistan, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Umman’ı ziyaret ettikten sonra İran’a gelmiştir (Golkarian, 2021).

1.2.3. Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması’nın İçeriği

27 Mart’ta İran ve Çin, 25 yıllık “Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması”nı imzalamıştır. İran Dışişleri Bakanlığının sözcüsüne göre Çin’in, başka ülkelerle yaptığı stratejik anlaşmaların detaylarını belirli bir süre gizli tutmak istemesi nedeniyle anlaşmanın ayrıntıları hakkında bilgi verilmemiştir. ÇHC Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, basın konferansında Çin yatırımlarının toplam miktarı konusundaki sorulara yanıt vermemiş ve “Plan, ekonomik ve kültürel iş birliğindeki potansiyellerden yararlanmaya ve uzun vadeli iş birliği için rota çizmeye odaklanıyor. Herhangi bir rakamsal, özel bir sözleşme ve hedef içermiyor, herhangi bir üçüncü tarafı hedef almıyor ve ileriye dönük Çin-İran işbirliği için genel bir çerçeve sağlayacaktır.” demiştir (Golkarian, 2021).

KSOA ile ilişkili olarak basına yansıyan başlıca iki belge vardır. Bunlardan biri ve en önemlisi, İran Cumhurbaşkanlığı web sitesin-

de yayımlanan “İran İslam Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında Kapsamlı Stratejik Ortaklık Ortak Bildirisi” diğeri ise “The New York Times”da yayımlanan ve anlaşmanın detaylarını içeren iddiaları yansıtan haberdır (Fassihi ve Myers, 2020).

İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin daveti üzerine, Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Xi Jinping, 22-23 Ocak 2016 tarihlerinde İran İslam Cumhuriyeti'ne resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İki devlet başkanı, ikili ilişkilerin tüm alanlarında ve karşılıklı çıkarları ilgilendiren bölgesel ve uluslararası konularda iş birliği konusunda görüş alışverişinde bulunmuş ve kapsamlı anlaşmalara varmışlardır (Tasnim Haber Ajansı, 2016).

Bahsi geçen bildirinin maddeleri incelendiğinde aşağıdaki çıkarımları yapmak mümkün olmaktadır:

- İran, Çin ilişkileri stratejik önem kazanmıştır ve her iki ülkenin dış politika önceliğidir. İlişkilerin gelişmesi, İran ve Çin'in ortak çıkarıdır.
- Dışişleri bakanları, siyasi istişarelerde bulunmak ve stratejik güveni arttırmak amacıyla yıllık periyodik toplantılar yapacaklardır.
- Parlamentolar, merkezî hükûmetler, yerel yönetimler, siyasi gruplar, adli birimler ve kolluk kuvvetleri arasında ilişkiler geliştirilecektir.
- Taraflar, bağımsızlık, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü, içişlerine karışma konularında BM şartına bağlı olarak birbirlerini destekleyeceklerini beyan etmektedirler.
- İki ülke, demir yolu, limanlar, enerji, sanayi, ticaret ve hizmetler alanında iş birliği ve yatırımları arttıracaklarını taahhüt etmektedirler.

- Çin tarafı, İran'daki enerji endüstrilerinin yukarı ve aşağı yönlü projelerine finansman ve yatırım yapmayı düşünceğini ifade etmektedir.
- Finans, bankacılık, madencilik, taşımacılık, iletişim, uzay, üretim endüstrileri, limanların geliştirilmesi, tren yolu ağının genişletilmesi ve iyileştirilmesi, tarım, su kaynakları, çevre koruma, gıda güvenliği, nükleer enerji alanlarında karşılıklı iş birliğinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.
- Turizm, sağlık, gençlik ve spor, kamu diplomasisi ve sivil toplum örgütleri alanında ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.
- İki ülke arasında, akademik personel ve öğrenci değişimi ve yüksek öğrenim alanında iş birliğinin arttırılmasına çalışılacaktır.
- Silahlı kuvvetler arasında istişare, koordinasyon, ekipman ve teknoloji alanında iş birliği yapılması istenmektedir.
- İki ülkenin uluslararası sistemin çok kutuplaşma sürecine destek verdikleri beyan edilerek, terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılığa karşı birlikte mücadele vurgusu yapılmaktadır.
- İki ülke, adaletsiz yaptırımlara karşı olduklarını vurgulamaktadırlar.
- Çin, İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme hakkını ve çabalarını destekleyeceğini beyan etmektedir (Official website of the President of the Islamic Republic of Iran, 2016).

Bildirinin maddeleri incelendiğinde, bir niyet beyanı ve temenniler bütünü olduğu izlenimi edinilmektedir. Bu niyet beyanlarından sonra, İran ve Çin dışişleri bakanlıkları yapılacak faaliyetler konusunda çalışmışlardır. Taslakla ilgili ilk somut iddialar “Petroleum Economist” tarafından yapılan haberde gündeme gelmiştir

(Watkins, 2019; Farzam, 2020). Daha sonra taslak anlaşma, Temmuz 2020’de “The New York Times”a sızdırılmıştır (Fassihi ve Myers, 2020). Sızdırılan belgeye göre Çin, Kuşak ve Yol Girişimi’ne zaten katılmış bir ülke olan İran’a 400 milyar dolara kadar yatırım yapacaktır. Çinli şirketler, sadece petrol ve enerjiye değil, İran ekonomisinin birçok sektörüne de yatırım yapacaktır (OBOR Avrupa, 2021). Bu yatırımın 280 milyar doları, İran’ın petrol, gaz ve petrokimya sektörlerine, 120 milyar doları ise taşıma ve üretim altyapısına yapılacaktır (Watkins, 2019). Bunun karşılığında da Çin yönetiminin 25 yıl boyunca, düzenli bir şekilde indirimli İran petrolü satın alacağı ileri sürülmüştür. Taslak belgede, askerî iş birliğinin derinleştirilmesinden bahsedilirken, ortak eğitim ve tatbikatlar, silah geliştirme ile istihbarat paylaşımı öngörülmüştür. Bahsedilen faaliyetlerin terörle mücadele, insan kaçakçılığı ve sınır aşan suçlarla mücadele kapsamında yapılacağı da vurgulanmıştır. Anlaşma taslağında, yüksek hızlı trenler, metrolar, havaalanları gibi yaklaşık 100 proje bulunmakta olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca, Çin’in, Maku’da, Abadan’da ve Keşm Adası’nda serbest ticaret bölgeler oluşturması planlanmaktadır (SDE, 2020).

Anlaşma taslağına göre Çin, tüm petrol, gaz ve petrokimya ürünlerini, karşılaştırılabilir ürünlerin altı aylık hareketli ortalama fiyatı üzerinden minimum %12 garanti indirimli satın alabilecektir. Bu rakamın %6-8’i kadar bir indirim de riske göre ayarlanmış tazminat için alabilecektir. Ayrıca Çin, İran’a yapacağı ödemelerinde, Afrika ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinden elde ettiği para birimlerini kullanabilecektir. Bu yumuşak para birimlerini dolar gibi sert para birimlerine dönüştürmekle ilgili döviz kurları göz önüne alındığında, ortalama dolar fiyatına göre %8-12’lik bir indirim daha almış olacaktır. Böylece Çin tüm petrol, gaz ve petrokimya alımlarında %32’ye varan indirim elde etmiş olmaktadır. Buna ilaveten Çin, ödeme için iki

yıla kadar erteleme hakkına sahip olmaktadır (Watkins, 2019).

İran’ın yaşadığı ekonomik sıkışıklığı aşabilme amacı ile Çin’e bir dizi tavizler verdiği de iddia edilmektedir. Bunlardan en önemlisi, Kiş Adası’nın Çin’e kiralanması ile ilgili olandır ve resmî makamlar bunu kabul etmeseler de konu İran kamuoyunda oldukça tartışılmıştır (Yılmaz, 2020). Ayrıca taslağa göre Çin, projelerini korumak amacıyla İran’da 5.000 güvenlik personelini ve gerekli malzemeyi karada barındırabilecektir (Watkins, 2019; Farzam, 2020). Anlaşma ile ilgili başka bir iddia ise İran ile Çin’in beşinci nesil (5G) telekomünikasyon teknolojisini ve internet platformlarını iç güvenlik için kullanması konusudur (Demir, 2020).

Bir kaynağa göre anlaşmanın gizli maddelerinin, Çin’in uzun menzilli süpersonik bir konvansiyonel bombardıman uçaklarının ve ekipmanlarının, Hamedan, Bender Abbas, Çabahar ve Abadan havaalanlarında konuşlandırılmasına izin veren gizli hükümler içerdiği iddia edilmektedir. Ayrıca aynı kaynak, Çin savaş gemilerinin İran’ın ana limanları olan Çabahar, Bender Buşehr ve Bender Abbas’ı kullanma hakkına sahip olacağını savunmaktadır (Watkins, 2020).

2. BKBYP ve KSOA’na Yol Açan Nedenler

2.1. Anlaşmanın İran’a Faydaları

İran ve Çin arasındaki milyarlarca dolarlık bu ekonomik ve güvenlik ortaklığı anlaşması, olumlu ve olumsuz yönleri bakımından tartışılabilir. ABD’nin İran’a yönelik yaptırımlarını baltalama yönünde atılan önemli bir adımdır (Demir, 2020). ABD ve tüm Batı ülkelerinin ambargosu altında bulunan İran’a yapılacak bu düzeyde yatırım gerçekleşebilirse İran’ı ekonomik yönden oldukça rahatlatarak bir hamle gibi görünmektedir. Çin ve İran’ın siyasi ve ekonomik bağlarını kuvvetlendirmelerinin, ABD’nin bölgedeki

etkisini azaltırken bölgenin siyasi manzarasını Çin ve İran lehine biçimlendireceği İranlı bazı bilim insanlarının ileri sürülmektedir (Saleh ve Yazdanshenas, 2020b).

İran'ın uzun yıllar süren bir ambargo ve yalnızlaştırma politikasına maruz kalması ve anlaşmanın bir güvenlik bileşeni içermesi nedeniyle, İran'ın anlaşma ile ilgili beklentisi daha fazla olmaktadır. Ancak Çin, ABD, Avrupa ve Körfez ülkeleri ile olan yoğun ticari faaliyetleri nedeniyle İran'ın bakış açısından daha farklı bir perspektiften bakmaktadır. Çin'in BMGK üyesi olması nedeniyle bu anlaşma İran için siyasi bakımdan da daha büyük önem taşımaktadır. İran'ın nükleer enerji çabaları barışçıl olması şartıyla Çin tarafından desteklenmektedir. Bu anlaşma, Çin'in İran'a geliştirmekte olduğu nükleer enerji programı konusundaki desteğini pekiştirmektedir.

İran'ın petrol ve doğal gazını satmakta zorlandığı bir ortamda yapılan bu anlaşma İran ekonomisi için can simidi olmuştur. Ancak anlaşmanın içeriği bir niyet ve yol haritası mahiyetinde olduğu için, iddialı yorumlar yapmadan önce uygulamanın neler getirdiğini beklemek daha isabetli olacaktır.

Bilindiği gibi İran ile Batı dünyası arasında nükleer müzakereler sürmektedir. Bu anlaşma, süregelen müzakerelerde İran için bir koz oluşturmaktadır. Çünkü ABD yaptırımlarına karşı tamamen aciz olmadığını gösterme fırsatını yakalamıştır. Ancak ABD yaptırımlarından çekinen Çin devleti yaptırımların kaldırılmasını istemekte, yeni nükleer anlaşma olmadan İran'a ABD'ye rağmen büyük yatırımlar yapmaktan kaçınmaktadır. Özetle, bu anlaşma İran'a uluslararası izolasyona karşı siyasi bir sigorta sağlamaktadır (Vatanka, 2021).

Anlaşmaya İran muhalefetinden farklı yorumlar ve eleştirilerde gelmiştir. Anlaşma yapılırken halk iradesinin ve ulusal çıkarların gözlemlenmediğini ileri süren muhalif kanat, büyük sermaye akışı, teknoloji ve iş gücünün bir kıs-

mının Çin'den gelmesi ile İran'ın Çin'e, pek çok alanda bağımlı olacağını ileri sürmektedirler. Bu nedenlerle yöneticilerin İran'ın egemenliğini Çin'e teslim ettiğini iddia etmektedirler (Demir, 2020).

İran için anlaşmanın önemli kazançlarından biri de Çin'den silah alımının daha kolaylaşmasıdır. İran'ın silah alım rakamlarında son yirmi yılda Rusya, birinci sırayı alırken Çin, ikinci sıradadır. Yapılan anlaşmayla İran'ın Çin silah sanayisi ile ilişkileri artacaktır. Anlaşma, Çin'den İran'a askerî teknoloji sağlanması ve ortak üretim yapılabilmesini mümkün kılabilir (Farahat, 2021).

2.2. Anlaşmanın Çin'e Faydaları

Çin, giderek artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek ve bunları çeşitlendirebilmek adına başta Körfez ülkeleri olmak üzere farklı ülkelerle petrol ve doğal gaz anlaşmaları yapmıştır. Körfez ülkelerinin genellikle ABD yanlısı olmaları nedeniyle ABD ile olası bir çıkar çatışması durumunda zor durumda kalma olasılığına karşı Çin, İran'dan enerji teminini önemsemektedir. İran'ın petrolde ikinci doğal gazda ise dördüncü en büyük rezervlere sahip olması, Çin'in bu anlaşmadaki en büyük motivasyon kaynağıdır (T.C Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020).

Avrasya ve komşu denizler boyunca geniş ve iddialı bir kara ve deniz ticaret yolları seti aracılığıyla Çin'i dünya pazarlarına bağlayacak olan Kuşak Yol Projesi, İran'ı Çin'in küresel planlarının merkezine yerleştirmektedir. Çok sayıda devlet BKBYP'ye katılmaya hazırlanırken, İran, 10-15 yıllık bir süre zarfında toplamda yaklaşık 1 trilyon dolara mal olacağı tahmin edilen projenin kilit bileşenlerinden biridir. Çin'in Avrasya'nın kalbinde baskın ekonomik ve siyasi güç olma taahhüdü küçümsenemez. Orta Asya üzerindeki hâkimiyetini güvence altına almak için, BKBYP ile bütünleşmiş bir İran, Çinliler için gelecekte ortaya çıkabilecek Orta

Asyalılarla yaşanacak bir problemde alternatif olacak bir sigorta biçimi sağlamaktadır. Şu anda, Orta Asyalıların dünya pazarlarına üç çıkış noktası vardır: Çin üzerinden doğu, İran üzerinden güney ve Rusya üzerinden batı. BKBYP'nin başarılı bir şekilde uygulanması, Çin'e üç çıkıştan ikisi üzerinde fiili kontrol sağlayacaktır (Hofman, 2015).

Bu anlaşmanın BKBYP'nin devamı olduğu ileri sürülmektedir. Çin, BKBYP ile bölgede istikrar ve uyum zemini oluşturmaya gayret etmektedir. Deniz yollarında mevcut ABD egemenliği nedeniyle riske girmemek için, ürün ve enerji akışını karadan gerçekleştirmek isteyen Çin, İran vasıtasıyla Avrupa ve Basra Körfezi'ne ulaşımı sağlayabileceğini düşünmektedir (Demir, 2020).

Çin, enerji ihtiyacının yarısından fazlasını Basra Körfezi'nden karşılamaktadır. Bu yüzden bu su yolunun güvenliği, Çin açısından hayati önem taşımaktadır. Diğer taraftan, Suudi Arabistan, Çin'in en büyük ham petrol tedarikçisidir. Suudi Arabistan'ın ve Körfez bölgesindeki diğer enerji ihracatçısı ülkelerin ABD müttefikliği hatta bağımlılığı, Çin için endişe kaynağı olmaktadır. Aynı zamanda Çin'in "enerji kaynaklarını çeşitlendirme" prensibi ile çakışmaktadır. Çin, ABD ile olan ticaret savaşını hızlandıkça ABD'nin Çin'e gereken enerjiyi sağlamamaları için Körfez ülkelerine baskı yapabileceğinden çekinmektedir. İran'la kapsamlı stratejik ortaklık bu açıdan hem bir zorunluluk hem de bir sigorta poliçesidir. Böylece Çin, garantili ve indirimli bir enerji kaynağı sağlarken aynı zamanda enerji güvenliği açısından da yararlı bir adım atmaktadır (Saleh ve Yazdanshenas, 2020a).

Çin, bu anlaşma ile bir yandan Kuşak ve Yol Girişimi'nin başarısı için uygun ortamı sağlarken diğer yandan silah satışı ve diğer tüketim malları satışını kolaylaştırıcı adımlar atmıştır. Çin'in giderek gelişen silah sanayii ürünleri için İran, önemli bir pazar konumundadır (Farahat, 2021).

3. BKBYP ve KSOA'nın Sonuçları

ABD'nin büyük önem verdiği Basra Körfezi'ne, bu anlaşma ile Çin'in yerleşmesi, ABD'yi rahatsız edecek bir durum meydana getirecektir. Çin'in İran'a, yatırım yapacağı tesislerinin korunmasını sağlayacak 5.000 asker yerleştirmesi, bölgedeki dengeleri değiştirebilecek nitelikte bir hamledir. ABD, Çin'i stratejik rakip ilan ettiği için, Basra Körfezi'nde İran ile sürekli çatışma ihtimali yanında, bundan sonra Çin'le de çatışma ihtimali söz konusu olacaktır. Güney Çin Denizi'nde ABD ve Çin arasında yaşanan gerginlikler, Körfez'e taşınmış olacaktır. Cibuti üssü ile Afrika'da boy gösteren Çin, bu anlaşma vasıtasıyla Basra Körfezi'nde ABD etkinliğini sınırlandıracaktır. Fakat yine de Çin, ABD ile bir çatışmaya girmekten her zaman kaçınacaktır. İran ve Çin arasında yapılan bu anlaşma, iki ülke ilişkilerini güçlendirse de tam bir stratejik ortaklık anlaşması olup olmadığı oldukça tartışmalı bir konudur. Çünkü Çin'in, İran'a rakip olan başka önemli ekonomik ortaklıkları da bulunmaktadır. Başta ABD olmak üzere İsrail, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri anlaşmayı endişeyle karşılamışlardır. Çin Dışişleri Bakanı'nın anlaşma imzalanmadan bu ülkeleri içeren bir Orta Doğu turu yapması da bu kaygının yansımasıdır (Demir, 2020).

Bu anlaşmanın Çin'in ekonomik ve ticari çıkarları tarafından yönlendirildiğini ve benzer anlaşmaların başka Körfez ülkeleriyle de yapıldığı ileri sürülmektedirler. İran'ın çıkarları ise ABD yaptırımları, nükleer anlaşmaya geri dönüş öncesi dönemin yönetilmesi için gereklilikler ve bu geri dönüşün koşullarıyla ilgilidir. Ayrıca enerji ve altyapı alanındaki finans ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

Uzun vadeli ve önemli bir anlaşma olduğunu savunanlar, Çin-İran anlaşmasının, Çin'in Orta Doğu'daki politikasında önemli bir değişim oluşturan uzun vadeli stratejik nitelikte bir

anlaşma olduğunu ve Orta Doğu ve Körfez bölgesinde yeni bir oyun için ittifaklar ve kurallar başlatabileceği görüşündedirler. Çin-ABD arasındaki geleneksel anlaşmazlıklara ilave olarak Tarife Savaşı, Hong Kong, Tayvan, Hint-Pasifik bölgesindeki güç dengesi gibi çatışma alanlarının eklenmesi, bu görüşü savunanlarca anlaşmanın imzalanması için genel bağlamı belirlemektedir. “İnci dizileri” denilen ve Çin’in Pasifik ve Hint okyanuslarına bağlı mümkün olan en fazla sayıda limana erişme eğilimi ile anlaşmanın bağlantısı da önemlidir. Anlaşmanın maddelerinden olduğu iddia edilen, savaş uçaklarına ve savaş gemilerine, İran havaalanlarını ve limanlarını kullanma hakkı verilmesi ve iki taraf arasındaki askerî ilişkilerin derinleştirilmesi de bu gruptaki yazarların görüşünü destekler niteliktedir (Farahat, 2021).

“İnci Dizileri Stratejisi”, Çin’in Orta Doğu’dan Güney Çin Denizi’ne kadar olan bölgede askerî ve ticari deniz üsleri kurma stratejisi olarak bilinmektedir. Bu stratejiyle Çin, Hint Okyanusu’nda ekonomik ve siyasi nüfuzunu artırmaya odaklanmakta ve dizide bulunan her inci, Çin’in Hint ve Pasifik bölgesinde etkin olmak istediği, çalıştığı belli bir güç alanını temsil etmektedir. Çin, bu stratejiyle askerî ve ticari gemilerine ev sahipliği yaparak kolayca ikmal yapabilecek limanlar kurmayı hedeflemektedir. Böylece Çin hem küresel ticari ağını arttıracak hem de enerji nakil güzergâhını emniyete alabilecektir (Erol ve Koyuncu, 2022).

ABD yaptırımları altında İran’daki Çin yatırımlarının maliyeti de önem arz etmektedir. Çin’in, Çinli şirketler için geniş dış yatırım fırsatlarının aksine, yabancı yatırım kaynaklarına çok sınırlı alternatifler nedeniyle İran’ın zayıf müzakere pozisyonu göz önüne alındığında, bu yatırımların akışı karşılığında enerji karşılığı %32’ye varan indirimler gibi büyük imtiyazlar elde etmesi beklenmektedir (Yadlin ve Heistein, 2020). Ayrıca Çin’in İran ile yapılan anlaşma nedeniyle, Suudi Arabistan ve BAE

gibi kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması imzaladığı ve önemli ticari çıkarları bulunan ülkeleri feda etmesi oldukça zor görünmektedir. Çin’in İsrail ile olan ilişkilerini de küçümsemek gerekir. İsrail de İran’ın nükleer programı konusuna ve Çin-İran anlaşmasının sonuçlarına büyük önem vermektedir. Çin’in İsrail’deki çıkarları arasında en önemlisi teknoloji iş birliği ve İsrail’de artan Çin yatırımlarıdır. İsrail’in tahminlerine göre teknoloji sektörü, 2002-2020 döneminde toplam 19.444 milyar dolar üzerinden 9.138 milyar dolara ulaşarak İsrail’deki Çin yatırımlarının en büyük payını oluşturmaktadır (Ella, 2021). Son zamanlarda Çin, İsrail ile serbest ticaret anlaşması yapmak için çaba göstermektedir. Böylece İsrail’e yalnızca Arap ülkeleri ile ittifak ve iş birliği arayışında olmadığı, Filistin konusundaki görüş farklılığına karşın ekonomik iş birliğine açık olduğu mesajını vermeyi istediği ileri sürülmektedir (Şarkul Avsat, 2022).

Anlaşma; İran’ın nükleer anlaşmaya ilişkin müzakere pozisyonunu iyileştirmedeki etkisi, İran’ın bölgedeki ağırlığı üzerindeki etkisi, Çin-İran askerî iş birliğini geliştirme olanakları ve Çin’in İran’a gelişmiş deniz füze teknolojisi veya İsrail’i tehlikeye atabilecek eksiksiz füze sistemleri sağlama olasılığı açısından İsrail içinde bir tartışmaya neden olmuştur. Bununla birlikte genel olarak, İsrail’in tahminleri de anlaşmanın Orta Doğu’daki güç denklemlerinde büyük bir değişiklik teşkil etmeyeceğini öne sürme eğilimindedir (Shine vd., 2020). Nükleer Anlaşma’nın güncellenmesi, Çin ile İran’ın yaptığı KSOA’nın uygulanmasında oldukça mesafe alınmasını sağlayacaktır. Anlaşmanın yapılamaması ise İran’a yapılacak Çin yatırımlarını geciktirecektir. Kısaca, İran-Çin anlaşmasının geleceği, İran ve Çin’in ABD ile olan ilişkilerine oldukça bağımlı gözükmektedir.

4. BKBYB ve KSOA'nın Uygulanmasındaki Kısıtlar ve Anlaşmanın Geleceği

Anlaşmanın önemine rağmen anlaşmanın geleceğini ve dolayısıyla stratejik etkilerini kesin olarak belirlemede zorluklar bulunmaktadır. Birçok yazar, anlaşmanın stratejik önemini savunurken bir başka grup ise anlaşmayı abartmama eğilimindedir. Bu anlaşmanın Çin'in ekonomik ve ticari çıkarları tarafından yönlendirildiğini ve benzer anlaşmaların başka Körfez ülkeleriyle de yapıldığını ileri sürmektedirler. İran'ın çıkarları ise ABD yaptırımları, Nükleer Anlaşma'ya geri dönüş öncesi dönemin yönetilmesi için gereklilikler ve bu geri dönüşün koşullarıyla ilgilidir. Ayrıca enerji ve altyapı alanındaki finans ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

Uzun vadeli ve önemli bir anlaşma olduğunu savunanlar, Çin-İran anlaşmasının, Çin'in Orta Doğu'daki politikasında önemli bir değişim oluşturan uzun vadeli stratejik nitelikte olduğunu ve Orta Doğu ve Körfez bölgesinde yeni bir oyun için ittifaklar ve kurallar başlatılabileceği görüşündedirler. Çin-ABD arasındaki geleneksel anlaşmazlıklara ilave olarak Tarife Savaşı, Hong Kong, Tayvan, Hint-Pasifik bölgesindeki güç dengesi gibi çatışma alanlarının eklenmesi, bu görüşü savunanlarca anlaşmanın imzalanması için genel bağlamı belirlemektedir. "İnci dizileri" denilen ve Çin'in Pasifik ve Hint okyanuslarına bağlı mümkün olan en fazla sayıda limana erişme eğilimi ile anlaşmanın bağlantısı da önemlidir (Farahat, 2021).

Anlaşmanın donmaya maruz kalabilecek ekonomik nitelikte bir anlaşma olduğunu iddia eden yazarlar ise anlaşmayı özünde ekonomik ve iki ülkenin çıkarlarını kapsadığını düşünmektedirler. Bu görüşlerini de bazı nedenlerle gerekçelendirmektedirler. Örneğin, yatırım miktarının yıllık 16 milyar dolar olması gerekirken, ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları devam ettiği sürece bu büyük miktardaki Çin ya-

tırımının akışını engelleyebilecek birçok faktör bulunmaktadır. Çinli şirketler, özellikle Çin-ABD çatışmasının yoğunlaşması ve ABD'nin Çin ekonomik varlıklarına uyguladığı yaptırımlara ilişkin kararların devam etmesi durumunda, İran'daki yatırım kararlarının ekonomik ve politik maliyetlerini görmezden gelemeyeceklerdir. Ayrıca ambargoların sonucu olarak Çin'in İran petrolü ithalatının hacminde de önemli bir düşüş yaşanmıştır (Yadlin ve Heistein, 2020). ABD yaptırım faktörünün mevcut etkisi hariç tutulsa bile İran'daki Çin yatırımları, 2005'ten bu yana yıllık ortalama 1,8 milyar dolarla sınırlıdır. Bu nedenle, bu miktarın önümüzdeki 25 yıl boyunca yıllık ortalama 16 milyar dolara aniden sıçramasının çok zor olduğunu savunulmaktadır (Watkins, 2020). Reformistlere yakın bir İranlı siyaset uzmanı ise İran'ın enerji ithalatı nedeniyle 20 milyar dolar alacağını bile alamadığını bildirerek bu kadar yatırımın gelmesinin mümkün olmadığını bildirmektedir (İktibas, 2021).

Anlaşma, İran'ın nükleer anlaşmaya ilişkin müzakere pozisyonunu iyileştirmedeki etkisi, İran'ın bölgedeki ağırlığı üzerindeki etkisi, Çin-İran askerî iş birliğini geliştirme olanakları ve Çin'in İran'a gelişmiş deniz füze teknolojisi veya İsrail'i tehlikeye atabilecek eksiksiz füze sistemleri sağlama olasılığı açısından İsrail içinde bir tartışmaya neden olmuştur. Bununla birlikte genel olarak, İsrail'in tahminleri de anlaşmanın Orta Doğu'daki güç denklemlerinde büyük bir değişiklik teşkil etmeyeceği yönündedir (Shine vd., 2020). Nükleer anlaşmanın güncellenmesi, Çin ile İran'ın yaptığı KSOA'nın uygulanmasında oldukça mesafe alınmasını sağlayacaktır. Anlaşmanın yapılamaması ise İran'a yapılacak Çin yatırımlarını geciktirecektir. Kısaca, İran-Çin anlaşmasının geleceği, İran ve Çin'in ABD ile olan ilişkilerine oldukça bağlı gözükmektedir.

İran, devasa enerji kaynaklarına rağmen nükleer enerji ve nükleer silah yapımı peşinde koşmasının neticesinde, uluslararası yaptırımlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu yaptırımlar nedeniyle enerji sektörünün ve sanayisinin yatırım ve finansman ihtiyacı karşılanamamaktadır. Mevcut enerji kaynaklarının pazarlanamamasıyla da gelir kaynakları azalmakta ve ekonomik yapısı zayıflamaktadır. ABD, AB ülkeleri ve KİK ülkeleri ile olan anlaşmazlıkları, İran'ı "Doğu'ya bakış" politikasına mahkum etmiştir.

Çin ise büyüme hızını devam ettirebilmek için artan enerji ihtiyacını uygun kaynaklardan ve güvenli bir tarzda karşılama peşindedir. Çin, Tayvan Adası başta olmak üzere bölgesel sorunlara ABD'nin müdahil olmasından çekinmektedir. Bu nedenle, deniz yoluna alternatif olacak enerji yolları aramakta ve ABD güdümünde olmayan ülkelere enerji alımı yaparak enerji güvenliğini geliştirmek istemektedir. Ayrıca, Çin'in artan sanayi üretimi, üretilen mal ve hizmetlerin yurt dışına pazarlanmasını ve yeni pazar ihtiyaçlarını gündeme getirmiştir. Çeşitli ham madde kaynaklarına sahip olan Afrika kıtası ve ticari potansiyeli yüksek olan Avrupa, Çin'in hedefinde olan bölgeler olarak ön plana çıkmaktadır.

Genel anlamda bakıldığında, İran ile Çin arasında imzalanan 25 yıllık KSOA, BKBYP'nin amaçları ile örtüşen bir anlaşma olarak yorumlanmaktadır. Her ne kadar tüm detayları kamuoyu ile paylaşılmasa da İran hükümeti tarafından yayımlanan anlaşma maddeleri ve önemli bir basın organında yayımlanan anlaşmanın içeriği ile ilgili haberler, anlaşmanın önemini ortaya koymaktadır. Anlaşma ile Çin'in İran'dan piyasa fiyatlarının %32'sine varan oranlarda daha uygun fiyatla petrol ve

doğal gaz alması planlanmaktadır. Bunun karşılığında Çin'in İran enerji sektörüne ve ulaşım altyapısına 400 milyar dolarlık yatırım yapması planlanmaktadır.

BKBYP, bir yandan Çin'deki üretim fazlalığının eritilmesi ve sürdürülebilir kalkınma için planlanan bir proje olarak değerlendirilirken, diğer yandan enerji ihtiyacı ve enerji güvenliği yönünden ele alınmaktadır. Proje ile hedeflenen istikrarlı büyüme, işsizliğin azalması ile millî gelir ve refahın artışı, aynı zamanda komünist rejimin devamlılığı için de önem taşımaktadır. BKBYP ve Çin'in enerji güvenliği denilince ilk akla gelen ülke ABD olmaktadır. ABD güvenlik belgelerinde, Rusya, askeri yönden en önemli tehdit olarak gösterilirken, ekonomik yönden ise Çin en büyük rakip olarak görülmektedir. Bu yüzden, ABD, Çin için bir yandan en önemli ticaret ortağı iken, diğer yandan enerji güvenliğini tehdit eden en önemli ticari rakiptir.

Çin Denizi'ndeki ülkelerle olan anlaşmazlıklarda ve Tayvan sorununda yaşanacak bir olumsuz gelişme durumunda, ABD ile Çin'in karşı karşıya gelme riski bulunmaktadır. Bu nedenle Çin, enerji yollarını güvence altına almayı istemektedir. Ayrıca Çin'in enerji kaynaklarının büyük kısmını ithal ettiği KİK ülkelerinin ABD müttefikleri olmaları nedeniyle kriz zamanında bu ülkelere gelen enerji kaynaklarının sevinde kesinti olma riski, Çin yöneticilerini kaygılandırmaktadır. BKBYP ile enerji kaynakları Orta Asya, Rusya, Venezuela, Angola ve İran gibi ülkelerle çeşitlendirilirken, aynı zamanda enerji ipek yolu ile de enerji güvenliğini geliştirme yönünde adımlar atılmaktadır.

İran, yapılan KSOA anlaşması ile bir yandan İran'ın dış sermaye ihtiyacını karşılamayı

planlarken diğer yandan yaptırımlar nedeniyle satamadığı enerji kaynaklarını pazarlayacaktır. Ayrıca enerji ve dijital ipek yolu için de önemli yatırımlar olacaktır. KSOA'nın imzalanması bir yandan bu iki ülkenin iç ekonomik gereksinimlerinden kaynaklansa da diğer yandan uluslararası sistem tarafından etkilenmekte ve uluslararası sistemi etkilemektedir. Çin'in ve İran'ın demokratik olmayan rejimlerle yönetilmesi, farklı dönem idarecilerinin farklı yaklaşımlarda bulunmasına imkân vermemektedir.

ABD ve müttefikleri ile çok yoğun ticari ve finansal ilişkileri bulunan ve ABD ile uluslararası konularda açıkça karşı karşıya gelmekten özenle kaçınan Çin'in, KSOA'nın uygulanması sürecinde karşı karşıya gelmesi beklenmemektedir. Bu yüzden, KSOA ile Çin ve İran'ın birlikte ABD hegemonyasına meydan okuduğunu söylemek pek mümkün değildir. Ancak tek kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu düzene doğru yol alan günümüzde, şartların değişmesi ile birlikte farklı seçenekler gündeme gelebilir. Tayvan krizi gibi bir nedenle ABD ve Çin arasında başlayacak bir soğuk veya sıcak savaşın başlaması durumunda, Çin'in İran ile ilişkileri farklı bir düzleme kayabilir.

İran, BKBYP'nin avantajlarından faydalanabilmek ve uzun vadede dış politikada yalnızlıktan kurtulabilmek için KSOA'yı can simidi olarak görmektedir. Kısaca uluslararası sistem kaynaklı zorluklar İran'ı bu anlaşmaya zorlamıştır. ABD'nin uluslararası alanda yalnızlaştırmaya çalıştığı İran ve en büyük ticari rakibi gördüğü Çin arasında gelişen ekonomik, siyasi ve askerî iş birliği, şüphesiz ABD'yi tedirgin etmektedir. Aynı zamanda, KSOA çerçevesinde İran-Çin iş birliğinin, JCPOA anlaşmasının güncelleme çalışmalarının yapıldığı bugünlerde ABD ve müttefikleri karşısında İran'ın direncini arttırdığı söylenebilir.

Çin, İran ile yaptığı “Stratejik Ortaklık Anlaşmaları”nı KİK üyesi ülkelerle de yaparak enerji çeşitliliği ve enerji güvenliği bağlamında denge politikası izlemektedir. Bu yüzden KİK üyelerinin Çin ile İran arasında yapılan anlaşmadan çok fazla etkilenmedikleri gözlenmektedir. Aynı şekilde, İsrail tarafında yapılan yorumların da bu anlaşmayı tehdit edici bulmadıkları yönündeki görüşümüzü desteklediğini söyleyebiliriz. Çin'in KSOA'yı imzalamadan önce enerji zengini Körfez ülkelerini ziyaretinin de, ABD müttefikleri bu ülkelere verilen önemli bir mesaj olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, uluslararası sistem ve güç dengesi, KSOA ve BKBYP üzerinde Çin için ABD ve müttefiklerinin tepkileri nedeniyle daha çok kısıtlayıcı etki yaparken, İran için mevcut kısıtlamaları aşabilmek için tek çıkış yolu ve bir kaldıraç olarak değerlendirilmektedir. Ancak BMGK içerisindeki rolü ABD, KİK ülkeleri ve İsrail ile olan siyasi ve ekonomik bağları nedeniyle, Çin BKBYP ve KSOA'ya daha pragmatik yönden yaklaşmakta ve bu ülkelerle çatışmaya girmekten özenle kaçınmaktadır. Gözlenen o ki Çin, İran ile yaptığı anlaşmaya ABD ve müttefikleri ile çatışmaya girmeyecek derecede bağlı kalacaktır. JCPOA'nın yenilenmesi durumunda ise Çin-İran ilişkilerinde bir patlama yaşanma ihtimali yüksektir. Bu durumda İran'a yapılacak Çin yatırımları hızla artacak ve İran ekonomisini büyüme sürecine girecektir. Araştırmanın hipotezi olan, Çin'in ABD ve müttefikleri ile ilişkilerini riske atacak biçimde İran ile ortaklık geliştirmeyeceği ifadesi, doğrulanmış olmakla beraber Çin ve İran'ın, önümüzdeki günlerde ABD ile ilişkilerinin düzeyi, bu ilişkiyi belirleyecektir. ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Ağustos 2022'de yaptığı Tayvan ziyareti ve Çin devletinin gösterdiği tepkiler, ilişkilerin gerginliğini göstermesi bakımından önemlidir.

İran uluslararası güç dengesinde Çin'i ve sonrasında Rusya'yı arkasına alarak, ABD önderliğindeki Batılı güçlere karşı denge arayışında bulunmaktadır. İran, Çin'i ABD karşısında stratejik bir partner ve ortak bir düşman olarak konumlandırmak istemektedir. Çin'in ABD, KİK ve İsrail

ile olan ilişkileri böyle bir konumlanmaya uygun değildir. Ancak Çin, olası bir ABD çatışması durumunda İran'ı Rusya ile beraber aynı cephede değerlendirme konumunda kalabilir. İran'ın körfezdeki konumu ve ABD'nin körfezde dengelenmesi, Çin açısından önem arz etmektedir.

Extended Abstract

The research aims to analyze China's relations with Iran in the context of One Belt One Road Project (OBORP) and the 25-year Comprehensive Strategic Partnership Agreement (CSPA) from the perspectives of Iran and China separately to understand the causes, consequences and constraints of the agreement. Therefore, the question of the research is "Why was the CSPA signed, what will be its consequences, and what are the constraints to its implementation in the context of OBORP?"

The importance of the research stems from the assumption that analyzing the causes, consequences and constraints of the CSPA will make it easier to follow the future of developments in the Gulf region. Although OBORP has been analyzed in many articles and theses, due to the newness and many uncertainties of the CSPA between Iran and China, there are almost no scientific publications in domestic and foreign sources other than newspaper and magazine articles. Therefore, this study is expected to contribute to the field of Gulf studies and International Relations.

The research data were collected through literature research review. For the literature review, books, master's and doctoral theses, and national and international journal articles

in Turkish and English were used. In addition, various analyses and reports as well as current news sources and websites were also examined. Descriptive case study analysis method, one of the qualitative research methods, was used to develop explanations.

In general terms, the 25-year CSPA signed between Iran and China is interpreted as an agreement that coincides with the objectives of OBORP. On the one hand, OBORP is considered as a project planned to eliminate the surplus production in China and for sustainable development, and on the other hand, it is considered in terms of energy needs and energy security. Stable growth, reduction in unemployment and increase in national income and welfare targeted by the project are also important for the continuity of the Communist regime.

With the CSPA agreement, Iran plans to meet Iran's need for foreign capital on the one hand, and on the other hand, it will market its energy resources that it cannot sell due to sanctions. It will also receive significant investments for energy and the digital silk road. While the signing of the CSPA is driven by the domestic economic needs of these two countries, it is also influenced by and affects the international system.

China, which has intensive commercial and financial relations with the USA and its allies and has carefully avoided open confrontation with the USA on international issues, is not expected to confront the USA in the process of implementing the CSPA . Therefore, it is not possible to say that China and Iran are jointly challenging USA hegemony through the CSPA . However, in today's world, which is moving from a unipolar to a multipolar world order, different options may come to the fore as conditions change. In the event of a cold or hot war between the USA and China over something like the Taiwan crisis, China's relations with Iran may shift to a different plane.

China is pursuing a policy of balance in the context of energy diversity and energy security by concluding "Strategic Partnership Agreements" with The Gulf Cooperation Council (GCC) member States as it did with Iran. For this reason, the GCC members do not seem to be much affected by the agreement between China and Iran. Likewise, the

comments made on the Israeli side support our view that they do not find this agreement threatening. China's visit to the energy-rich Gulf countries before signing the CSPA is also considered to be an important message to these USA-allied countries.

To conclude, the international system and the balance of power have a more restrictive impact on the CSPA and OBORP for China due to the reactions of the USA and its allies, while for Iran it is considered as the only way out and a leverage to overcome the existing constraints. However, it seems that China will stick to its agreement with Iran to the extent that it will not come into conflict with the US and its allies. If the JCPOA is renewed, there is a high probability of an explosion in China-Iran relations. Iran wants to position China as a strategic partner and a common adversary vis-à-vis the United States. China's relations with the USA, the GCC member States and Israel do not lend themselves to such a positioning.

روابط ایران و چین در چارچوب طرح «یک کمر بند-یک جاده» و سند «جامع مشارکت راهبردی» میان ایران و چین

چکیده

اهداف این تحقیق بررسی روابط چین با ایران در چارچوب طرح یک کمر بند- یک جاده و سند جامع مشارکت راهبردی ۵۲ ساله است. در این تحقیق، محتوای طرح یک کمر بند- یک جاده و سند جامع مشارکت راهبردی، معنای آن برای چین و ایران، دلایلی که این کشورها را به این ابتکار و توافق سوق داده و محدودیت‌ها و آینده طرح یک کمر بند- یک جاده و سند جامع مشارکت راهبردی مورد بررسی قرار گرفته است. عوامل اصلی که باعث آغاز طرح یک کمر بند- یک جاده توسط چین شدند عبارتند از: افزایش نیاز به انرژی برای صنعت در حال توسعه چین، تضمین امنیت انرژی از طریق مسیرهای جایگزین و جستجوی بازارهای جدید نتیجه گیری شده است. برای ایران، طرح یک کمر بند- یک جاده به معنای یگانه منبع مالی برای سرمایه گذاری در زیرساخت های انرژی و حمل و نقل که به دلیل تحریم ها نیاز بیشتری دارد، است. علاوه بر این، ایران می خواهد از روابط اقتصادی خود با چین برای فرار از انزوای بین المللی و جلب حمایت شورای امنیت سازمان ملل استفاده کند. این تحقیق مدعی است که طرح یک کمر بند- یک جاده و توافق جامع مشارکت راهبردی برای چین مفیدتر از ایران خواهد بود و ایران در چارچوب چشم انداز «نگاه به شرق» خود چاره ای جز انعقاد چنین توافقی ندارد. چین تلاش خواهد کرد این توافق را بدون رویارویی با آمریکا، قدرتمندترین بازیگر نظام بین الملل و متحدانش در خاورمیانه اجرا کند. از سوی دیگر ایران در تلاش است با این توافق از حمایت مالی و سیاسی چین جهت مبارزه با تحریم های آمریکا و غرب برخوردار باشد. در نتیجه، آینده سند جامع مشارکت راهبردی با روابط چین و ایران با ایالات متحده پیوند تنگاتنگی دارد.

کلید واژه ها: طرح یک کمر بند- یک جاده، ابتکار کمر بند جاده، سند جامع مشارکت راهبردی، روابط ایران و چین

Kaynakça

- Akdağ, Z. (2019). Türkiye-Çin ilişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin önemi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 65-96. <https://doi.org/10.20493/birtop.558276>
- Bhutta, Z. (2018, Mayıs 18). *From Gwadar-Kashgar: crude oil pipeline requires \$10 billion investment*. <https://tribune.com.pk/story/1712888/gwadar-kashgar-crude-oil-pipeline-requires-10-billion-investment> 21 Ağustos 2022 tarihinde erişildi.
- BP. (2019). *BP statistical review of world energy*. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> 10 Haziran 2022 tarihinde erişildi.
- BRF. (2017, Nisan 10). *Full text: vision and actions on jointly building Belt and Road—Belt and Road Forum for international cooperation*. <http://2017.beltandroadforum.org/english/n100/2017/0410/c22-45.html> 21 Ağustos 2022 tarihinde erişildi.
- Brown, R. (2017, Temmuz 6). *Beijing's silk road goes digital*. <https://www.cfr.org/blog/beijings-silk-road-goes-Digital> 21 Ağustos 2022 tarihinde erişildi.
- Calamur, K. (2017, Eylül 25). *The misunderstood Roots of Burma's rohingya crisis*. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/09/rohingyas-burma/540513/> 08 Ağustos 2022 tarihinde erişildi.
- China Daily. (2013, Eylül 7). *President Xi proposes Silk Road economic belt*. https://www.chinadaily.com.cn/china/2013xivisitcenterasia/2013-09/07/content_16951811.htm 30 Temmuz 2022 tarihinde erişildi.
- Demir, Y. (2020). *İran-Çin Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması*. <file:///C:/Users/tosh%20B-1ba/Zotero/storage/I3CULUKZ/duyuru.html> 13 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Downs, E. S. (2000). *China's quest for energy security*. Santa Monica, CA: Rand. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1244.html
- Durmuş, Y. (2015). Çin'in Myanmar stratejisi ve ABD. *Bilgesam*, Kasım(1262), 1-11. <https://silotips/download/in-in-myanmar-stratejisi-ve-abd>
- Ella, D. (2021, Şubat 1). *Chinese investments in Israel: developments and a look to the future*. <https://www.inss.org.il/publication/chinese-investments/> 18 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Erol, M. S. ve Koyuncu, M. C. (2022). Çin'in inci dizisi stratejisi. *Journal of Regional Studies*, 6(1), 41-66. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bader/issue/70066/1116658>
- Fallon, T. (2015). The new Silk Road: Xi Jinping's grand strategy for Eurasia. *American Foreign Policy Interests*, 37(3), 140-147. <https://doi.org/10.1080/10803920.2015.1056682>
- Farahat, M. F. (2021, Mayıs 10). *Comprehensive cooperation agreement between China and Iran: strategic ramifications and available options*. <https://epc.ae/public/topic/comprehensive-cooperation-agreement-between-china-and-İran-strategic-ramifications-and-available-options> 27 Ekim 2021 tarihinde erişildi.
- Farzam, R. (2020). *Çin-İran 25 yıllık kapsamlı iş birliği anlaşması*. İRAM. <https://iramcenter.org/cin-İran-25-yillik-kapsamli-is-birligi-anlasmasi/> 13 Mart 2022 tarihinde erişildi.
- Fassihi, F. ve Myers, S. L. (2020, Temmuz 11). *Defying U.S., China and Iran near trade and military partnership*. <https://www.nytimes.com/2020/07/11/world/asia/china-İran-trade-military-deal.html> 27 Ekim 2021 tarihinde erişildi.
- Golkarian, G. (2021). *Çin-İran stratejik işbirliği anlaşması: Tahran İçin bir başarı mı, yoksa bir çaresizlik göstergesi mi?* <http://politikaakademisi.org/2021/04/04/cin-İran-stratejik-isbirligi-anlasmasi-tahran-icin-bir-basari-mi-yoksa-bir-caresizlik-gostergesi-mi/> 14 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Ghiasy, R., & Krishnamur, R. (2021). *China's Digital Silk Road and the global digital order*. <https://thediplomat.com/2021/04/chinas-Digital-silk-road-and-the-global-Digital-order/> 21 Ağustos 2022 tarihinde erişildi.
- Hincks, J. (2020, Temmuz 29). *What China's new deal with Iran says about its ambitions in the region*. <https://time.com/5872771/china-İran-deal/> 13 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Hirst, T. (2014, Mayıs 21). *The world's most important trade route?* <https://www.weforum.org/agenda/2014/05/world-most-important-trade-route/> 08 Ağustos 2022 tarihinde erişildi.

- Hofman, B. (2015). *Fally İpupa: first and foremost, a son of Africa*. <https://blogs.worldbank.org/eas-tasiapacific/china-one-belt-one-road-initiative-what-we-know-thus-far> 17 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- İktibas. (2021, Mart 29). *İran-Çin anlaşması üzerine yorumlar*. <https://iktibasdergisi.com/2021/03/29/İran-cin-anlasmasi-uzerine-yorumlar/> 18 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Jalili, S. (2017, Haziran 14). *İran, China team up on New Silk Road Project*. <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/66450/İran-china-team-up-on-new-silk-road-project> 13 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Karadeniz, A. U. (2009). *Avrasya stratejik yaklaşımı açısından Kazakistan-Çin enerji ilişkileri* [Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü]. https://atif.sobiad.com/istatistik/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=AV-qYBi-KoW_x7-6aCvnh
- Kuo, L., & Kommenda, N. (2018). *What is China's belt and road initiative?* <https://www.theguardian.com/cities/ng-interactive/2018/jul/30/what-china-belt-road-initiative-silk-road-explainer> 17 Ocak 2022 tarihinde erişildi.
- Kurlantzick, J. (2022). *China's digital aid: the risks and rewards*. <https://www.cfr.org/china-Digital-silk-road> 21 Ağustos 2022 tarihinde erişildi.
- Kurt, N. F. (2018). *"Bir Kuşak, Bir Yol" projesinin halkaları nasıl koşturdu?* <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/bir-kusak-bir-yol-projesinin-halkalari-nasil-kozturdu> 06 Ağustos 2022 tarihinde erişildi.
- Nakano, J., & Li, W. (2018). *China launches the Polar Silk Road*. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/china-launches-polar-silk-road>
- OBORavrupa. (2021). *İran China signed a 25-year agreement: A BRI milestone*. <https://www.oboreurope.com/en/İran-china-agreement/> 12 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Official website of the President of the Islamic Republic of İnan. (2016). *Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. İnan, P.R. China*. <https://president.ir/EN/9143527> Ekim 2021 tarihinde erişildi.
- Olinga-Shannon, S., Barbesgaard, M., & Vervest, P. (2019). *The Belt and Road Initiative (BRI): An AEPF Framing Paper*. The Asia Europe People's Forum (AEPF).
- Osiewicz, P. (2018). The Belt and Road Initiative (BRI): implications for İnan-China relations. *Przełqd Strategiczny*, (11), 221-232. DOI:10.14746/ps.2018.1.16
- Pu, X. (2016). One Belt, One Road: visions and challenges of China's. *Geoeconomic Strategy*, 59(3), 111-132. file:///C:/Users/TOSHIBA/Downloads/OBOR16.pdf
- Qu, X., & Meng, Q. (2012). The economic importance of the Straits of Malacca and Singapore: An extreme-scenario analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 48(1), 258-265. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2011.08.005>
- Rona, N. (2016). *İpekyolu canlanıyor*. <http://www.turkishtimedergi.com/dunya/ipekyolu-canlaniyor-garanti-bankasi-san-ghay-bastemsilcisi-noyan-rona-yazdi/> 10 Ekim 2018 tarihinde erişildi.
- Saleh, A., & Yazdanshenas, Z. (2020a). *Iran and China have signed a strategic pact. that's bad news for the west*. <https://foreignpolicy.com/2020/08/09/İrans-pact-with-china-is-bad-news-for-the-west/> 11 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Saleh, A., & Yazdanshenas, Z. (2020b). *Iran's pact with China is bad news for the west*. <https://foreignpolicy.com/2020/08/09/İrans-pact-with-china-is-bad-news-for-the-west/> 27 Ekim 2021 tarihinde erişildi.
- SDE. (2020, Temmuz 14). *Çin ile İnan arasındaki "büyük anlaşma" neleri kapsıyor?* Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/asya/cin-ile-İnan-arasindaki-buyuk-anlasma-neleri-kapsiyor-haberi-17630> 14 Nisan 2022 tarihinde erişildi.
- Seth, S. (2020). *Understanding one Belt One Road (OBOR)*. <https://www.investopedia.com/terms/o/one-belt-one-road-obor.asp> 06 Mart 2022 tarihinde erişildi.
- Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 7(26),

4378-4391. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19138/203089>

Shambaugh, D. L. (2013). *China goes global: The partial power*. Oxford University Press.

Shell. (2019). *Shell LNG Outlook*. <https://www.shell.com/energy-and-innovation/natural-gas/liquefied-natural-gas-lng/lng-outlook-2019.html> 10 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

Shine, S., Propper, E., & Feldman, B. C. (2020, Temmuz 27). *Iran and China: on the way to a long-term strategic agreement*. <https://www.inss.org.il/publication/china-İran-agreement/> 18 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

Şarkul Avsat. (2022, Eylül 8). *Çin'in İsrail ile serbest ticaret anlaşması imzalamaya yakın olduğu iddia edildi*. <https://turkish.aawsat.com/home/article/3863196/%C3%A7inin-i%CC%87srail-ile-serbest-ticaret-anla%C5%9Fmas%C4%B1-imzalamaya-yak%C4%B1n-ordu%C4%9Fu-iddia>

T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2020). *İran Enerji Sektörü raporu*. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/iran%20enerji%20sektoru%20raporu%20\(04022020\).pdf](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/iran%20enerji%20sektoru%20raporu%20(04022020).pdf)

Tasnim Haber Ajansı. (2016, Ocak 26). *Çin Dış İşleri Bakanı, "Xi Jinping'in" Tahran'a ziyaretini değerlendirdi*. <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2016/01/26/981750/%C3%A7in-d%C4%B1-%C5%9F-i%C5%9Fle-ri-bakan%C4%B1-xi-jinping-in-tahran-a-ziyare>

*tini-de%C4%9F*erlendirdi 13 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

Topçu, N. (2020). *Çin'in enerji güvenliği politikaları: Kazakistan, Myanmar ve Pakistan örnekleri*. Cinius Yayınları.

Vatanka, A. (2021, Nisan 26). *Making sense of the Iran-China strategic agreement*. <https://mei.edu/publications/making-sense-İran-china-strategic-agreement> 27 Ekim 2021 tarihinde erişildi.

Watkins, S. (2019). *China and Iran flesh out strategic partnership*. <https://pemedianetwork.com/petroleum-economist/articles/geopolitics/2019/china-and-İran-flesh-out-strategic-partnership/> 13 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

Watkins, S. (2020). *China inks military deal with Iran under secretive 25-year plan*. <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/China-Inks-Military-Deal-With-İran-Under-Secretive-25-Year-Plan.html> 18 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

Wong, B. P. N., & Cheng, J. Y. (2015). *Global China: internal and external reaches*. World Scientific.

Yadlin, A. & Heistein, A. (2020). *The prospects of a China-İran axis*. <https://warontherocks.com/2020/08/the-prospects-of-a-china-İran-axis/> 18 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

Yılmaz, A. (2020). *İran-Çin stratejik anlaşması ve Tahran dış politikasındaki dönüşüm*. Independent. <http://tinyurl.com/mruun85n> 14 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

Etik Sorumluluk Beyanı / *Ethical Statement*

Yazar(lar), makaledeki bütün verileri etik kurallar çerçevesinde elde ettiğini, yararlanılan kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğunu beyan eder. Bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazar(lar)a aittir.

The author(s) declares that they have obtained all the data in the article within the framework of ethical rules and that they have referred to the sources used in accordance with scientific norms. In case of detection of a situation contrary to this statement, the Turkish Journal of Iranian Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s).

Etik Kurul İzni / *Ethics Committee Permission*

Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmaları ve izinle ilgili bilgileri burada belirtmişlerdir.

The author(s) have stated the studies that require ethical committee permission and the information about the permission here.

Kurul adı / *Comittee name:*

Tarih / *Date*

Numara/ *Number*

Katkı Oranı Beyanı / *Contribution Rate Statement*

Birinci yazarın katkı oranı / *First author contribution rate: %50*

İkinci yazarın katkı oranı / *Second author contribution rate: %50*

Destek ve Teşekkür Beyanı / *Statement of Support and Acknowledgment*

Bu çalışma _____ destekli _____ numaralı araştırma projesi kapsamında toplanan verilerden yapılmıştır. Destekleri için _____'e teşekkür ederiz.

This study has been conducted through the data collected within the scope of the research project number _____ supported by _____. We would express our gratitude to _____ for their support.

Çatışma Beyanı / *Conflict Statement*

Yazar(lar) bu makalenin herhangi bir çıkar çatışması oluşturmadığını beyan eder.

The author(s) declares that this article does not create any conflict of interest.

SOME REFLECTIONS ON THE STORY “THE HISTORY OF GHARIB AND HIS BROTHER AJIB” FROM THE THOUSAND AND ONE NIGHTS AND ITS ILLUSTRATION IN THE QAJAR ERA*

 Başak Kilerci**

ABSTRACT

The Thousand and One Nights^[3], known as *Alf Layla wa Layla* in Arabic and *Hazar u Yak Shab* in Persian, which contains the stories that Shahrazad tells her husband Shahriyar every night, is a work that is popular all over the world. Shahriyar, who has been betrayed by a woman, tries to take revenge on women by killing his wives the next morning after marrying them the day before. In order to arouse Shahriyar’s curiosity and thus survive, Shahrazad stops telling the story at the most exciting moment every night for a thousand and one nights. Recent scholarship assumes that the *Nights* is constructed on *Hazar Afsana* and *Sindbadnama*, which are considered to be texts of Persian and Indian origin, although few scholars emphasise the possibility of other sources. This article examines the extent to which the *Nights* is based on Persian sources and contains Persian motifs and elements, focusing on the story of “The History of Gharib and his Brother Ajib”. This article argues that this story, which in its early version was a Mamluk tale, was Persianised in the Medieval Era through the incorporation of Persian elements and motifs, and ‘Qajarised’ in the nineteenth century via Nasir al-Din Shah’s illustration project of the *Nights*. The article discusses the extent as well as the ways that this Persianisation and Qajarisation took place. The article argues that the Qajars used the text to connect not only to Iran’s ancient past but also to the Islamic golden age in order to legitimise the Qajar dynasty and propagate its authority. In doing so, an additional contribution to the discussions on the Persian sources and motifs of the *Nights* and on the way the Qajars used the past to legitimise and propagate their power and authority, which have already been discussed by scholars from different perspectives.

Key Words: The Thousand and One Nights, Qajar Iran, Nasir al-Din Shah, Gharib and Ajib.

- * Atıf/To Cite: Kilerci, B. (2024). Some reflections on the story “the history of Gharib and his brother Ajib” from the Thousand and One Nights and its illustration in the Qajar era. *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 23-39.
- ** Dr., Oxford Üniversitesi, Şarkiyat Enstitüsü, basakkilerci@gmail.com
- *** I will use the “*Nights*” referring “*The Thousand and One Night*” throughout the paper for practical reasons.

BİNBİR GECE MASALLARI'NDAN “GARİB VE KARDEŞİ ACİB'İN TARİHİ” HİKÂYESİ VE KAÇAR DÖNEMİ'NDE RESİMLENİŞİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

ÖZET

Arapçada *Elf Leyla ve Leyla*; Farsçada *Hezar u Yek Şeb* olarak bilinen, Şehrazad'ın kocası Şehriyar'a her gece anlattığı hikâyelerden oluşan *Binbir Gece Masalları* tüm dünyada popüler olmuş bir eserdir. Bir kadın tarafından ihanete uğramış olan Şehriyar, bir önceki gün evlendiği eşlerini ertesi sabah öldürerek kadınlardan intikam almaya çalışır. Şehrazad, Şehriyar'ın merakını uyandırmak ve hayatta kalmak için binbir gece boyunca en heyecanlı yerinde hikâyeyi anlatmayı bırakır. Son zamanlardaki araştırmalar, *Binbir Gece Masalları*'nın İran ve Hint kökenli metinler olduğu düşünülen *Hazar Afsana* ve *Sindbadname* üzerine inşa edildiğini varsaymaktadır. Ancak az sayıdaki araştırmacılar başka kaynakların olasılığını da vurgulamaktadır. Bu makale, *Geceler*'in ne ölçüde Fars kaynaklarına dayandığını; nasıl Fars motifleri ve unsurlarını içerdiğini “Garib ve Kardeşi Acib'in Tarihi” hikâyesine odaklanarak incelemektedir. Makale, ilk versiyonu bir Memlük masalı olan bu hikâyenin, Orta Çağ'da içerisine Farsi motif ve öğeler eklenerek Farslaştırıldığını ve on dokuzuncu yüzyılda Nasreddin Şah'ın *Binbir Gece* projesi vasıtasıyla da Kaçarlaştırıldığını iddia etmektedir. Makalede bu Farslaştırma ve Kaçarlaştırmanın kapsamı ve biçimleri tartışılmaktadır. Makale Kaçarların Kaçar hanedanını meşrulaştırmak ve otoritesini propaganda etmek için metni sadece İran'ın antik geçmişiyle değil aynı zamanda İslam'ın altın çağıyla da ilişkilendirdiğini iddia etmektedir. Makale, *Binbir Gece Masalları*'nın Farsi kaynak ve unsurlarını Kaçarların güç ve otoritelerini meşrulaştırmak ve propaganda etmek amacıyla geçmişi nasıl kullandıkları üzerine araştırmacıların çeşitli bakış açılarıyla yaptıkları tartışmalara ek bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Binbir Gece Masalları, Kaçar İrânı, Nasreddin Şah, Garib ve Acib.

Introduction

The *Nights* owes its popularity to Galland, who translated the work from Arabic into French in 1704. From then on, the *Nights* became very popular in Europe and was translated into other European languages (Sironval, pp.221-23). After the discovery of new Arabic sources, the entire text was translated from Arabic into English by William Lane in 1839, by John Payne in 1882 and again by Richard Burton in 1885 (Sironval, pp. 222-23). At the time when European translations

of the *Nights* were gaining ground, Mirza Nasir al-Din (1831-1896), who must have been influenced by the popularity of the *Nights* in Europe, commissioned a translation project of the work during his years in Tabriz in 1843-45. In addition to the translation project, Nasir al-Din Shah ordered a major project to illustrate the *Nights* after his accession to the throne. This manuscript, commissioned by Nasir al-Din Shah, is now kept in the Gulestan Palace Archives, and is registered under the numbers 12367 to 12372, but it is difficult to access.^[1] During my Master's years

1 Although it is difficult to get hold of the manuscript, there are books with catalogues of the Gulestan Palace Archive that contain some illustrations of the manuscript of *Hazar u Yak Shab*. See Semsar, 2000; Atabay, 1976.

I was keen to write a thesis on the manuscript. To this end, I read secondary literature on the *Nights* and Qajar Iran and spoke to academics working in this field. Many of these academics claimed that it was almost impossible to obtain a copy of *Hazar u Yak Shab*. However, as a young and unnecessarily self-confident student, I visited the Gulestan Palace and tried to get a copy of the manuscript. The result was not favourable, I could only get a copy of a few pages of a single story: “The history of Gharib and Ajib”. That is the reason why I have focused on this story in this article.

In addition to its popularity as a literary text, academic interest in the *Nights*, which began in the late 18th, early 19th century, became quite popular from then on (Marzolph, 2004a, p. 2). Many of these academic works, some of which will be referred in this article, are about the sources of the *Nights*. Inspired by the previous academic discussions on Persian sources, motifs and elements of the *Nights*, the main aim of this article is to offer some preliminary thoughts on the Persian motifs and elements of story of “history of Gharib and Ajib” and to discuss the transformation of this Mamluk tale, which was not part of the original core of the *Nights* but was later incorporated into it, into a Persian and Qajar tale. This article argues that this transformation took place in two phases: the story of “history of Gharib and Ajib”, which in its early version was a Mamluk tale, was first Persianised in the Medieval Era by incorporating Persian motifs and elements into it, and then re-Persianised or, more precisely, Qajarised in the nineteenth century through its illustrations. To discuss these, I will examine the Persian motifs and elements in the literary text of the story and the Qajar elements and iconography in the illustrated manuscript. For the literary text, I will use Burton’s 1885 translation of the *Nights*, not the Persian translation by Tusi, which was commissioned by Nasir al-Din Shah, since I was unable to obtain the full pages of the

story in the illustrated manuscript. This prevents me from looking at the literary text with an eye for ‘Qajarisation’; this will only be done via the illustrations. By examining the Persianisation of the literary text and the Qajarisation of the story via the illustrations, this paper aims to contribute to the current academic discussion on the Persian sources and elements of the *Nights* and also to the academic discussions on the ways and extent to which the Qajars used the past to legitimise and propagate their power and authority.

1. Persianisation of the Story of “The History of Gharib and His Brother Ajib”

Researchers claim that there are two possible earliest sources for the *Nights: Sindbadnama* and *Hazar Afsana* (Irwin, 2004, p. 48). According to Robert Irwin, the tales from these sources were translated into Arabic sometime, probably in the early eighth century, under the title “Alf Layla” or “The Thousand Nights”, which constituted the original core of the *Nights* (Irwin, 2010, p. 120; Marzolph, 2004a, p. 2). In the 9th or 10th century, probably in Iraq, some Arabic stories were added to this original core of tales, such as the tales about the Caliph Harun al-Rashid (763-809). Then, from the 13th century onwards, there may be new additions to the core, in Syria or Egypt, “showing a preoccupation with sex, magic or low life” (Irwin, 2010, p. 115). After Galland’s 17th century edition, more stories were added and some older stories were changed, completing the “thousand nights” promised by the title (Irwin, 2010, p. 115).

Sindbadnama is a book of tales that is generally considered to be Persian or most likely Indian in origin, as there are some names in Sanskrit and the events in some of the tales take place in Indian cities (Kurtuluş, 2009, p. 1). Ahmed Ateş, who has analysed the book of *Sindbadnama*, states that the stories of

Sindbadnama constitute the core of the *Nights*. He claims that there were two possible versions of the *Sindbadnama* in Pahlavi language, one of which was translated into Arabic and added into *the Nights*, while the other version survived in Persian (Ateş, 1948, p. 25). Ateş speaks of an older version of the *Sinbadnama* was translated from Pehlevi into New Persian (Ateş, 1948, p. 22). Another prototype of the *Nights*, *Hazar Afsana*, which was originally written in Persian, was probably translated into Arabic in the 8th or early 9th century (Irwin, 2004, p.51; Marzolph, 2004a, p. 2). *Hazar Afsana* is mentioned in the *Kitab al- Fihristi* of Ibn Al-Nadim (d. around 990) (Ateş, 1948, p. 5). According to Nadim, the work, which consists of 200 stories, was written for Humai, the daughter of King Bahram, a legendary ancient king of Persia (Irwin, 2004, p. 74). Tabari also mentions that Homay and Shahrazad are the same (Pellat, 2014). Moreover, according to al-Masudi (896-956), Shahrazad was the mother of Bahram (Irwin, 2004, p. 75).

On the other hand, Irwin claims that Perry, an expert on ancient story collections, has rejected the claim that the *Nights* has an Indian or Persian origin, and mentions a possible Western origin: the Latin legend of Secundus the Silent (Irwin, 2004, p. 75). In addition, Michael J. de Goeje assumed that a Jewish author must be the compiler of the original version of the *Nights*, moving from the similarities between the frame story of the *Nights* and the historical events recounted in the biblical *Book of Esther* (Marzolph, 2004a, p. 2)

The story of Gharib and Ajib, a romance of chivalry, does not belong to the original core that was based on *Sindbadnama* and *Hazar Afsana* (Marzolph, 2004b, p. 195). It was probably originated in Arabia in the sixth or seventh century or later between the eighth and tenth centuries, and generally considered as a Mamluk story (Marzolph, 2004b, p. 195). Irwin says that Ibn Danyal (1248-1311) has written scripts in

Middle Arabic for shadow plays, one of which is “Ajib wa Gharib” (Irwin, 2004, p. 136). In this play, Gharib was a fraudulent occultist, while Ajib was a semi-literate and fanciful preacher who collects money for himself (Irwin, 2004, pp. 136-37). “Ajib wa Gharib” is considered one of the early shadow theatre plays in the Middle East that paved the way for others; it is considered a prototype of the famous *Karagöz* plays, or at least had influences on them (And, 1983, p. 114). On the other hand, it has survived as a text and has been incorporated into the *Nights*. However, the two characters have changed completely, the only thing that is reminiscent of the shadow play are the names: “Gharib” and “Ajib”. In the *Nights*, Gharib is portrayed as an honest, brave and powerful man, while Ajib appears as a partially evil character who has killed his father and is trying to kill his brother to become king.

The story begins in the time of King Kundamir, who has a son named Ajib. When Ajib grows up, he kills his father and seizes the throne. He later learns that his father will have a son by one of the concubines, who will be Ajib’s half-brother and could cause him trouble. He orders his men to kill the women and the child, but the men did not heed his words. They let the women escape, and so Ajib’s brother Gharib was born. Later, Ghraib’s mother marries a man she meets, Emir Mirdas. They have another child, Sahim al-Layl, Gharib’s other brother, who grows up with Gharib.

When Gharib grown up, he falls in love with Mahdiyya, Emir Mirdas’ daughter. Mirdas does not want his daughter to marry Gharib. Mirdas asks Gharib to kill Mirdas’ enemy, who is hiding in the castle in the Valley of Blossoms, to prove his strength. The enemy is a ghul, who had killed Mirdas’ son. Gharib accepts the task and sets off for the mountain. On the way to the mountain, he meets a man who teaches him about the prophets Salih, Hud, Ibrahim and the one and only God. Gharib becomes a Muslim and the fight, which

is reminiscent of Islamic jihad, is included in the story. Gharib begins to fight not only for his mission, but also for the sake of God. Gharib reaches the castle of Sa'dan the ghul and defeats him. Sa'dan is converted to Islam and joins Gharib.

There are many prisoners in the castle, including Princess Fakr Taj, the only daughter of the Persian King Sabur. Gharib decides to take the girl, who was grateful to him for saving her from Sa'adan, to his father. So they set off on a long journey. They fight with the Banu Qahtan troops and convert them to Islam. When they reach the palace of King Sabur, the king gives permission for his daughter to marry Gharib. Gharib and Fakr Taj have sex before the wedding. When Gharib leaves the palace to fight with his brother Ajib, Sabur orders his men to take Fakr Taj to an unknown place near the river Jayhun as punishment. At this place, Fakr Taj gives birth to her son Murad Pasha, who later becomes king of the Persians.

In addition, Gharib fights with Mirdas and Banu Qahtan, who have joined Ajib's forces. Although Gharib and his brother Sa'him al-Layl win the battle, they are captured by two djinn and taken to the four-headed djinn king Mur'ash. The king tries to kill them, but they survive, defeat the djinn and convert him to Islam. Later, Gharib learns what happened to Fakr Taj from a Persian general named Rustam, who reminds us of the heroic character of *Shahnama*. He goes to the river Jayhun, meets Murad and they recognise each other. In the end, Gharib and Murad Shah take revenge on Sabur.

Although this story is originally a Mamluk shadow play and is thought to have the hallmark of the *Sira* genre in which the life story of Muhammad is told (Marzolph, 2004b, p. 191), the final version of the story contains many Persian elements such as the characters and motifs. In the story we encounter some fantastic creatures such as the ghul, which is very common in Persian literature. This ghul element is a "desig-

nation of a fantastic, frightening creature in the Perso-Arabic lore" (Omidasalar, 2002). Ghul is also described as a monster with a cat's head, a forked tongue, hairy skin and deformed legs that like human flesh (Omidasalar, 2002). In the story of Gharib and Ajib, however, there is no such physical representation of the ghul. The ghul is described as a human-like creature that attacks humans, takes prisoners and collects treasures for itself. The interesting thing about the ghul in this story is that Sa'adan the ghul is converted to Islam as a result of Gharib's fight for God's sake. The ghul, who is usually described negatively and fights with the heroes of the other tales of the *Nights*, changes in "the story of Gharib and Ajib" and becomes a positive character who joins Gharib's forces.

The influence of the *Shahnama* of Firdawsi (940-1020), the famous text written between the 10th and 11th centuries, on the story is obvious. King Sabur is defined as "the king of the Persians, Turks and Daylamites" (Burton, 1885, p. 87), which reminds us of the story of Feridun in the *Shahnama*. Feridun is defined as the king of Iran, Turan and Aryan who gave these lands to his sons (See Amanat, 2006). When King Sabur let Gharib and Fakr Taj marry and declares Gharib as his son-in-law, Gharib also becomes king. In a letter that Gharib sends to Ajib, he describes himself with these words: "from the king of the Arabs and Persians, son-in-law of Chosroe, king of the world" (Burton, 1885, p. 2). He presents himself not only as king, but also as successor to the famous Sasanian Emperor Chosroe (570-628). At the end of the story, Gharib crowns Murad Shah, his son by a Persian princess, with the crown of Chosroe and declares him king of the Persians, Turks and Medes.

There are also some magicians in the story, fire worshippers, who correspond to the Persian Zoroastrians. These fire-worshippers are only portrayed as those who need to be converted to Islam. One of them is Rustam, the legendary hero

of *Shahnama*. Gharib learns of the death of Fakr Taj from Rustam at a place near the river Jayhun. Rustam “kisses the ground between the hands of Gharib” and compliments Gharib with the words: “The blessing fire be on thee, and long life be thy life, o king!” (Burton, 1885, p. 68). However, Gharib calls him “dog of the Persians”. Gharib says: “O dog of the Persians, fire is not worshipful, for that it is harmful and profiteth not save in cooking food” (Burton, 1885, p. 68). Rustam asks, “Who then is worshipful?” and Gharib replies, “alone worshipworth is God, who formed thee and fashioned thee and created the heavens and the earth” (Burton, 1885, p. 68). Rustam becomes a Muslim and joins Gharib’s forces. As a fire-worshipper, Rustam was a “dog of the Persians”, but he gains a kind of ‘heroic quality’ once he becomes a Muslim. He fights together with Gharib and defeats enemies (Burton, 1885, p. 90).

The story contains elements not only from ancient Iran, but also from Islam. As described in detail, many characters become Muslims and there is a kind of fight reminiscent of Islamic jihad. Interestingly, however, Islam is associated with the Prophet Abraham and not the Prophet Muhammad. For example, it is once said, “There is no god but the God, and Abraham is the friend of God” (Burton, 1885, p. 5). This is one of the basic assertions for becoming a Muslim, but with one important change; the friend of God is Abraham and not Muhammad. Throughout the text there is no mention of the Prophet Muhammad, but there are many passages about Abraham and Islam.

Taking all these into consideration, it is quite possible that there was an older version of the story that predates Islam which could be dated to the sixth or seventh century, as Ostrup claims, or to the eighth to tenth century, as Andre Miquel claims (Marzolph, 2004b, p. 195). This story was probably later incorporated into Ibn Danyal’s thirteenth-century “Gharib and Ajib”,

and a new story what would later be the final version came out. Since Ibn Danyal’s “Gharib and Ajib” was, as mentioned earlier, completely different from the one in the *Nights*, the story was incorporated into the *Nights*, most probably, sometime between the thirteenth and nineteenth centuries, before the *Nights* reached its fuller version, which Burton translated.

2. “Qajarisation” of the Nights and the Story of “The History of Gharib and His Brother Ajib” Through Illustrations in the Qajar Period

Before the Galland editions were published in Europe, there were not many illustrations of the *Nights*. The first edition of Galland (1704), which introduced the *Nights* to the European public for the first time, (Marzolph, 2006, p. 4) included an illustration showing Shahrazad and Shahriyar sitting on a bed (Kobayashi, 2006, p. 188). There were very few illustrations of the *Nights* in France in the 18th century, while there were many more depictions in England during the same period (Kobayashi, 2006, p. 173). The number of the illustrations was rising during the late eighteenth and early nineteenth centuries. For example, the French artist Perre-Clement Marillier designed 110 plates for a 1785-89 edition of the *Nights*, while another artist, Huot, designed 36 plates for an 1818 edition (Kobayashi, 2006, pp.173-74). In the same period, the German artist Friedrich Gross designed more than 2000 illustrations for the Gustav Weil edition of 1838-41 (Kobayashi, 2006, p. 177). During this period, when the translation and illustration of the *Nights* became popular in Europe, Nasir al-Din Shah began to take an interest in the *Nights*.

Nasir al-Din Shah ordered a translation of the *Nights* in 1843 during his years in Tabriz, before he ascended the throne. We are not sure whether the original text was Arabic, French or other language. Since it is not clear whether

there were any other Persian translations of the *Nights* before the nineteenth century (Marzolph, 2004a, p. 6), we can only surmise that Nasir al-Din Shah's enthusiasm stemmed from the popularity of the *Nights* in Europe. It is possible that the shah saw the Persian elements and motifs in the *Nights* when they were read to him. This could be one of the motivations for his quick decision to lithograph and illustrate the *Nights*. Immediately after ascending the Qajar throne, he commissioned a major illustration project for the *Nights*, which was directed by Sani al Mulk (1814-1866). Muhammed Hussein Tehrani, a famous calligrapher of the court, copied the text, which had already been translated into Persian in 1945 by Mulla Abdullatif Tasuji, onto large sheets of paper (Marzolph, 2004a, p. 7). These pages were then illustrated, illuminated and bound in the royal workshop for fine arts (Ekhtiyar, 1998, pp. 58-59) under the supervision of Prince Dust-Ali Khan Mu'ayyer al-Mamalik (1876-1966) (Semsar, 2000, p. 223). The illustrations were made by the nakkasbasi Abul Hasan Ghaffari, known as Sani al Mulk, and his 34 assistants (Ekhtiyar, 1998, p. 58; Semsar, 2000, p. 223). Illumination was made by Mirza Abdul Vahab and Mirza Ali Muzahheb and their assistants, the laqueerwork covers were designated by Mirza Ahmad and Ghulam Ali Aqajani and the binding of the six volumes was made by Mirza Ali Sahhaf (Semsar, 2000, p. 223). Each page is about 45 to 30 centimeters and includes 3 or 6 illustrations. (Semsar, 2000, p. 223). The manuscript comprises 2.280 pages bound in six volumes (Marzolph, 2004a, p. 7).

What was the motivation for such a large court project as the *Nights*? Nasir al-Din Shah was known as a patron of artistic activities and protector of artists. He posed for artists such as Muhammad Hasan Ghaffari Kamal al-Mulk (1847-1940), who was patronised by the shah himself at his court (Diba, 2013, p. 648). The shah was an enthusiastic photographer; he not

only supported photographers but also practised the art himself. He had an *akshkhana* (photo studio) in his royal home, the Gulestan Palace. (Behdad, 2001, pp. 145-150). However, this major translation and illustration project of the *Nights* was not only related to his interest and support for the arts, but also to the Qajars' aim of using the past, to legitimise their dynasty, power and authority.

From the time of Agha Muhammad Khan (1742-1797), the Qajars not only used the ancient and mediaeval past, but also attempted to establish references to ancient Iran, especially to the Sasanids and Safavids. The Qajars sought to create a dynastic and cultural lineage from the Achemenids and Sasanids to the Safavids, with whom they are linked. This enabled them to portray themselves as the inheritors of ancient Iran and the Safavids, the eras in that Iran reached its highest limits and was considered one of the most powerful empires in the world. To achieve this goal, they used the cultural forms and elements of the Achemenids and Sasanids in the architecture, literature and arts of the books. Fath Ali Shah (1772-1834) was keen to legitimise his authority and equate himself with ancient rulers through rock reliefs, as the pre-Islamic rulers had done. For example, he added his reliefs to the ancient ones in Taq-i Bostan (Amanat, 2001, p. 22). In addition, Fath Ali Shah asked the court poet Fath Ali Khan Saba to compose the *Shahanshahnameh* (Book of the King of Kings) (Diba, 1998, p. 171), an epic intended to equate the Qajar rulers with the heroes of the *Shahnamah* of Firdawsi. This work was a famous example of the *bazgasht* (return) movement in literature, a literary revival of the past in that many poets began to use ancient literary forms and features (Tercübekar, 1995, p. 36). Moreover, the *Muraqqa'* (album), (Diba, 1998, p. 176), in which Fath Ali Shah sets himself together with heroes from the *Shahnama* and earlier conquering rulers of Iran, such as Shah Abbas I (1587-1629); Shah

Abbas II (1642-66); Ismail I. (1501-24), the founder of the Safavid dynasty, as well as Jamshid and Kay Kawus from the *Shahnamah*, was part of this effort to create a dynastic line of rulers extending from the ancient past to the Qajar period.

The Qajars also sought to establish links with the Safavids, and Shiite history. The Qajars, who portray themselves as the inheritors of the Safavids, seek to establish links to the Safavids through architecture, art and Shiism. This emphasis on Shiite identity is evident in the passion play commemorating Hussein's martyrdom, the *Ta'zīyeh*, which became popular in the last years of the Safavid era but reached its fullest form in the Qajar era. In Qajar Iran, especially during the reign of Nasir al-Din Shah, *Ta'zīyeh* performances and paintings were supported by the court and a huge building, called *Takiya Dawlat*, was constructed for *Ta'zīyeh* performances within the Gulestan Palace Complex (See Peterson, 1979).

The huge project of translating and illustrating the *Nights* can also be seen as part of the Qajar's endeavour to use the past to manifest their dynastic power and authority. Because the *Nights* include stories including elements of ancient Iranian rulers, *Shahnama* as well as Abbasids and Mamluks, this project provided a great opportunity for Qajars to establish links with Iran's ancient and mediaeval past and the Abbasid period, that is considered as the 'golden age' of Islam. Only a few of the illustrated pages of *Hazar u Yak Shab* have been published and it is not easy to gain access to the others that are kept in the archives. There are eighteenth published illustrations of the story of Gharib and Ajib (Semsar, 2000, pp. 239-43) and I had the opportunity to see eight additional pages with twenty-four illustrations in the Gulestan Palace Archives. All these illustrations allow us to have a brief discussion about the illustrations of the story of Gharib and Ajib.

The scenes in the *Nights* reflect the atmosphere of Qajar society, including everyday

life, entertainment and private life, rather than the time of which the literary text, namely the stories, tells (Amanat, 2017, pp. 599-600). We see such representations in the illustrations of the story of Gharib and Ajib. There are three illustrations that follow the sequence of the story on each page. In one picture, we see the two armies fighting with their guns, which is not possible in the mediaeval era and thus represents the modern era, in this case the Qajar era. (Figure 1) Almost all the men look like Qajar men with their turbans and kulahs. (Figure 2) The women are depicted with their thick and long eyebrows, the hallmark of Qajar women's appearance that we see in many photographs and paintings (See Kashani Sabet, 2005). They also wear a tutu-like curly skirt, which is another characteristic feature of Qajar women (Semsar, 2000, p. 241) (Figure 3).

The *Nights* emphasised the royal power and authority of the Qajars and especially of Nasir al-Din Shah by depicting Gharib, Ajib and King Sabur, who represent royal authority in the story, with the Qajar *Kayanid* Crown and the Qajar *Takht-e Khurshid*. This crown and throne symbolise Qajar royal authority and were used by many Qajar shahs until the Pahlavi era (See Amanat, 2001). The *Kayanid* Crown, a creation from the time of Agha Muhammad Khan, in particular is a symbolic example that links both the ancient and Safavid past, as the word *Kayani* comes from the *Shahnama* of Firdawsi and the shape of the crown has Safavid influences (Amanat, 2001, p. 22). In one painting, Gharib's brother Ajib wears a crown similar to the *Kayanid* Crown and sits on a throne very similar to the *Takht-i Khursid* of the Qajars. (Figure 2). As the son of Shah Kundamir, who took over the throne from his father, Ajib holds the power of the state, which is symbolised by the Qajar crown and throne. In another painting, Gharib and King Sabur sit on a throne, again, very similar to the *Takht-i Khursid* on which Fath Ali Shah sits in many paintings (Diba, 1998, p. 177) (Figure 4). Interestingly, King

Sabur, who wears a crown very similar to the *Kayanid* crown, resembles Fath Ali Shah Qajar with his long beard (Semsar, 2000, p. 243). Nasir al-din Shah is depicted in place of Gharib, while his predecessor Fath Ali Shah is depicted as Gharib's predecessor, King Sabur. This kind of portrayal of Nasir al-Din Shah is not unique to the story of Gharib and Ajib. Amanat has discovered that an illustration from the *Nights* depicts Nasir al-Din Shah instead of Harun Rashid and his vizier Amir Kabir (1807-1852) instead of Harun Rasid's vizier Barmaki. (Amanat, 1998, p. 23). If this painting is seen as an attempt to emphasise the Islamic golden age in order to legitimise the power and authority of the Qajars, (Amanat, 1998, p. 23) the former could be read as an attempt to refer to the ancient Iranian past

for the same purpose. King Sabur and his successor and future son-in-law Gharib, who were referred to as "the king of the Persians, Turks and Daylamites" (Burton, 1885, p. 87) and "the king of the Arabs and the Persian and son-in-law of Chosroe, the king of the world", (Burton, 1885, p. 2), were depicted in the guise of Fath Ali Shah and Nasir al-Din Shah respectively. In this way, royal power of Gharib, Sabur and Nasir al-Din Shah and Fath Ali Shah becomes interconnected. These depictions of the imaginary ancient Iranian kings and their sons with the symbols of Qajar royal authority emphasise not only the power of the figures in the story, but also the power and authority of Nasir al-Din Shah, as holder of the Qajar crown and throne and as patron of the manuscript of the *Nights*.

Conclusion

Recent scholarship assumes that there must be an original core of tales of *The Thousand and One Nights*, probably constructed on the Persian *Hazar Afsana* and the Indian *Sindbadnama*. Although the story of "The History of Gharib and Ajib" does not belong to that core, and later incorporated into the *Nights*, it includes many Persian motifs and elements. This story which was a Mamluk shadow play originally was partially Persianised by incorporating Persian elements and motifs at the

time it was inserted into the *Nights*, and later 'Qajarised' through the illustrations in Qajar period. The Qajars used the text, which already contains Persian elements, to link themselves not only to Iran's ancient past but also to the Islamic golden age in order to legitimise and represent the Qajar dynasty and its authority. This discussion of a single story of the *Nights* can be a starting point for a larger project for other stories and their illustrations.

Figure 1

Hazar u Yak Shab, Gulestan Palace Archives, reg. 12367 to 12372, v.4.

Figure 2

Hazar u Yak Shab, Gulestan Palace Archives, reg. 12367 to 12372, v.4.

Figure 3

Hazar u Yak Shab, Gulestan Palace Archives, reg. 12367 to 12372, v.4.

Figure 4

Hazar u Yak Shab, Gulestan Palace Archives, reg. 12367 to 12372, v. 4

نگاهی به داستان «تاریخ غریب و برادرش عجیب» از هزار و یک شب و تحلیل آن در عصر قاجار

چکیده

هزار و یک شب که به عربی الف لیلا و لیلا و در فارسی هزار و یک شب شناخته می‌شود، اثری است که در سراسر جهان شهرت یافته و منشکل از داستان‌هایی است که شهرزاد هر شب به همسرش شهریار قصه میکرد. شهریار که مورد خیانت همسرش قرار گرفته، سعی میکند با کشتن همسرانش که یک روز قبل به عقد خود در آورده، از زنان انتقام بگیرد. شهرزاد به مدت هزار و یک شب هر شب در هیجان‌انگیزترین نقطه داستان را متوقف می‌کند تا کنجکاوای شهرزاد را برانگیزد و در نتیجه زنده بماند. تحقیقات اخیر فرض می‌کنند که هزار و یک شب بر روی داستان ایرانی و هندی هزار افسانه و سندبادنامه ساخته شده است، اما تعداد کمی از محققین احتمال وجود منابع دیگر را مطرح میکنند. این مقاله با توجه داستان «تاریخ غریب و برادرش عجیب» بررسی می‌کند که زبان فارس تا چه اندازه مایه اصلی و حاوی موتیف و عناصر این داستان بوده است. این مقاله مدعی است نسخه اول این داستان مملوکی بوده، با افزودن موتیف و عناصر ایرانی در قرون وسطی فارسی‌سازی شده و در قرن نوزدهم با طرح هزار و یک شب ناصرالدین شاه به قاجاریه درآمده است. این مقاله اندازه و اشکال این فارسی و قاجاریه‌سازی را مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. مقاله حاضر مدعی است که قاجارها به مقصد مشروعیت بخشیدن سلسله قاجار این داستان را نه تنها با گذشته باستانی ایران، بلکه با عصر طلایی اسلام مرتبط ساختند. این مقاله به بحث و بررسی محققان از دیدگاه‌های مختلف درباره منابع و عناصر فارسی داستان هزار و یک شب و چگونگی استفاده قاجارها از گذشته برای مشروعیت بخشیدن به قدرت و اقتدار خود می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: هزار و یک شب، ایران قاجار، ناصرالدین شاه، قریب و اجیب.

Sources

- Abbott, N. (1949). A ninth-century fragment of the “Thousand Nights new light on the early history of the Arabian nights. *Journal of Near Eastern Studies*, 8(3), 129-164.
- And, M. (1983). *Türk tiyatrosunun evreleri*. Turhan Kitabevi.
- Amanat, A. (1998). Qajar Iran, a historical overview. In L. Diba (Ed.), *Royal Persian paintings* (pp. 14-30). Tauris&Brooklyn Museum of Art.
- Amanat, A. (2001). The Kayanid crown and Qajar reclaiming of royal authority. *Iranian Studies*, 34(1-4), 17-30.
- Amanat, A. (2006). Divided Heritage, tree of royal power and fruit of retribution: political paradigms and Iranian self-image in the story of Faridun in the Shahnama. In *Shahnama Studies*. Pembroke Papers.
- Amanat, A. (2008). *Pivot of the Universe*. Tauris.
- Amanat, A. (2017). *Iran: a modern history*. Yale University Press.
- Ateş, A. (1948). *Sindbadname*. Milli Eğitim Basımevi.
- Atabay, B. (1973). *Fehrest-e divanha-ye khatti-ye ketebkhane-ye saltanati* (v. 3). Tehran.
- Abbott, N. (1949). A ninth-century fragment of the Thousand Nights new light on the early history of the Arabian nights. *Journal of Near Eastern Studies*, 8(3), 129-164.
- Behdad, A. (2001). The Powerful art of Qajar photography: orientalism and (self)-orientalizing in nineteenth-century Iran. *Iranian Studies*, 34(1-4), 141-151.
- Burton, R. F. (1885). *The book of a Thousand Nights and a night* (v 7). The Burton Club.
- Chelkowski, P. (Ed.). (1979) *Taziyeh: ritual and drama in Iran*. New York University Press.
- Diba, L. (2012). Muhammad Ghaffari: The Persian painter of modern life. *Iranian Studies*, 45(5), 645-659.
- Ekhtiyar, M. (1998). From workshop and bazaar to academy. In L. Diba (Ed.), *Royal Persian paintings* (pp. 50-65). Tauris&Brooklyn Museum of Art.
- Irwin, R. (2004). *The Arabian nights: a companion*. Tauris Parke Paperbacks.
- Irwin, R. (2010). *The Arabian nights: a companion*. Tauris Parke Paperbacks.
- Kobayashi, K. (2006). The Arabian nights in comparative folk narrative research. In Y. Yamanaka (Ed.), *The Arabian Nights and orientalism: perspectives from East and West/ London* (pp. 171-194). Tauris.
- Kurtuluş, R. (2009). Sindbadname. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37. Türkiye Diyanet Vakfı.
- MacDonald, D. B. (1924). The earlier history of the Arabian nights. In *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. no. 3, 353-397.
- Margaret S. (2006). The image of Shaherazade in French and English editions of the Thousand and One Nights (eighteenth-nineteenth centuries). In Y. Yamanaka (Ed.), *The Arabian nights and orientalism: Perspectives from east and west London* (pp. 219-245). Tauris.
- Marzolph, U. (Ed.). (2006). *The Arabian nights reader*. Wayne State University.
- Marzolph, U. (2004a). Persian nights: connections between the Arabian Nights and Iranian culture. In *Fabula* 45, 275-293.
- Marzolph, U., & van Leeuwen, R. (2004b). *The Arabian nights encyclopaedia*. ABC-CLIO.
- Marzolph, U. (2006). The Arabian nights in comparative folk narrative research. In Y. Yamanaka (Ed.), *The Arabian nights and orientalism: Perspectives from east and west London* (pp. 3-25). Tauris.
- Marzolph, U. (2007). *The Arabian nights in transnational perspective*. Wayne State University Press.
- Najmabadi, A. (2005). *Women with mustaches and men without beards gender and sexual anxieties of Iranian modernity*. University of California Press.
- Omidşalar, M., & Teresa P. (December 15, 2002). Gul. In *Encyclopædia Iranica*. <http://www.iranica.com/articles/gul>

Peterson, S. (1979). Ta'ziyeh and related arts. In P. Chelkowski (Ed.), *Taziye: ritual and drama in Iran* (pp. 64-87). NewYork University Press.

Pellat, C. (May 18, 2014). Alf Layla wa Layla. In *Encyclopædia Iranica*, I/8, pp. 831-835. <http://www.iranicaonline.org/articles/alf-layla-wa-lay-la>

Semsar, Mohammed H. (2000). *Golestan palace library portfolio of miniature paintings and calligraphy*. Zarrin&Simin Books.

Tercübekar Nusret, B. (1995). *İran edebiyatında şiir, Kacarlar Dönemi*. İnsan Yayınları.

Tuczay, C. A. (2005). Motifs in “the arabian nights” and in ancient and medieval european literature: a comparison. *Folklore (London)*, 116(3), 272–291.

Archive Sources

Hazar u Yak Shab, Gulestan Palace Archives, 12367 to 12372, v4.

Etik Sorumluluk Beyanı / *Ethical Statement*

Yazar(lar), makaledeki bütün verileri etik kurallar çerçevesinde elde ettiğini, yararlanılan kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğunu beyan eder. Bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazar(lar)a aittir.

The author(s) declares that they have obtained all the data in the article within the framework of ethical rules and that they have referred to the sources used in accordance with scientific norms. In case of detection of a situation contrary to this statement, the Turkish Journal of Iranian Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s).

Etik Kurul İzni / *Ethics Committee Permission*

Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmaları ve izinle ilgili bilgileri burada belirtmişlerdir.

The author(s) have stated the studies that require ethical committee permission and the information about the permission here.

Kurul adı / *Comittee name:*

Tarih / *Date*

Numara/ *Number*

Katkı Oranı Beyanı / *Contribution Rate Statement*

Birinci yazarın katkı oranı / *First author contribution rate: %100*

İkinci yazarın katkı oranı / *Second author contribution rate: %...*

Destek ve Teşekkür Beyanı / *Statement of Support and Acknowledgment*

Bu çalışma _____ destekli _____ numaralı araştırma projesi kapsamında toplanan verilerden yapılmıştır. Destekleri için _____'e teşekkür ederiz.

This study has been conducted through the data collected within the scope of the research project number _____ supported by _____. We would express our gratitude to _____ for their support.

Çatışma Beyanı / *Conflict Statement*

Yazar(lar) bu makalenin herhangi bir çıkar çatışması oluşturmadığını beyan eder.

The author(s) declares that this article does not create any conflict of interest.

İRAN'IN DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI: DÖNEMİN BASININDA MUHAMMED ALİ ŞAH VE MEŞRUTİYET*

 Ömer Alkaç**

ÖZET

İran'ın demokratikleşme çabalarının ilk adımı sayılabilecek Meşrutiyet Hareketi, en sancılı dönemini Muhammed Ali Şah'ın (1907-1909) kısa süren saltanatı altında yaşamıştır. Veliathlığı döneminde Meşrutiyet Hareketi'nin liderleriyle iyi ilişkiler kuran Muhammed Ali Şah, onların desteği olmadan Kaçar tahtına çıkmayacağını farkındaydı. Muhammed Ali Şah, babası Muzafferüddin Şah'ın (1896-1907) imzaladığı Meşrutiyet Fermanı'nı da aynı gerekçeyle imzalamıştır. Veliathlığı döneminde Rus yanlısı olan Muhammed Ali Şah, aslında hiçbir zaman meşrutiyet idaresini benimsememiştir. Babası ölür ölmez de meşrutiyet taraftarlarına ve meclise karşı tavrını açıkça ortaya koymaya başlamıştır. Özellikle taç giyme merasimine meclisi temsilen kimsenin davet edilmemesi meşrutiyetçileri bekleyen kötü günlerin habercisi olmuştur. Muhammed Ali Şah, kendisinden beklendiği gibi otoritesini paylaşmamak adına meşrutiyet idaresini ve meclisi ortadan kaldırmak için her fırsatı değerlendirmiştir. Ancak meşrutiyet taraftarları karşısında başarılı olamamıştır. Şah için geriye tek bir yol kalmıştır: Kendisine düzenlenen suikastın da etkisiyle meşrutiyet idaresinin olmazsa olması meclisi ortadan kaldırmak. Bu makalenin yazılış amacı dönemin basını göz önünde bulundurularak Muhammed Ali Şah ve meşrutiyet taraftarlarının birbirlerini ortadan kaldırmak adına vermiş oldukları mücadeleyi ortaya koymaktır. Makalede ilk olarak şah taraftarları ve meşrutiyetçilerin aynı anda meydanlara döküldüğü Tophane Meydanı Olayları ikinci olarak Muhammed Ali Şah'a düzenlenen suikast, son olarak da şah tarafından meclisin topa tutulması hadisesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar Hanedanı, Meşrutiyet, Muhammed Ali Şah, Basın.

* Atıf/To Cite: Alkaç, Ö. (2024). İran'ın demokratikleşme çabaları: dönemin basınında Muhammed Ali Şah ve meşrutiyet. *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 40-66.

** Dr., Tarih Ana Bilim Dalı, Çorum, Türkiye, alkacomer@gmail.com

IRAN'S DEMOCRATIZATION EFFORTS: MOHAMMAD ALI SHAH AND THE CONSTITUTIONALISM

ABSTRACT

The constitutional movement, which can be considered the first step of Iran's democratization efforts, went through its most troubled period during the short reign of Mohammad Ali Shāh (1907-1909). Mohammad Ali Shāh, who established good relations with the leaders of the constitutional movement during his crown prince, was aware that he could not sit on the Qajar throne without their support. Mohammad Ali Shāh also signed the constitutional edict signed by his father Mozaffar od-Dīn Shāh (1896-1907) for the same reason. Mohammad Ali Shāh, who was pro-Russian during his crown prince, actually never adopted the constitutional monarchy. As soon as his father died, he began to openly express his attitude towards the supporters of the constitutional monarchy and the parliament. In particular, the fact that no one representing the parliament was invited to the coronation ceremony was a harbinger of bad days ahead for the constitutionalists. Mohammad Ali Shāh, just as expected from him, took every opportunity to eliminate the constitutional administration and the parliament in order not to share his authority. Despite this, the shāh, who was unsuccessful against the supporters of the constitutional monarchy, began to look for new ways to eliminate this new regime. However, the shāh failed again and there was only one way left for him. With the influence of the assassination carried out on him, the necessity of the constitutional monarchy was to abolish the parliament... The purpose of writing this article is to reveal the struggle of Mohammad Ali Shāh and the supporters of the constitutional monarchy to eliminate each other. In the article, firstly, the Tophane Square Events, in which the shāh's supporters and constitutionalists took to the squares at the same time, secondly, the assassination of Mohammad Ali Shāh, and lastly, the incident of storming the parliament by the shāh, are discussed. While examining these issues, the press of the period was especially taken into consideration.

Key Words: Iran, Qajar Dynasty, Constitutional Monarchy, Mohammad Ali Shāh, Press.

Giriş

Bu çalışma farklı ülkelerde Farsça ve Türkçe olarak neşredilen *Mecelle-i Hikmet*, *Resimli Kitap Mecmuası*, *Rûznâme-i El-Cemâl*, *Rûznâme-i Encümen*, *Rûznâme-i Hablülmetin*, *Rûznâme-i Hurşîd*, *Rûznâme-i İstiklâl*, *Rûznâme-i Kevkeb-i Dûrrî*, *Rûznâme-i Sûr-ı İsrâfil*, *Rûznâme-i Temeddün*, *Yeni Tasvîr-i Efkâr* gazetelerinde yer alan İran Meşrutiyet Hareketi ve Muhammed Ali Şah ile alakalı köşe yazıları, haberler, mektuplar ve telgraflar göz önünde bulundurulularak hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan gazetelerin tercih edilmesinde meşrutiyet hareketini düzenli olarak takip etmeleri etkili olmuştur.

Nâsırüddin Şah Dönemi'nde (1848-1896) başta İngiltere ve Rusya'ya verilen imtiyazlar, Şah'ın Avrupa seyahatleri İranlılarda yavaş yavaş Şah aleyhinde muhalif düşüncelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Avrupa'da meydana gelen modernleşme hareketleri ve dünyadaki gelişmeleri takip eden bazı İranlı aydınların çabaları İran toplumunda Şah'ı da tartışılabilir hâle getirmiştir. Özellikle 20 Mart 1890'da imzalanan bir antlaşmayla İngilizlere tütün ve tömbeki imtiyazının verilmesi İran'da şaha karşı protesto kültürünün oluşmasında etkili olmuştur. Ülke kaynaklarının yabancılara satılmasına ve İran'da artan yabancı nüfuzuna karşı ulemanın önderliğinde ayaklanan İranlılar şaha

karşı önemli bir zafer elde etmişler ve 18 Aralık 1891’de antlaşmanın lağvedilmesini sağlamışlardır (Kerbelayî, 1382, s. 213). Bu olay İran halkının ulema önderliğinde ilk uyanışı, ilk irkilmesi olarak değerlendirilmektedir (Zâkir 1395, s. 9). İran siyasi tarihinde toplum dinamiklerini harekete geçirmesi bakımından ayrı bir yeri olan tütün ve tömbeki protestoları; ülkede yabancıların giderek artan nüfuzu başta olmak üzere, israfa, adaletsiz gelir dağılımına ve hatta doğrudan Şah idaresine duyulan bir öfkeye dönüşerek meşrutiyet hareketine zemin hazırlamıştır. İranlıların zihinlerindeki *Şah olmazsa İran da olmaz* düşüncesi yerini özgürlük, adalet, eşitlik gibi demokratik düşüncelere bırakmıştır (Alkaç, 2023, s. 55). Tütün imtiyazı, modern İran’da ulemayı, reformistleri, tüccarları ve kasaba halkını merkezi otoriteye karşı organize bir şekilde birleştiren ilk başarılı kitle protestosudur (Keddie, 2006, s. 62). Bu protestolarla birlikte Şah’a karşı zafer kazanabileceklerini anlayan İranlılar, bundan sonraki süreçte Şah’ın karşısına meşrutiyet talebiyle çıkmışlardır (Keddie, 2006, s. 133). Bu nedenle tütün ve tömbeki protestoları meşrutiyet hareketinin bir denemesi olarak İran’ın demokratikleşme çabalarının da ilk adımı olarak kabul edilmelidir. İran; bir tarafta kendi menfaati doğrultusunda da olsa demokratikleşme hareketlerini destekleyen İngiltere, diğer tarafta ise nüfuzunu ancak mutlakiyet idaresinin idamesi ile muhafaza edebileceğine inanan Rusya’nın nüfuz mücadelesi alanına dönüşmüştü. İki ülke kısılcacında kalan İranlılar diğer taraftan da çağın gereksinimlerine ayak uydurabilmek için modernleşme sürecini hızlandırmak zorunda kalmıştır (Alkaç, 2023, s. 59).

Başlarda sadece birkaç kişilik küçük gruplar hâlinde bir araya gelerek memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarmanın yollarını arayan aydınlar, kurdukları Meykede Bağ Cemiyeti ve İnkılap Komitesi aracılığıyla daha organize hare-

ket etmeye başlamışlardır (Alkaç, 2022, s. 635-636). İran toplumu üzerinde önemli bir nüfuzla sahip olan ve bu nüfuzlarını Tütün ve Tömbeki İmtiyazı Antlaşması’nın feshedilmesini sağlayarak ispat eden ulemayı da meşrutiyet hareketine dâhil etmişlerdir. Ulemeden Seyyid Abdullah Behbehânî ve Seyyid Muhammed Tabâtâbâî Meşrutiyet Hareketi’nin liderliğini de üstlenerek Şah’ın 5 Ağustos 1906’da meşrutiyeti ilan etmesinde aktif rol oynamışlardır.

Meşrutiyet ilan edilmiş olmasına rağmen Muzafferüddin Şah’ın yerine 19 Ocak 1907’de Kaçar tahtına oturan Muhammed Ali Şah ile meşrutiyetçiler arasındaki mücadeleler, yeni Şah’ın eski düzen taraftarı olması nedeniyle yeniden başlamıştır. Hatta öyle ki meşrutiyetçiler için meşrutiyeti muhafaza etmek ilan ettirmekten daha meşakkatli bir hâle gelmiştir.

Muhammed Ali Şah’ın meşrutiyet idaresini ortadan kaldırma planları doğrultusunda Avrupa’dan davet ettiği (Devletâbâdî, 1362, s. 120), Kaçar Dönemi’nin en kudretli sadrazamlarından olan ve meşrutiyet karşıtlığı ile bilinen Mirza Ali Asgar Han Eminüssultan’ın^[1] (Atabek) katledilmesi saray erkânı ve eski düzen taraftarlarının bir müddet gözünü korkutmaya yetmiştir. Tahran Valisi Alâüddevle’nin evinde *Hizmet Encümeni* adında bir encümen kuran saray erkânı, saraya dahi gitmeye cesaret edememiştir. Şah’a bir mektup gönderen grup, meşrutiyet idaresine aykırı davranması durumunda görevlerinden ayrılacaklarını bildirmişlerdir. Muhammed Ali Şah, devlet adamlarını kaybetmeyi göze alamadığından mecburen onların taleplerine uygun bir cevap vermiştir. Ardından devlet ricali meclise gelerek Kanun-ı Esasi ve meşrutiyet idaresine aykırı tutum sergilemeyeceklerine dair yemin etmişlerdir. Meşrutiyet idaresine düşmanlıkları herkes tarafından bilinen Emir Bahadır, İkbâlüddevle ve Alâüddevle dahi

1 Nâsırüddin Şah, Muzafferüddin Şah ve Muhammed Ali Şah dönemlerinde farklı zamanlarda sadrazamlık makamında bulunan Eminüssultan, Meşrutiyet Hareketi’nin karşısında yer almıştır.

meclise gelip meşrutiyet ve meclise bağıllık yemini etmişlerdir. Eminüssultan suikastının etkisi geçer geçmez Emir Bahadır Ceng, Şapşal ve İkbâlüddevle Muhammed Ali Şah'ı meşrutiyet idaresine ve meşrutiyet taraftarlarına karşı yeniden tahrik etmeye başlamışlardır (Kesrevî, 2021, s. 483). Adı geçen bu isimleri kendi oturdukları evi yakan kimseler olarak tanımlayan *Temeddün Gazetesi*'ne göre ev yandığında en çok zararı görecekteler de yine kendileri olacaktır (Temeddün, 1325a, s. 2). Temeddün, *eğer bizim işimiz gazetecilikse bu halka bazı şeyleri de açıkça söylemeliyiz, okuyucular İran'ın vaziyetinden haberdar olmalıdır* diyerek bundan sonra gazetede yazılarının daha şeffaf ve daha cesur kaleme alınacağını bildirmiştir. Artık isimler de vererek açıktan açığa meşrutiyet muhaliflerini ifşa etmeye başlayan gazete, Alâüddevle ile birlikte aynı makalede Şeyh Fazlullah'ın^[2] da ismini zikretmiştir. *Temeddün*, şeytanın eşeğine binen şeyhin (Şeyh Fazlullah) hilelerinin tüm İran'ı yakıp kavurduğunu ifade etmekte ve onun mal varlığının birdenbire artmasına dikkat çekmekteydi. Gazeteye göre Şeyh Fazlullah, İslam'ı öne sürerek halk arasında ikilik çıkarmaya çalışmıştır. Meşrutiyetle idare edilen diğer devletlerde de muhaliflerin olduğunu ancak meşrutiyet karşısında duramadıklarını belirten *Temeddün*, İran'da da muhaliflerin bir gün mutlaka mağlup olacaklarını yazmıştır (Temeddün, 1325b, s. 3-4).

Mutlakiyet düzeninin tamamen sona ermesi, meşrutiyet idaresinin yerleşmesi ve güç-

lü bir meclisin oluşabilmesi için iyi hazırlanmış bir Kanun-ı Esasi gerekmektedir. Ancak o zaman dört başı mamur bir meşrutiyet idaresinden bahsedilebilirdi. İran'da da iyi hazırlanmış bir Kanun-ı Esasi eksikliği söz konusuydu. Böyle bir Kanun-ı Esasi'ye ihtiyaç olduğunun anlaşılması (Temeddün, 1325c, s. 2; El-Cemâl, 1325, s. 3) üzerine özellikle Tebriz ahalisinin çabasıyla Kanun-ı Esasi Eki hazırlanmış ve 7 Ekim 1907'de Şah tarafından imzalanmıştır. Şah aynı fermanla Kanun-ı Esasi'nin kendisi tarafından korunacağını ve evlatlarının onun usul ve esaslarını mukaddes bileceklerini de ilan etmiştir (Hablülmetin, 1907a, s. 18). Senatonun kurulması ve yapısı Kanun-ı Esasi'de belirlenmiş olmasına rağmen meclis ve Şah arasında senato krizi de patlak vermiştir. Seyyid Hasan Takizâde,^[3] Hasan Kuli Han Nevvâb gibi meclisin radikal milletvekilleri, Şah'ın elini güçlendirebilir düşüncesiyle böyle bir müessesenin kurulmasını istememişlerdir (Safâî, 1381, s. 293).

Kanun-ı Esasi Eki kabul edilmiş olmasına rağmen meşrutiyet taraftarı vaizler Şah aleyhinde vaazlar vermeye devam etmiştir. Hatta bazı encümenler Şah'ın meşrutiyet karşısı olduğunu beyan eden *Şebnâmeler*^[4] yazıp dağıtmıştır. Ayrıca meclisteki bazı milletvekilleri, Şah'ın meşrutiyet karşısı olduğunu ileri sürerek tahtı bırakmasını istemiştir. İnkılap Komitesi de Hasan Kuli Han başkanlığında Takizâde, Müsteşarüddevle Hacı Mirza İbrahim Ağa gibi Tebriz milletvekillerinin ve Seyyid Muhammed Rıza Müsavât, Hekimülmülk,

- 2 Meşrutiyet Dönemi Tahran'ın en nüfuzlu ulemasındandır. Bir dönem meşrutiyet hareketi saflarında yer alsada Behbehânî ile giriştiği nüfuz mücadelesi sonucunda saf değiştirmiş ve meşrutiyete karşı ileri sürülen Meşrûta-i Meşrûa düşüncesinin savunmuştur (Hatırât-ı İhtişamüssaltana, 367, s. 572-573.)
- 3 Seyyid Hasan Takizâde, Avrupa'dan getirilen kitaplar vasıtasıyla İran'da modern düşünce ve bilimin tanınmasına büyük katkı sağlamıştır. İran'da modern düşüncenin ilk temsilcileri olan Mirza Melkum Han ve Tâlibof gibi şahsiyetlerden etkilenen Takizâde, 1906 yılında Millî Şûrâ Meclisi'nde Tebriz milletvekili olarak bulunmuştur. Şah'a muhalif radikal kanadın liderliğini yapmıştır. Muhammed Ali Şah tarafından 1908 yılında meclisin topa tutulmasıyla birlikte İngiltere Büyükelçiliği'ne sığınmış oradan da Paris'e gitmiştir. Meşrutiyet taraftarlarının Tahran'ı ele geçirip meşrutiyeti yeniden tesis etmeleriyle birlikte İran'a dönmüştür (Kurtuluş, 2010, s. 459).
- 4 Şebnâme: Gece yazılıp gece dağıtılan bildiri.

Abdürrahim Halhalî gibi meşrutiyetçilerin katılımıyla her akşam gizli bir şekilde Hekimülmülk'ün evinde toplanmış, sözcüleri Melikülmütekellimin ve Seyyid Cemal Vaiz'i Şah aleyhinde konuşmalar yapmaya teşvik etmişlerdir (Safâî, 1381, s. 293).

Kanun-ı Esasî uyarınca mecliste yemin etmesi gereken Şah, veliaht Ahmet Mirza ile birlikte 11 Kasım 1907'de saltanat arabasıyla meclise gelmiştir (Sûr-ı İsrâfil, 1326a, s. 2) ve meşrutiyeti ve meclisi himaye edeceğine, ülkeyi kanunlara uygun bir şekilde yöneteceğine dair Kuran'a el basarak yemin etmiştir (Hatırât-ı Aynüssaltana, 1379, s. 1806; Resimli Kitap, 1910, s. 772). Şah'ın yemini Avrupa basınının da dikkatini çekmiştir. *Hablülmetin Gazetesi*, meşrutiyetçiler açısından oldukça önemli olan bu gelişmeyi, *Müjdeler Olsun İran Müjdeler Olsun* başlığı altında *Reuters Gazetesi* Tahran muhabirinin telgrafıyla okurlarına duyurmuştur. Telgraf şu şekildedir:

“İran'ın büyük şahı, İranlıların velinimeti Muhammed Ali Şah, Feridun'un^[5] gençliği ve Cemşid'in^[6] kudretiyle meşrutiyet idaresinin ve Kanun-ı Esasî'nin huzurunda yemin etmiştir.” (Hablülmetin, 1907a, s. 18)

Gazete bu telgrafi paylaştıktan sonra “bu müjdeyi almak için canım fedadır/ki bu müjde bizim canımızın koruyucusudur” anlamına gelen bir beyitle Şah'ın yeminini kamuoyuna müjdelemiştir (Hablülmetin, 1907a, s. 18). Hablülmetin'e göre İran ancak bu yeminden sonra bir meşrutiyet devleti sayılabılırdi. Bu sebeple bu müjdeli haberin uzakta ve yakında bulunan tüm İranlı vatanseverlere ulaştırılması gerekmektedir. Şah'ın şimdiye kadar böyle bir adım atmamasının sebebi olarak Eminüssultan'ı gören Hablülmetin, daha önce de onun meşrutiyet idaresinin önündeki en büyük engel olduğunu yazdıklarını belirtirken

zamanın kendilerini haklı çıkardığını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Bugün bizi haklı çıkarmıştır biz her zaman meşrutiyetin en büyük engeli olarak Eminüssultan'ı biliyorduk, görüyorduk. Bugün bizi haklı çıkarmıştır. Kendisi saltanatı, Kaçar sülalesinden almak istiyordu. Bugün İran'da millet ve devletin ittihadı sağlandı. İran tarihi boyunca böyle bir mutluluk yaşamamıştır. Bugün İran'ın düşmanları yasta, dostları ise mutludur. Bugün İngiltere ve Rusya Anlaşması'nın olumsuz siyasi etkileri İran'da sona ermiştir. Bugünden itibaren İran devleti millî bir saltanat kimliğine kavuşmuştur. Milletın bekası bu saltanatın ve bu hanedanın bekasıyla birleşmiştir. Bugün cümle İranlılar kendi saltanatlarının koruyucusu oldular. Bugünden itibaren İran modern dünya devletleri arasında sayılacaktır. Bugün ayrıca Kaçar sülalesi ve saltanat ailesi kendi saltanatlarının bekasını da güvence altına almışlardır. Bugün büyük şah, Muhammet Ali'nin adı Japonya'nın Mikado'su, Alman imparatoru ve İngiltere imparatoruyla birlikte anılır oldu. Bugün bu yolda verdiğimiz rahmetli vatan şehidi Abbas Ağa'nın (Eminüssultan'ı öldüren kişi) ruhu şad oldu.” (Hablülmetin, 1907a, s. 18)

Her ne kadar Şah meclise gidip yemin etse de Hablülmetin'in aksine meşrutiyet taraftarları Şah'ın gönlünde asıl yatanı biliyorlardı (Alkaç, 2023, s. 210). Şah'ın yemin ettikten sonra tufan siyaseti izlemeye başladığını yazan *Resimli Kitap Mecmuası*, bu gibi gaddar hükümdarlar için yemin etmenin hükmü ve tesiri yoktur çünkü yemin ancak pak ve nezih vicdanlar üzerinde tesir eder diyerek Şah'ın vakit kaybetmeden meclis ve meşrutiyet idaresi karşısı tavırlar sergilemeye başladığını belirtir (Resimli Kitap Mecmuası, 1910, s. 773).

⁵ İran'ın destani hükümdarlarından Cemşid'in soyundan gelen Atbîn'in (Abtîn) oğludur (Yazıcı, 1995, s. 396).

⁶ Adaletiyle nam salmış ve Enûşirvân-ı Âdil unvanıyla bilinen Sâsânî Hükümdarı (Tefazülî, 1996, s. 255).

Fotoğraf 1

Muhammed Ali Şah

Kaynak: <https://124.im/eXiE4> (Erişim Tarihi 25.11.2023)

1. Tophane Meydanı Olayları

Şah, meclise ve meşrutiyet taraftarlarına karşı gizliden gizliye tedbir almaya başlamıştı. Melikzâde'nin ifadelerine göre Şah, kendisine karşı silahlanmanın önüne geçebilmek ve olası bir müdahale durumunda Tahran'dan veya diğer şehirlerden gelebilecek destekleri engelleyebilmek için güçlü bir ordu oluşturması gerektiğini biliyordu. Bu sebeple meşrutiyet idaresine muhalefeti herkesçe bilinen Emir Bahadır'ı Keşikçibaşı ünvanıyla terfi ettirip emrine de Azerbaycan'dan

getirttiği yedi yüz kişilik atlı birliği vererek özel ordusunun (Muhafız Alayı Komutanlığı) başına geçirdi (Melikzâde, 1383, s. 552; Resimli Kitap Mecmuası, 1910, s. 774). İhtişamüssaltana anılarında, Şah'ın bu hamlesinin bundan sonra meydana gelecek olayların tamamının fitilini ateşlediğini belirtir. Ayrıca Şah'ın öteden beri var olan yetkilerini *kanun* denen şey yüzünden kaybetmek istemediğini söyleyen İhtişamüssaltana, görevinin iki tarafı da sakinleştirmek olmasına rağmen bu tavrının artık her iki tarafın da öfkesine sebep olduğunu yazar (Hatırât-ı İhtişamüssaltana, 367, s.

617). Ne Şah ne de Takizâde liderliğindeki radikal milletvekilleri orta yolu bulma niyetindeydi (Alkaç, 2023, s. 210).

Şah, meşrutiyet idaresi karşısında ileri sürülen meşrûta-i meşrûa fikrinin en önemli savunucusu Şeyh Fazlullah'ın eylemlerini sonlandırması için hiçbir tedbir almıyordu. Aksine Şeyh Fazlullah günden güne taraftar sayısını artırmaktaydı. Meclis ve meşrutiyetçiler, Şah'ın onu desteklediğinden şüphe etmiyorlardı (Yeni Tasvîr-i Efkâr, 1909a, s. 5). Meşrutiyetçiler tarafından kurulan İnkılap Komitesi'nin sözcülerinden Seyyid Cemal ve Melikülmütekellimin (Alkaç, 2022, s. 635-636) Şah'ı hedef alan ve onu hedef gösteren nutuklar atmaya devam etmekteydiler. Melikülmütekellimin, Sipehsâlâr Mescidi'ndeki konuşmasında Şah'ın, meşrutiyet idaresine muhalif olduğunu ve yalan yere yemin ettiğini de söyleyerek onu müstebit ilan edecek kadar ileri gitmişti (Hatırât-ı Aynüssaltana, 1379, s. 1815). Şahın tahtı bırakması gerektiği de mecliste ve bazı encümenlerin toplantılarında açıktan olmasa da dillendirilmeye başlanmıştı. Tahtı terk etmesi durumunda ise amcası Zillüssultan'ın, Şah'ın oğlu Ahmet Mirzayı da ortadan kaldırarak tahta geçmenin planlarını kurduğu söyleniyordu. Zillüssultan, Şah'a muhalif grupları da maddi ve manevi olarak destekliyordu. Bu doğrultuda basının gücünden de faydalanmak isteyen Zillüssultan, *Temeddün Gazetesi*'ni kendisiyle ilgili yazılar yayımlaması için teşvik etti (Kesrevî, 2021, s. 486). Bu eleştiriler karşısında hiçbir kurumu veya şahsı desteklemiyoruz (*Temeddün*, 1325ç, s. 4) şeklinde açıklama yapmak zorunda kalsa da *Temeddün*, ondan düzenli olarak övgüyle bahsediyor ve onun önemli makamlarda görev alması gerektiğini yazıyordu (1325d, s. 1). *Temeddün*'ün yanı sıra *Kevkebi Dürri Gazetesi* de Zillüssultan'dan övgüyle bahsediyor ve toplum tarafından sevildiğine değiniyordu. Büyük işlerin büyük adamlarla başarılacağını söyleyen gazete, onun herhangi bir işin başına getirilmemesini Allah'ın verdiği nimete küfür etmek olarak değerlendiriyordu (Kevkebi-

Dürri, 1907a, s. 2). Ayrıca Zillüssultan, Tahran valisi Alâüddevle ile gizli bir toplantı yapmıştı. Şah, bunu öğrenince Alâüddevle'yi falakaya yattırılmış ve sürgüne göndermiştir. Meşrutiyet taraftarları Şah'ı köşeye sıkıştırmak adına bir adım daha ileri giderek 3 Aralık 1907'de mecliste yapılan ve sadrazam Nâsırülmülk'ün de katıldığı özel bir toplantıda Şah'ın en sadık adamlarından olan ve başından beri meşrutiyet karşıtı oldukları bilinen Emir Bahadır, Sadüddevle ve Şapşal'ın azlini istediler. Bu taleplerinin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla da her gün Sipehsâlâr Medresesinde toplanmaya başladılar. Meşrutiyet taraftarlarının bu hamleleri karşısında Şah da boş durmuyor, meşrutiyet idaresini tamamen ortadan kaldırmak için planlar yapıyordu. Planları doğrultusunda vilayetlerdeki yerel idarecilere ve memurlara buldukları bölgelerde karışıklık çıkarmaları talimatını verdi. Saray erkânına meclisi zor durumda bırakacak faaliyetlerde bulunmalarını emreden Şah, meşrutiyet karşıtı mollalara meclis ve meşrutiyet aleyhinde vaazlar vermelerini ve ahaliyi kışkırtmalarını söyledi. Şah, ahaliden bazı kimselere de para vererek meşrutiyet aleyhinde eylemlerde bulunmalarını buyurdu (Melikzâde, 1383, s. 563).

Meşrutiyet taraftarları Şah'ın bir hamle yapacağını biliyorlardı. Ancak Cemil Said Bey'in de ifadelerinden anlaşılacağı gibi başta Şeyh Fazlullah'ın bu kadar taraftar toplayabileceğine ihtimal vermemişlerdi (Yeni Tasvîr-i Efkâr, 1909a, s. 5). Kesrevî de meşrutiyet taraftarları arasında Şah'ın istediği takdirde onları silah zoruyla dağıtabileceğini ve meclisi yerle bir edebileceğini kimsenin düşünmediğini belirterek Cemil Said Bey'in ifadelerini desteklemiştir (Kesrevî, 2021, s. 487). Meşrutiyet taraftarları, Şeyh Fazlullah meselesinin beklenenden daha uzun sürmesi ve sarayın da kendisine müdahale etmemesi nedeniyle Şah tarafından tertip edildiğini düşünmekteydi. Bunu fark ettikten sonra meşrutiyetçiler de gönüllü gençleri silahlandırmaya başladılar. Birliklerini güçlendirme çabasında olan Şah'ın

da emrinde 1.500 kişiden ve 8 toptan oluşan bir Kazak Tugayı vardı. Şah'ın her bakımdan üstün olduğunun farkında olan meşrutiyetçiler, meclisi ve meşrutiyeti muhafaza etmek için yeni yollar aramaya başladılar. Daha önce meşrutiyet talebiyle İngiltere Büyükelçiliğine sığınmışlardı. Ancak bu kez Rusya ve İngiltere arasında imzalanan 1907 İttifak Antlaşması'ndan dolayı böyle bir sığınma eylemi gerçekleştiremediler. Zaten bu anlaşmadan sonra İngiltere'nin meşrutiyet taraftarlarına ve meclise karşı tavrı da değişmişti. Ayrıca Cemil Said Bey'e göre başta Rusya'yla yapılan antlaşma olmak üzere meclisin kuvvetli bir hükümet kuramaması, ülkedeki asayişsizlik ve Eminüssultan'ın katledilmesi sığınma konusunda İngilizlere geri adım attırmaktaydı. Bu yüzden meşrutiyet taraftarlarına alternatif olarak Osmanlı ve Almanya büyükelçilikleri kalıyordu. Ancak Osmanlı Sultanı İkinci Abdülhamid'in meşrutiyet karşısındaki tutumunu bilen İranlıların, Osmanlı Büyükelçiliği akıllarına bile gelmemiştir. Geriye sadece Almanya Büyükelçiliği kalmıştır. Ancak meşrutiyetçilerin bunu düşünebilecek kadar bile zamanları kalmamıştır (Yeni Tasvî-i Efkâr, 1909a, s. 5). 15 Aralık 1907'de Tophane Meydanı'na çıkarma yapan meşrutiyet karşıtları harekete geçmişlerdi. Meşrutiyet taraftarı encümenler ise gönüllülerden oluşan silahlı gençleri meclisi muhafaza etmeleri için Sipehsâlâr Camisi'nin minarelerine ve medresenin çatısına konuşlandırmışlardı (Mecelle-i Hikmet, 1908a, s. 3). Tophane Meydanı'na gelen kalabalık grup meşrutiyet ve meclis aleyhinde sloganlar atarak meclis kapısına doğru gitmekteydi. Milletvekilleri tarafından kapının kapatıldığını gören grup, önüne kadar geldikleri meclis kapısına ateş etti. Bunun üzerine minarelerde bulunan gönüllüler de onlara ateş açtılar ve kalabalığın yeniden Tophane Meydanı'na dönmelerini sağladılar. Eylemciler artık bu meydanı bir üs olarak kullanmaya başladılar. Emir Bahadır'ın komutasındaki askerler, katircılar, deveçiler ve muhafız alayı topçularından oluşan kalabalık, çadırlar kurarak bu mey-

danda kalmaya başladılar. Yemek ihtiyaçları da yine meydanda kurulan mutfaktan sağlanıyordu. Şehirde ise dükkânlar ve pazarlar kapatılmıştı. Tophane Meydanı'nda sayıları gittikçe artan kalabalığa liderlik eden Seyyid Muhammed Yezdî ve Seyyid Ekber Şah ve vezirler meşrutiyet aleyhinde nutuklar verdiler. Liderler, *anlaşılan meşrutiyet değil Peygamber'in dinini istiyorsunuz* diyerek kalabalığın dinî hassasiyetlerini ön plana çıkarmaya çalışıyorlardı. Böylece meşrutiyeti de şeriata muhalif ilan etmiş oluyorlardı (Mecelle-i Hikmet, 1908a, s. 3-4). Emir Bahadır ise meclis kapısının kurşunlanmasını bir zafer olarak değerlendiren her yerde anlatmaktaydı. Osmanlı sınırına gönderilmesi planlanan ancak gelişmeler sonucunda Tophane Meydanı'nda görevlendirilen Kazak Tugayı Komutanı Liyakof, Sadüddeve ve Şah ile birlikte sarayda durum değerlendirmesi yapıyorlardı (Kesrevî, 2021, s. 488). Meşrutiyet taraftarları ise gerekli hazırlıkları yapamamış olmalarına rağmen son anda silahlandırdıkları gönüllüler ve milletvekillerinin dik duruşu sayesinde şimdilik meclisi koruyabilmişlerdi. Buna rağmen gönüllüleri silahlandırmaya devam ettiler (Mecelle-i Hikmet, 1908a, s. 2). Cemil Said Bey'in ifadelerine göre o gün Tahran'da asil, necip, az çok tahsil görmüş hamiyetli ne kadar genç varsa tamamı silahlarını kapıp meclisi müdafaaya koşmuştur (Yeni Tasvî-i Efkâr, 1909a, s. 6). Aynı günlerde eyaletlere devlet tarafından gönderilen bir telgrafta kabinenin dağıldığı ve devletten talebi olanların doğrudan Şah ile irtibat kurmaları istendi (Mecelle-i Hikmet, 1908a, s. 4). Bu haberin yayılmasıyla birlikte Tahran'a bağlı Veramin, Şah Abdülazîm ve Şemiran gibi yerlerde silahlanan gönüllüler Baharistan Meydanı'na gelmeye başlamışlardır. Bir sonraki gün ise şehirde ve tüm vilayetlerde pazarlar ve dükkânlar kapatıldı. Kazvin gibi Tahran'a yakın şehirlerden de gönüllüler meşrutiyetçilere destek amacıyla yola çıktılar (Devletâbâdî, 1362, s. 168). Meşrutiyet taraftarlarının karargâhı Baharistan, Şah yanlılarının karargâhı ise Tophane Meydanı'ydı. Kendisinin

de meşrutiyet taraftarı olduğu anlaşılan Cemil Said Bey oluşan bu manzarayı ilginç bir şekilde tasvir eder:

“Ertesi gün şehir tuhaf bir manzara kesp etti. Bir tarafta istibdat ordusunu teşkil eden bir sürü baldırı çıplak, bir kilometre ötede ise parlamento etrafına dizilmiş müsella, Frenk gömleklî İran beyleri, İran efendileri.” (Yeni Tasvîr-i Efkâr, 1909a, s. 6).

Kamuoyu ve basın Tophane Meydanı Olayları ile yakından ilgilenmişti. Bu olayı İranlıların şerefini ayaklar altına alan beklenmedik bir olay olarak değerlendiren *Kevkeb-i Dûrrî*, kamuoyuna olayları *Şeref Gitti* başlığıyla duyurmuştu. Gazeteye göre bu olaydan dolayı İranlılar artık hiçbir zaman şerefli ve medeni milletler arasında sayılmayacaktı. *Kevkeb-i Dûrrî* Meşrûta-i Meşrûa talebiyle ahaliyi kışkırtarak Tophane Meydanı Olayları'nı tetikleyen Şeyh Fazlullah ve taraftarlarına ise şöyle seslenmekteydi:

“Müstebit insanlar, istibdat sevdalısı insanlar Tophane Meydanı'na toplanmışlar ve biz (Yahudi ve Mesihî) kitap ehliyiz, meşrutiyet istemiyoruz diye sloganlar atarak eyleme başlamışlar. Orada Müslümanlar da öldürüldü. Acaba İslam bu mudur? Acaba meşrutiyet böyle midir? Bunun cevabını halka, Allah'a nasıl vereceksiniz? Bu olayların sebebi nedir? Ey İslam İslam diye söyleyenler acaba Tophane Meydanı'na gitmek ve zalime yardım etmek midir İslam, acaba peygamberin evlatlarıyla karşı karşıya kalmak onların kanını dökmek midir İslam, bu olaylar İslam dinine uygun mudur? Bu adamlar biz Kuran'a tabiyiz ama meşrutiyet istemiyoruz demekteler. Kuran'ın sadece yüzüne bakıyorlar muhtevasına asla bakmıyorlar. Meydanlarda ellerinde tüfek toplanıyorlar ve emrin verilmesini bekliyorlar. Meclise yürümeyi bekliyorlar. Burada büyük adamların, Fatimatüzzehra'nın evlatlarının ve peygamber torunlarının kanlarını yere dökmek istiyorlar ve sonra da biz Kuran'a tabiyiz diyorlar.” (Kevkeb-i Dûrrî, 1907b, s. 3).

Temeddün, Tophane Meydanı'na giden ve meşrutiyet aleyhinde bağırانların çoğunun parayla satın alınan hain, serseriler olduğunu ahalinin de onlara tepki göstermek için orada toplandığını belirtir. *Temeddün* de olayların Şeyh Fazlullah Nuri ve Seyyid Ali Yezdî tarafından körüklediğini yazmaktaydı. Meşrutiyet taraftarlarının onların bozgunculuk faaliyetleri karşısında gayet sakin kaldıklarını belirten gazete, özellikle Behbehânî ve Tabâtabâî'nin olayları kontrol altına alabilmek için mecliste konuşmalar yaptıklarını ve sükûneti sağladıklarını yazar. *Temeddün*'e göre Tophane Meydanı Olayları'nın Tahran geneline yayılması ise meşrutiyet taraftarlarının eylemciler karşısında dimdik durmalarını sağlamıştır (Temeddün, 1325e, s. 4).

Tahran'da meydana gelen bu olaylar, diğer vilayetlerde de ahalinin harekete geçmesine sebep olmuştur. Horasan eyaletinde neşredilen *Hurşîd Gazetesi*, Tahran'da meydana gelen olaylarla ilgili toplanan *Horasan Eyalet Encümeninde* eylemlerin bölgeye sıçramaması için alınabilecek önlemlerin görüşüldüğünü yazar. Gazeteye göre encümen üyeleri ülkeyi korumanın ve milletin hakkını vermenin meşrutiyet idaresinin bir gereği olduğunun bilincindeydi ve Tahran'daki karışıklıkların Horasan'da bulunan meşrutiyet karşıtlarına fırsat vermemesi için her tarafta tedbir alınması gerektiğini düşünüyorlardı. Üyelerin düşüncelerine göre meşrutiyet idaresinin korunması için gösterilen mücadele ülkede meşrutiyet idaresinin yerleştiğinin de bir göstergesiydi. Meşrutiyetin esaslarını kanlarının son damlasına kadar koruyup savunacaklarını ve meclisten haber gelmesi durumunda, memleket düşmanlarını bertaraf edip meşrutiyeti ve meclisi muhafaza etmek için Tahran'a yola çıkmaya hazır olduklarını dile getiren Horasan Eyalet Encümeni üyeleri bölge ahalisinin tepkisini de şu cümlelerle dile getirmekteydiler:

“Şimdi meselemiz Tahran'a yola çıkma meselesidir. Yaşlılar, şehrin önde gelenleri, mahalle reisleri geldiler ve bizlerle konuştular. Meydana gelen bu ayaklanmanın, bu darbe

girişiminin önünü nasıl almalıyız diye bizlere sordular. Orada bulunan herkes kanuna aykırı hareket eden kim olursa olsun karşısında duracaklarına, emniyetin ve huzurun sağlanması için her şeyi yapacaklarına dair encümenine söz verdiler. Mukaddes meclisten haber bekliyoruz.” (Hurşîd, 1907, s. 2-3).

Tophane Meydanı’nda gerçekleşen olaylar Horasan’ın olduğu gibi Tebriz’in de gündemindeydi. Meşrutiyetin ilanı ve sonrasında meydana gelen olaylarda olduğu gibi İran vilayetleri yine Tebrizlilere destek telgrafları yollamakta ve onların atacağı adımı merak etmekteydiler. Tahran’daki olaylara müdahale etmek amacıyla yola çıkmak için Tebriz’in talimatını beklemekteydiler. Tebriz’de neşredilen ve Tebriz başta olmak üzere bölgede meydana gelen olayları kamuoyuna duyuran *Encümen Gazetesi* Şah’ın, meşrutiyetin esaslarını ortadan kaldırmak adına harekete geçtiğine dair Tahran’dan gönderilen telgrafın okunmasıyla birlikte ahalinin saltanat idaresine karşı galeyana geldiğini yazmıştır. Gazetenin verdiği bilgilere göre Reşh ahalisi bir telgraf göndererek meclisi ve meşrutiyetin esaslarını muhafaza etmek için Tahran’a doğru hareket etmeye hazır oldukları bildirmişlerdir. Benzer şekilde Kirman ve Isfahan ahalisi de Tebriz’e gönderdikleri telgrafta meclisi ve meşrutiyetin esaslarını muhafaza etmek için Tahran’a doğru yola çıkmaya hazır olduklarını söylemişlerdir. Tebriz ahalisi de haberi alır almaz mukaddes bildikleri bu dava uğruna son nefeslerine kadar canlarını dişlerine takıp kararlı bir şekilde gereken her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduklarını bildirdiler (Encümen, 1325, s. 1).

Tahran’da ise İngilizler aracılığıyla İran dışına da duyurulan olaylar devam etmekteydi. Şah, olaylar nedeniyle sadrazam Nâsırülmülk’ü azletti (Mecelle-i Hikmet, 1908a, s. 2-5). İngiliz devlet nişanı sahibi Nâsırülmülk azledildikten sonra İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla Avrupa’ya kaçtı (Safâî, 1381, s. 294-295). Şah ile görüşmenin yollarını arayan meşrutiyetçiler ise meclis aracılığıyla

Hacı İmam Cuma Hoyî ve Alâüddeve’yi Şah ile görüşmek için saraya gönderdiler fakat Şah görüşmeyi kabul etmedi. Ertesi gün Azedülmülk’le beraber altı kişi tekrar Şah ile görüşmek üzere gittiler ve bu kez görüştüler. Meşrutiyetçilerin talepleri Tophane Meydanı’ndaki kalabalığın dağıtılmasıydı. Şah ise Sipehsâlâr Medresesinin odalarına konuşlanan encümenlerin dağıtılmasını, milletvekillerinin de evlerine dönmelerini istedi. Bu şartların sağlanması durumunda kalabalığı dağıtacağını bildiren Şah, ondan sonra bir araya gelip meselelerin halledilmesi için konuşabileceklerini söyledi. Şah’ın istekleri üzerine mecliste kurulan bir komisyonun encümenlerin dağıtılması, milletvekillerinin evlerine gitmeleri ve sabah meclise geri gelmeleri kararı almasına rağmen Muhammed Ali Şah’a güvenmeyen bazı milletvekilleri bu karara uymadılar (Mecelle-i Hikmet, 1908a, s. 4-5; Kesrevî, 2021, s. 488).

Meşrutiyet karşıtlarının da meydanı terk etmeye niyetleri yoktu. Üstelik liderleri konumunda bulunan Şeyh Fazlullah, birkaç meşrutiyet karşıtı mollayla Tophane Meydanı’na geldi ve kendisi için hazırlanan çadıra yerleşti. Onların gelmesiyle birlikte söylemler de daha sertleşti. Mollalar meşrutiyet karşıtı sohbetler vererek halkı meclis ve meşrutiyetçilere karşı kışkırtmaya başladılar. İranlıların dinî hassasiyetlerinin iyi bilen Mollalar, *zina yap, hırsızlık yap, cinayet işle ama bu meclise yaklaşma. Allah dilerse bütün günahları affeder* (Mecelle-i Hikmet, 1908a, s. 6) ve *meşrutiyeti değil peygamberin dinini istiyoruz* (Melikzâde, 1383, s. 564-468) diyerek bu olayları mezhep ve meclis çatışmasına çekmeye çalışıyorlardı. Diğer taraftan Baharistan Meydanı ve Sipehsâlâr Medresesinde bekleyen meşrutiyet taraftarlarına yakın yerlerden silahlı gönüllülerin katılımı devam ediyordu. Azerbaycan, Gilan, Isfahan, Fars ve Kirman’dan destek amacıyla gönderilen telgraflarda ise Muhammed Ali Şah ve saraylılar açığa tehdit edilmekteydi (Melikzâde, 1383, s. 564-468).

Fotoğraf 2

Tophane Meydanı Olayları

Kaynak: <https://psri.ir/?id=2pwlru7d> (Erişim Tarihi 25.11.2023)

Şah, meşrutiyet taraftarlarının ülke genelinden gördüğü destek üzerine geri adım atmak zorunda kaldı. Eylemler devam ederken Meşhed, Reşt, Kirman, Tahran gibi önemli şehirlerden Necef ulemasına gönderilen telgraflarda Tahran'ın durumu belirtilmiş ve onlardan meşrutiyetçilere yardım etmeleri talep edilmişti. Behbehâni ve Tabâtabâi de Necef ulemasına telgraf çekerek Tahran'da karışıklık çıkaran ve meşrutiyetçilerin katledilmesi hükmünü veren Şeyh Fazlullah'ın şehirden sürülmesini talep etmişlerdir. İki seyyidin telgrafına cevap veren Necef uleması meşrutiyet taraftarlarına desteklerini bildirecek Tahran'da olayların durulması ve meşrutiyetin muhafazası için ne gerekiyorsa yapmalarını söylemişlerdir (Hablülmetin, 1908a, s. 19-20). Necef ulemasının meşrutiyet taraftarlarını desteklemesi, Şah'ın geri adım atmasında önemli bir etkeni. Ayrıca Şah'ı meclisle anlaşmaya mecbur bırakan en önemli gelişmelerden biri de Tebriz Milli

Encümeninin, Şah'ı yeminini çiğnediği gerekçeyle azlettiğini Şah'a, meclise, eyaletlere, elçiliklere, konsolosluklara ve Necef ulemasına bildirmesi idi. Meşrutiyet hareketinin liderleri çekmiş oldukları telgraflarla tüm vilayetleri Tebriz Milli Encümeninin almış olduğu bu karara destek olmaya davet etmişti. Tebriz'den vilayetlere ve Meşhed'den Reşt'e gönderilen telgraflarda, Şah yerine özellikle *mirza* unvanının tercih edilmesi ise ayrıca dikkat çekmekteydi (Hablülmetin, 1908a, s. 21). Bununla da yetinmeyen Tebrizliler, Emir Bahadır komutasındaki Azerbaycanlılardan oluşturulan özel birliğin komutanlarına telgraflar çekerek meclis ve meşrutiyetçiler aleyhinde mücadeleye devam etmeleri durumunda Azerbaycan'da bulunan evlerinin yakılıp yıkılacağını bildirdiler. Tebriz'in bu adımı sonucunda birliğe bağlı askerler geri adım attılar. Kendisini iyice köşeye sıkışmış hisseden Şah, öldürülme korkusu da yaşamaya başlamıştı (Kesrevî, 2021,

s. 498). Zillüssultan'ın meşrutiyetçilerle anlaşış tahta geçeceğinden de endişelenen Muhammed Ali Şah'ın daha fazla tutunacak dalı kalmamıştı ve meşrutiyetçilerin taleplerini kabul etti. Şah ilk olarak, azledilen Nâsırülmülk'ün yerine Fars valisi Hüseyin Kuli Han Nizamüssaltana'yı kabinesini meclisin güvendiği kişilerden seçmesini de tavsiye ederek sadrazamlık makamına tayin etti (Safâî, 1381, s. 296-297). Yeni seçilen vezirler aracılığıyla meclis ve Şah arasındaki görüşmeler yeniden başladı. Meclis tarafından Şah'a iletilen talepler şu şekildedir:

- Sadüddeve'nin Tahran'dan gönderilmesi,
- Emir Bahadır'ın Muhafız Alayı Komutanlığından alınması ve tüm devlet işlerinden tamamen uzaklaştırılması,
- Meclisi kurşunlayabilecek kadar ileri giden ve Tophane Meydanı'nda toplanan isyancıların cezalandırılması,
- Meclisin korunması için bu olaylar esnasında meclisi koruyan gönüllü gençler arasından seçilecek iki yüz kişiden oluşan bir muhafız birliği kurulması,
- Daha önce sürgün edilen Alâüddeve ve Muînüddeve'nin geri dönmesi (Kesrevî, 2021, s. 496).

Hayatını ve tahtını tehlike altında gören Şah, bu talepleri kabul ederek meşrutiyetçilerle anlaşma yoluna gitti (Mecelle-i Hikmet, 1908a, s. 11) Kabinesini oluşturan yeni sadrazam Nizamüssaltana, Şah'tan meclisi ve meşrutiyeti muhafaza edeceğine dair yeminini Kuran-ı Kerim'in ilk sayfasına yazmasını istedi. Şah onun bu talebini kabul etti. Nizamüssaltana 22 Aralık 1907'de yeni kabinesiyle birlikte meclise gitti. Şah'ın yemin metni de mecliste okundu (Resimli Kitap, 1910, s. 773). Yapılan anlaşmaya göre sadece Şah değil milletvekilleri de yemin edecekti. Şah'ın yemin metni şöyleydi:

“Son zamanlarda Tahran'da ve diğer vilayetlerde çıkan isyan sebebiyle milletimiz

Allah korusun Kanun-ı Esasi'ye muhalif bir konumdaymışız gibi tereddüt yaşamıştır. Dolayısıyla bu yanlış anlaşılmanın düzeltilmesi ve milletin müsterih olması için, meşrutiyetin esasları ve Kanun-ı Esasi'nin tamamını mükemmelen gözeteyeğime, koruyup himaye edeceğime, uygulanmasında gaflete düşmeyeceğime, meşrutiyete karşı çıkanları ağır bir şekilde cezalandıracağım Kelâmullah-ı Mecid üzerine yemin ederim. Bu taahhütlerimizi yerine getirmediğimiz ve ona karşı geldiğimiz takdirde tıpkı milletvekillerinin taahhüdü, şart ve yemini gibi Kuran-ı Mecid'in sahibi nezdinde mesul olacağız. 17 Zilkade 1325/22 Aralık 1907” (Kesrevî, 2021, s. 502-504).

Milletvekillerinin yemin metni ise şöyleydi:

“İsyanlar nedeniyle oluşan tereddütlerin ortadan kalkması için, Âlâ Hazret Şehinşah Muhammed Ali Şah Kaçar, Allah mülkünü daim etsin, Kelamullah-ı Mecid üzerine ant içtiklerine göre biz milletvekilleri ve aşağıda imzası bulunanlar da Âlâ Hazret Hümayun, Kanun-ı Esasi ve meşrutiyet esaslarını koruyup uyguladıkları müddetçe kendilerinin saltanat esasına hiçbir şekilde hıyanet etmeyeceğimize, adil padişahımızın hududunu ve hukukunu Kanun-ı Esasi çerçevesinde koruyup sayacağımıza yemin ederiz. Bu taahhüt ve yeminimize aykırı hareket ettiğimizde Allah ve Resulü katında sorumluyuz. 17 Zilkade 1325/22 Aralık 1907” (Kesrevî, 2021, s. 502-504).

Şah ile meclis arasında sağlanan uzlaşma Tebrizlileri tatmin etmemişti. Tebrizliler belki de daha sonra meclisin başına gelecekleri kestirerek Şah'ın azlinde ısrar etmekteydiler. Tebriz ahali milletvekillerine, Şah'ın azledilmesi konusunda ısrarcı olduklarını belirtmelerine rağmen olumlu bir yanıt alamadılar. Tebriz milletvekilleri sundukları şartların tamamını kabul edildiğini, ayrıca sarayda yabancı ülke temsilcilerinin katıldığı bir yemin merasimi düzenlenmesinin kararlaştırıldığını Tebriz Encümenine bildirdiler (Kesrevî,

2021, s. 502-504). *Çok şükür bu feci olay da hayırla sonuçlandı ancak bu olaydan ibret alınmalı* (Mecelle-i Hikmet, 1908b, s. 6) diyen *Mecelle-i Hikmet*, Tophane Meydanı Olayları'nın İran'da meşrutiyet idaresinin henüz sağlamaştırılmadığı ve istibdadın kökünün tamamen kazınmadığının anlaşıldığını belirtir (Mecelle-i Hikmet, 1907, s. 2). Bu nedenle *Mecelle-i Hikmet* birlik olun, milletin şeref ve namusunu unutmayın diyerek meşrutiyet taraftarlarını özellikle de milletvekillerini uyarmayı kendisine vazife görmekteydi (Mecelle-i Hikmet, 1908b, s. 6).

İran Meşrutiyet Hareketi açısından önemli dönüm noktalarından birisi olan Tophane Meydanı Olayları ile birlikte Şah ilk kez büyük bir kararlılıkla meşrutiyetçilere karşı harekete geçmiştir. Meşrûta-i Meşrûa düşüncesini destekleyerek meşrutiyet idaresinin dinî bir zeminde tartışılmasını sağlayan Şah, böylelikle toplumun bütün dinamiklerini kullanarak meclisi ve meşrutiyet idaresini ortadan kaldırmak istemiştir. Şah, Tophane Meydanı olaylarıyla amacına tam olarak ulaşamamıştır. Ancak bu olay onun açısından meclisin topa tutulması olayının bir provası olarak değerlendirilmelidir. Meşrutiyet taraftarları ise Şah'a taleplerini kabul ettirmiş ve ona karşı bir zafer elde etmiş gibi görünüyordular. Fakat Tebrizliler başta olmak üzere bazı meşrutiyet taraftarları belki de birkaç ay sonra meclisin başına gelecekleri ön görüp meselenin kökten halledilmesi taraftarıydılar. Şah'ın azledilmesini sağlayabilecekken anlaşma yolunun tercih edilmesi İran meşrutiyetinin ve meclisin kaderini de doğrudan tayin etmiştir. Tophane Meydanı'nda ahalinin birbirini katlettiğini görmesine rağmen eylemlerin devam etmesine göz yumması Muhammed Ali Şah'ın meclisi ve meşrutiyet hareketini tamamen ortadan kaldırmak için neleri göze alabileceğinin göstergesiydi ve Şah, yarım kalan işini tamamlamak için daha uygun bir zamanı beklemeye koyuldu (Alkaç, 2023, s. 219-220).

2. Muhammed Ali Şah'a Suikast Girişimi

Nizamüssaltana, Tophane Meydanı Olayları'nı yatıştırdıktan sonra Şah'ın bir kez daha meclise gelip yemin etmesini sağlamış, meclis ve Şah arasındaki buzları eritmek adına önemli bir adım atmıştı (Safâî, 1381, s. 296-297). Her ne kadar Şah ve meclis arasında sulh sağlanmış gibi görünse de meclisin bu olaylara liderlik edenlerin cezalandırılması talebi yerine getirilmemişti. Takizâde liderliğinde meclisin radikal kanadı, ısrarla meclisi kurşunlayan ve meydanda ahaliyi örgütleyen dört kişinin cezalandırılmasını talep ediyordu (Devletâbâdî, 1362, s. 186-189). Ayrıca meşrutiyet taraftarlarının pek çoğu gibi radikal milletvekilleri de ettiği yeminin Şah üzerinde bir tesirinin olmadığına inanıyorlardı. Bu sebeple tedbiri elden bırakmak istemiyorlardı (Resimli Kitap, 1910, s. 773). Zaten çok yaklaşmış oldukları hâlde yapılan bu sulhla Şah'ı tahttan indirme fırsatını elden kaçırdıklarını da düşünüyorlardı (Afary, 1385, s. 181).

Tophane Meydanı Olayları bazı milletvekilleri gibi basını da radikalleştirmiştir. Meydana gelen olaylarla ilgili doğrudan Şah'ı suçlayan ifadeler artık basında rahatlıkla yer almaktaydı. Adalet isteyen ve kendi haklarından haberdar olan insanların istibdat idaresine ve zulme boyun eğmelerinin imkânsız olduğunu belirten *Müsavât Gazetesi*, bu olaylar sonucunda Şah'ın ve saltanat idaresinin daha çok zarar gördüğünü belirtmekteydi. Gazeteye göre yabancı basında bu olayların gündeme getirilmesi ve bu gazetelerin sayfalarında rezil hatıralar bırakması dünyanın gözü önünde Şah'ın ve saltanat makamının büyüklüğüne hâlel getirmişti. Meydana gelen olaylardan Şah'ı sorumlu tutmakla beraber asıl suçluların Emir Bahadır, Sadüddeve ve Şapşal gibi Şah'ın etrafındaki niteliksiz devlet adamları olduğunu yazan *Müsavât*, onların görevde kalmalarının kaos ve çatışma ortamından başka bir şey getirmeyeceğini düşünüyordu bu sebeple de Şah'tan, saltanatı bu adamlardan arındırmasını

ve onların yerine şahsi kinini bir kenara bırakmış şerefli devlet adamlarını göreve getirmesini istiyordu. *Şah'ın Görevi Nedir?* başlığı altında Şah'a görev ve sorumluluklarını hatırlatacak kadar radikalleşen, anayasa ve meşrutiyet kurallarını korumaya noktasında ise Şah'ı iki yüzlülükle suçlayan gazete, Şah'ın bu tavrını terk edip samimi olması gerektiğini vurgulamaktaydı (Müsavât, 1908a, s. 2). Basının radikalleşmesinde önemli rol oynayan *Müsavât*, Şah ve meşrutiyetçiler arasında zaten pamuk ipliğinden olan bağların tamamen kopma noktasına gelmesinde etkili oldu. Ayrıca milleti de bazı konularda uyarmayı ihmal etmedi. Özellikle meşrutiyet idaresini muhafaza etmede son derece dikkatli olunması gerektiğini ve meşrutiyetin kaoslara alet edilmemesi gerektiğini tavsiye etmekteydi. Gazeteye göre meşrutiyet idaresinin İran'da yerleşmesi için gereken adımları atmakta bir tüy kadar dahi ihmalkâr olunmalı ve vakit kaybetmeden serserilerin, haydutların, katillerin ve halkın refahına engel olanların cezalandırılmaları sağlanmalıdır. Bir cemiyetin istibdadının bir kişinin istibdadından daha kötü ve daha yıkıcı olabileceğini vurgulayan *Müsavât*, ahaliyi milletvekillerine karşı da ikaz etmekteydi. Gazete, ister bir kişi olsun isterse bir cemiyet olsun sorgulanmayan ve denetlenmeyen herkesin istibdat tarafına geçip başına buyruk hareket etmeye başlayacağını savunmaktaydı. Ayrıca ahalinin ikinci dönem seçimleri için hazırlanmasını önermekte ve meclise tecrübeli, bilge milletvekillerini seçip yollamaları gerektiğini ifade etmekteydi (Müsavât, 1908a, s. 3).

Hablülmetin ise meşrutiyet saltanatını korumanın memleketin istiklalini korumak olduğunu yazıyordu. İranlılara; *Acaba bir parlamento açmakla her işi hallettiğinizi mi zannettiniz, her şeyin yoluna girdiğini mi düşünüyorsunuz?* sorusunu yönelten gazeteye göre Meşrutiyet Hareketi'nin en büyük destekçisi Azerbaycanlıların dikkatini sınırlara çekmek ve onları meşrutiyet taraftarı olmalarından ötürü cezalandırmak için Osmanlı Devleti'nin içerdeki hainler tarafından sınırlara

davet edildiğini iddia etmekteydi (Hablülmetin, 1908b, s. 1). Osmanlı Devleti sınırlarındaki hareketlilik *Müsavât*'ın da gündemindeydi. İran'ı yetim ve sahipsiz olarak niteleyen gazeteye göre ülke rezil, aşağılık bir durumdaydı ve kaptanı sarhoş, yolcuları ise uyumakta olan kurtuluş gemisi girdaptan çıkamıyordu (Müsavât, 1908b, s. 2). Aynı gazetenin 16 Şubat 1908 tarihli sayısında *İstibdat ve Cehalet* başlığı altında tüm Kaçar şahlarının idare tarzlarına yönelik eleştirinin ötesinde hakarete varan ifadeler kullanılmıştı. Bu yazıda Şah ve basın arasındaki gerilimi iyice tırmandıran şu cümlelere yer verilmişti:

“Müstebit şah, insanların bilgisine, şerefine ve ahlakına müdahale edemediği takdirde onları kurbanlık koyun gibi öldüremez ya da yük taşıyan bir eşek veya bir inek gibi kendi zalimane emirleri altına alamaz. Çünkü bilimin olduğu her yerde istibdat yok olur. Bir memlekette şeref olursa istibdat oradan çıkıp gider ve herhangi bir pazarda iyi huy yaygınlaşmışsa orada istibdadın pazarı kurulamaz! Görüldüğü gibi istibdat idaresinin olduğu toplumlarda ve zalim müstebitlerin oldukları ortamlarda halkın bilgisi cehalete, şefi şerefsizliğe ve iyi huyları kötü sıfatlara dönüşmekte. Müstebitler bilgi ve bilim yolunu ki zaten şeref yoludur, insanlara kapatırlar. Bir kimse kendi haklarını bilmezse Allah'ın verdiği iyi ve hoş nimetleri dönemin zalim firavunlarına kurban eder. Kaçar firavunlarının geçmişi de bunu ispatlar niteliktedir. Nâsırüddin Şah kendi halkının düşmanıydı ve kendi döneminde İran sınırlarını bilgi ve bilime kapattı ve mümkün olduğu kadar bilgi ve bilime ait olan şeylerin İran'a ulaşmasına izin vermedi. Eğer bir bilim insanı Hazar'dan ya da Fars Haliç'inden gizli gizli koşup İran'a gelirse saltanat kanunları önünde ölümden başka cezası yoktu.” (Müsavât, 1908c, s. 4).

Temeddün, Osmanlı Devleti'nin de bu anlaşmadan sonra İran topraklarına göz dikmeye başladığını ileri sürerek İran'da meydana gelen kargaşa ortamının Rusya ve İngiltere arasında

imzalanın ittifak anlaşmasının bir sonucu olduğunu ileri sürmekteydi. Bu anlaşmadan İran'ın kârlı çıkacağını zannedenleri de ağır bir dille eleştiren *Temeddün*, mecliste ve basında uzun vadeli düşünmeyenlerin yanıldığını ve bu anlaşmanın İran'ı daha büyük felaketlere sürüklediğini ifade etmekteydi (Temeddün, 1326a, s. 1).

Basında sadece Şah ve saray erkânı hedef alınmıyordu. Tophane Meydanı Olayları'nın ortaya çıkmasında aktif rol oynayan meşrutiyet karşıtı ulema da sert bir dille eleştirmektedir. Meşrûta-i Meşrûa fikrinin savunulara öncülük eden Şeyh Fazlullah basında, koyun postuna bürünmüş bir kurt olarak tarif edilmektedir (Afary, 1385, s. 182). Ayrıca *Müsavât*, *Nerede o temiz kalem. Korkarız gazeteciler bu gidişle Ebu Leheb'i peygamber, Şimir'i⁷¹ Hüseyin, Dehhak'ı Enûşirvân ve Deccal'ı da İmam-ı Zaman (Mehdi) olarak ilan ederler* diyerek isim vermeden istibdat yanlılarını meşrutiyet taraftarı olarak gösteren bazı gazeteleri eleştirmektedir (Müsavât, 1908d, s. 1). Diğer taraftan başından beri meşrutiyet karşıtı tavır takınan Rusya, daha önce müdahil olmayacağını açıklamasına rağmen Hablülmetin'in ifadelerine göre ülkede bulunan vatandaşları aracılığıyla İran'ın iç işlerine karışmaya devam ediyordu. Rusya, Gülistan Sarayı'ndaki nüfuzunu iyice artırmıştı. Bu durum Avrupa basınının da dikkatini çekmişti (Hablülmetin, 1908c, s. 23).

Şah'ın meşrutiyeti ve meclisi muhafaza edeceğine dair yemin etmesine ve meclisin de Şah ile sulh sağlanarak meşrutiyetin muhafaza edilebileceğine inanmasına rağmen İnkılap Komitesi ve Tahran'da faaliyet gösteren *Azerbaycan Encümeni* üyeleri meşrutiyetin idamesi ve korunması için Şah'ın ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyorlardı. Onlara göre Şah el altından para dağıtarak ahaliyi meşrutiyet karşıtı eylemlerde bulunmaları için kışkırtıyordu. Komite ve

encümen üyeleri meclisten bazı milletvekillerinin Rusya Büyükelçiliğiyle bağlantılı olarak şaha hizmet ettiklerinden şüpheleniyorlardı. Rusların İran'da meşrutiyeti ortadan kaldırmak için her türlü vasıtayla Şah'ı destekleyeceğinden emin olan meşrutiyet taraftarları Almanlara karşı Ruslarla ittifak anlaşması imzalayan İngiltere'nin de kendilerini himaye etmeyeceğini anlamışlardı. İnkılap Komitesi üyeleri, Tophane Meydanı Olayları ile milletin gücünü test eden Şah'a hazırlanıp yeniden saldırma fırsatı vermek istemiyorlardı. Bu yüzden bir an evvel harekete geçip meşrutiyeti de sonsuza kadar kurtarma arzusundaydılar. Meclisin böyle bir düşüncesinin ve böyle bir gücünün olmadığını farkında olan komite üyeleri, yaptıkları gizli toplantılarda Şah'ı ortadan kaldırma planları yapmaya başladılar (Melikzâde, 1383, s. 620-621). Safâi ise Şah'a suikast düzenleme kararının Azerbaycan Encümeni üyelerinin, Takizâde'nin de katılımıyla düzenledikleri gizli toplantıda alındığını belirtir (Safâi, 1381, s. 298).

28 Şubat 1908'de harekete geçen eylemciler, cuma günü gezmek amacıyla hemen önünde özel otomobili de olduğu hâlde at arabasıyla saraydan ayrılıp Doşan Tepe'ye (Tavşan Tepe) giden Şah'ın özel otomobilini el bombasıyla patlattılar (Resimli Kitap, 1910, s. 772). Saldırıdan yaralanan Şah'ın, yanındaki birkaç kişi hayatını kaybederken otomobili ise büyük hasar gördü (Kesrevî, 2021, s. 519). Şah'a düzenlenen bu suikast başta meclis olmak üzere meşrutiyet taraftarları tarafından da kınandı. Şah'ın saldırıdan sağ kurtulması şehirlerde büyük bir coşkuyla kutlandı. Şah'a muhalif gazetelerden *Encümen*, Şah'ın kurtulmasından dolayı memnuniyetini dile getirdi. *Encümen*'e göre eğer Muhammed Ali Şah bu suikast sonucunda öldürülseydi İran siyasi tarihi büyük bir darbe almış olacaktı (Encümen,

71 Tam adı kaynaklarda Şimir bin Zî'l Cevşen şeklinde geçen ve Anadolu'da kısaca "Şimir" adıyla bilinen bu zat, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi hadisesinde etkin rol oynamış; rivayete göre Hz. Hüseyin'in başını bedeninden ayıran kişi olmuştur (Aykaç, 2018, s. 121-133).

1326, s. 1). 12 Mart 1908 tarihli sayısında olayı detaylı bir şekilde tarif eden *Sûr-ı İsrâfil Gazetesi* de suikastı feci bir olay olarak değerlendirmiştir. Gazete, Şah'ın saldırıdan sağ olarak kurtulduğunu öğrendikten sonra Tahran ahalisinin pazarları, kervansarayları, caddeleri aydınlatıp coşkulu bir şekilde kutlama yaptıklarını yazmıştır. Gazeteye göre tüm bu kutlamalar, ahalinin Şah'a olan sevgilerinin deliliydi, ayrıca Şah da bu kutlamalar karşısında kayıtsız kalmamış vezirlere, milletvekillerine ve encümenlere aynı muhabbetle karşılık vermişti. *Sûr-ı İsrâfil* tüm bu bilgilerin yanı sıra suikast ile ilgili önemli bilgiler de vermiştir. Gazetede yer alan bilgilere göre Şah, otomobili de hazırlanmasına hatta yola çıkmadan önce otomobilin perdelerinin dahi indirilmesine rağmen otomobile değil at arabasına binmiştir (*Sûr-ı İsrâfil*, 1326b, s. 3-5). Gazete bu nokta ile ilgili yorum yapmaktan kaçınsa da verilen bu bilgilerden Şah'ın, bir suikast beklentisinde olduğu ve tedbirli bir şekilde dışarı çıktığı anlaşılmaktadır (Alkaç, 2023, s. 224). *Temeddün* ise Şah'a düzenlenen suikastın Avrupa basınında da yer aldığına dikkat çekerken (*Temeddün*, 1326b, s. 4) *Kevkeb-i Dûrrî* diğer gazeteler gibi bu olaydan sonraki ilk sayısında Şah'a methiyeler dizmişti. İranlıların ona saygı duymalarının vacip olduğunu yazan gazete, Şah'ın henüz babasının sağlığında meşrutiyet fermanını ve Kanun-ı Esasi'yi imzaladığını hatırlatarak böyle meşrutiyetçi bir Şah'a muhalefetin İslam'a muhalefet etmekle eşdeğer olduğunu belirlemekteydi. *Kevkeb-i Dûrrî* ayrıca Şah'a saltanatın devamının millete bağlı olduğunu hatırlatarak birkaç hainin sözleriyle hareket etmemesi tavsiyesinde bulunmuştur (*Kevkeb-i Dûrrî*, 1908, s. 1-2).

Muhammed Ali Şah, kendisine düzenlenen suikasttan sonra bir müddet sükûnetini korusa da faillerin ortaya çıkarılmaması üzerine meclise bir mektup göndererek bu olayı tahrik edenler belirlenmez ve failler tutuklanmazsa birkaç güne kadar bazı ciddi önlemler alınacağını bildirmiştir. Suikastın detayları ise daha sonra anlaşılacaktı.

Kesrevî'nin ifadelerine göre saldırı Bakü Komitesi tarafından Tahran'a gönderilen Haydar Emoğlu tarafından tasarlanmıştı (Kesrevî, 2021, s. 520).

Şah, suikast sonrası belki de basının, meclisin, encümenlerin ve meşrutiyet taraftarlarının olaya gösterdikleri tepkiden dolayı hoşnut olduğundan belki de canına kast edecek kadar gözlemlerini karartan radikal kanattan çekindiğinden kendisinden beklenen tepkiyi hemen göstermemiştir. Meşrutiyetçiler bu olayın bir provokasyon olduğunu ve amacın meclis ile Şah'ın arasını bozmak olduğunu beyan etseler de Şah doğal olarak bu olaydan meşrutiyet taraftarlarını sorumlu tutacaktı (Bolat, 2016, s. 335-336). Tophane Meydanı Olayları ile iyice gerilen Şah ve meşrutiyetçiler arasındaki ipler bu suikastla kopmuştur. Ayrıca Tophane Meydanı Olayları'nın ardından oluşan sulh ortamının yapay olduğu ve iki tarafın da birbirine güvenlerinin kalmadığı anlaşılmıştır. Özellikle Şah'ın tedbir olarak dışarı çıkması artık can korkusuyla hareket ettiği izlenimini uyandırmıştır. Şah bu olaya her ne kadar beklenen tepkiyi vermese de kendisine yapılan bu saygısızlığı asla unutmayacak ve Tophane Meydanı Olayları'nda yarım kalan işini tamamlamak ve intikamını almak için hazırlıklara başlayacaktı. Meşrutiyet taraftarları ve Şah arasında arabulucu rol üstlenen meclis başkanı İhtişamüssaltana'nın istifaya gerekçesi de aslında vaziyeti özetler nitelikteydi. İhtişamüssaltana'ya göre bu olaydan sonra artık iki taraf arasında orta yolun bulunması imkânsızdı (*Hatirât-ı İhtişamüssaltana*, 1367, s. 641).

3. Meclisin Topa Tutulması

İhtişamüssaltana'nın dediği gibi bu suikast, Muhammed Ali Şah ve meşrutiyetçiler arasında kılıçların çekilmesine neden olmuştu. Şah'ın hamlesini bekleyen meşrutiyetçiler bir taraftan da tedbir almakla meşguldüler. İngiltere'nin himayesinde elde ettikleri meşrutiyeti yine İngiltere'nin yardımıyla koruyabileceğini düşünerek İngiltere

Büyükelçiliği ile mecliste bir görüşme gerçekleştirdiler ve Şah'ı İngilizlere şikâyet ettiler. Ancak İngilizler 1907'de Ruslarla imzaladıkları ittifak anlaşması gereğince onlara yardım edemezdi. Bu sebeple meşrutiyetçilere *iki yıl önce siz mazlum bir şekilde elçiliğe geldiniz ve elçilik sizi himaye etti ancak bugün siz savaş düşüncesiyle buradasınız bu durumda biz müdahale edemeyiz* diyerek onların yardım taleplerini geri çevirdiler (Safâî, 1381, s. 299).

Ülkede yoksulluk, asayişsizlik had safhaya erişmişti. Hablülmetin bu hâliyle devrim öncesi Fransa'ya benzettiği İran'ı şu cümlelerle tasvir etmekteydi:

“Nereye gidersen git her yerde perişanlık her yerde sefalet görüyorsun. Ne birisi bayramı düşünüyor ne de insanlar baharın geldiğinden haberdar. Zengin ve fakir, kadın ve erkek, şah ve köle, âlim ve cahil herkes tüm işini gücünü bırakmış meşrutiyetin esasları nasıl güçlendirilir, bu keşmekeş ortam ne zaman son bulur bunları düşünmekte. İki yıldır devam eden ve belki de daha fazla sürecek olan bu keşmekeş nasıl son bulacak? Uzmanlara göre İran'ın bugünkü hâli Fransa'nın 1786 yılındaki hâline dönmüştür. Hatta öyle ki Paris'te yazılan tiyatro eserini sanki İran'da tiyatro evlerine getirdiler ve burada sergiliyorlar. Oyuncuların isimleri değişik filan prensin rolünü filan şahzade oynuyor, filan keşişin rolünü filan molla oynuyor, filan misterin rolünü filan emir oynuyor.” (Hablülmetin, 1908ç, s. 17).

Şah'tan bir hamle bekleyen meşrutiyetçiler ve basın İran'da tam anlamıyla meşrutiyet idaresinin olmadığını düşünmekteydiler (Alkaç, 2023, s. 226). İran'da meşrutiyetin sadece ismen olduğunu yazan *Temeddün*, İranlılara uygulamada da meşrutiyet idaresi talep etmeleri çağrısında bulunurken (Temeddün, 1326c, s. 1), *Hablülmetin* ise hem sarayı hem de meclisi eleştirerek meşrutiyetten sonraki iki yıllık süreçte millete vaat edilen hiçbir şeyin yerine getirilmediğini belirtmekteydi (Hablülmetin, 1908d, s. 17). Meşrutiyetin ilanın-

dan sonra *yedi bin yıllık İran gemisi girmiş olduğu girdaptan çıktı diyen Mecelle-i Hikmet* (1906, s. 2), gelişmeler üzerine *İran'ın kırık gemisi dört bir taraftan belaya duçar oldu* yorumunu yapmaktaydı (Mecelle-i Hikmet, 1908c, s. 3).

Sokaklarda ise Şah aleyhinde afişler dağıtılıyordu. Seyyid Cemal ve Melükülmütেকellimin minberlerde Şah'ı sert bir dille eleştirmektedirler. Şah meclisten, aralarında Takizâde, Seyyid Cemal Vaiz ve Melükülmütেকellimin'in de bulunduğu kendisi aleyhinde faaliyetlerde bulunan 8 kişinin teslim edilmesini istedi. Buna karşılık meclis de Şah'ın en yakınında bulunan Emir Bahadır ve Şapşal başta olmak üzere 8 kişinin devlet işlerinden uzaklaştırılıp sürgün edilmelelerini talep etti. Her iki taraf için de talepler kabul edilebilir değildi (Safâî, 1381, s. 300). Ortam bu durumda iken Sadrazam Nizamüssaltana da istifa etti. Bu son bir yıl içinde beşinci kabine değişikliği idi. Hablülmetin, Şah ve meclis arasında birlik sağlanmadığı sürece vezirlerin her birisi Bismarck dahi olsa hiçbir iş yapamazlardı diyerek meşrutiyet idaresinde meclis ve Şah'ın uyumunun önemine dikkat çekmekteydi (Hablülmetin, 1908d, s. 23).

Başta Kaçar aşiretinin reisi Azedülmülk olmak üzere aşiretin önde gelenleri ve yeni sadrazam Mirza Hasan Han Müşirüddeve, Şah ve meşrutiyetçiler arasındaki gerginliği sona erdirmek için yoğun mesai harcıyorlardı (Mecelle-i Hikmet, 1908d, s. 2). Onların bu çabalarının sonucu olarak Şah, meşrutiyetçilerin taleplerini kabul ettiğini duyurdu. Hariciye Nezareti'nden yapılan resmî açıklama ile Emir Bahadır, Şapşal ve beraberindekilerin saraydan sürüldükleri ilan edildi. Ancak çok geçmeden sadece Emir Bahadır'ın Rus elçiliğine sığındığı diğerlerinin ise güvenli yerlerde saklandıkları anlaşıldı (Melikzâde, 1320, s. 240). Şah, şimdilik taviz vermiş gibi görünse de İran'da Nâsırüddin Şah zamanında kurulan Kazak Tugayı Komutanı Albay Liyakof'la görüştüktan sonra Şah Bağ'ına geçip asıl hedefi olan meşrutiyet idaresini ortadan kaldırma planlarını yapmaya

Fotoğraf 3

General Liyakof ve Kazak Tugayı Komutanları

Kaynak: <https://124.im/eXiE4> (Erişim Tarihi 25.11.2023)

başladı. 8 Haziran 1908’de Albay Liyakof’la Şah Bağ’ında yapılan görüşmede tüm süreç planlandı. Liyakof tarafından hazırlanan raporlar aracılığıyla Rusya’nın da haberdar olduğu anlaşılacak eylem

planına göre Şah’tan yana tavır takınmaları için meclisten bazı milletvekillerine ve vezirlere Rus elçiliği ve Şah’ın bütçesinden rüşvet verilecekti. Ayrıca Şah, plan uygulanana kadar meclisle dos-

tane müzakerelerde bulunacak, meclis ve civarında toplanan silahlı meşrutiyet taraftarlarının dağıtılması sağlanacak, encümen reisleri rüşvet yoluyla satın alınacak ve üyelerini kontrol altında tutmaları talep edilecekti. Kazak askerler tebdil-i kıyafetle meclis civarında ve Sipehsâlâr Cami'nde havaya ateş açacaklar kendilerine karşılık vereneri ise öldürerek saldırı için bahane oluşturulacaktı. Şah fazla kan dökülmemesini talep etmiş Liyakof ise böyle bir mücadelede kan dökülmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (İstiklâl, 1327, s. 1-2).

Meşrutiyet taraftarlarının daha önce olduğu gibi İngiltere Büyükelçiliğine sığınmalarından endişe eden Rusya ve Şah, bunu engellemeye yönelik tedbirler alınmasını da kararlaştırdılar. Tüm hazırlıklar tamamlandığında Kazak Tugayı, meclisi kuşatacak ve topçu birliği meclisi topa tutacak, direnenler ise öldürülecekti. Planda meclis kuşatıldıktan sonra meşrutiyet hareketinin liderlerine ne yapılacağı da görülmüştür. Buna göre bu liderler toplumdaki yeri ve önemlerine, makam ve mevkilerine göre ya tutuklanacak ya sürgün edilecek ya da idam edileceklerdi. Evleri ise yağmalanmak üzere askerlere ve ayak takımına teslim edilecekti. Gelecek tepkilerin önüne geçebilmek ve insanların zihinlerini rahatlatmak için de meclisin ikinci kez açılacağına dair bir bildiri yayımlanacaktı (İstiklâl, 1327, s. 2).

Müşirüddeve'nin mecliste kabinesini tanıttığı 7 Haziran 1908 günü, Şah ile görüşmek için Şah Bağrı'na gelen Celalüddeve, Serdar Mansur, Alâüddeve gibi Kaçar aşiretinin ileri gelenleri Kazak Tugayı askerleri tarafından tutuklandı. Aynı günlerde ahalinin tepkisinden çekinen Şah, *Selametin Yolu Millettin Umudu* adında bir bildiri hazırlatıp dağıttırdı. Bir avuç bozguncunun ülkeyi felakete sürüklemesine müsaade etmeyeceğini belirten Şah, kendisinin meşrutiyet idaresinin geliştirilmesi ve memleketin huzuru için her türlü tedbiri aldığını ve İranlıların da bu uğurda kendilerine destek olacağına inandığını duyurdu (MMTMİ, 0-13-1-256).

Şah eski düzeni yeniden getirmek için planını devreye sokarken meşrutiyetçiler de Melikülmütekellimin, Seyyid Cemal Vaiz, Yahya Devletâbâdî gibi başından beri meşrutiyet hareketine sadık kalmış kişilerden oluşan yirmi kişilik bir komisyon kurmuşlardı. Vilayetlerden ve encümenlerden gelen telgraflara ve saray tarafından yayımlanan bildirimlere cevap vermek, encümenler ve millet tarafından yayımlanan bildirimleri meclise sunmak bu komisyonun başlıca görevleri arasındaydı (Melikzâde, 1320, s. 694-695) Komisyon tarafından Şah'ın hazırladığı bildiriye de cevap verildi. Bildiride Şah'tan ümidi kestiklerini belirten komisyon üyeleri, Şah'ın dağıttırdığı bildiriye Rusya'nın Duma Meclisini kapatmadan önce yayımladığı bildiriye benzetmekteydiler. Komisyon, Rusya'da bildiri ilan edildikten sonra Rus devleti ve milleti arasında yaşanan büyük sıkıntıları ve dökülen kanları hatırlatmakta ve İran'da da benzer senaryonun yaşanacağını ilan etmekteydi. Şah'a daha önce meşrutiyetin esaslarını ve Kanun-ı Esasi'yi muhafaza edeceğine dair ettiği yeminleri de hatırlatan komisyon (Mecelle-i Hikmet, 1908e, s. 3) asıl hainlerin sarayda olduğunu ve ilan edilen bildirinin de onlar tarafından hazırlandığını duyurdu (Melikzâde, 1320, s. 695-696).

Şah'ın hiçbir şekilde milletle sulh etmeye niyeti yoktu (Mecelle-i Hikmet, 1908e, s. 3). Meclisteki radikal milletvekilleri de meclisi ve millî encümenleri Şah'a karşı kışkırtıyordu. Melikülmütekellimin ve Seyyid Cemal minberlerden Şah aleyhinde daha sert konuşmalar yapmaya başladılar. Şah'ın milletin elindeki silahların toplatılması için kanun çıkarılması talebi meclis tarafından kabul edilmedi. Kazak Tugayı, Tophane Meydanı'nda mevzi kurdu ve ahaliden silah toplamaya başladı ancak başarılı olamadı. Nihayet Muhammed Ali Şah, Safâî'nin ifadelerine göre her ne kadar kan dökülmesinden yana olmasa da etrafındakilerin tahrikiyle meclisi topa tutmaya karar verdi (Safâî, 1363, s. 156).

15 Haziran 1908’de meclis tarafından Şah’a bir mektup gönderildi. Meclis Başkanı Mümtazüddeve tarafından kaleme alınan mektupta, ülkenin gücünün kaynağının millet olduğu ve saltanatın millet tarafından Şah’ın şahsına verilmiş ilahi bir lütuf olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca İranlıların İran’da saltanat anlayışını değiştirme taleplerinin Muzafferüddin Şah tarafından kabul edildiği ifade edilirken Muhammed Ali Şah’a fermanı kendisinin de imzaladığı hatırlatıldı (Kesrevî, 2021, s. 613-614). Şah da bu mektuba verdiği cevapta meclisi suçlamaktaydı. Kendisinin değil meclisin Kanun-ı Esasi’ye riayet etmediğini, Kanun-ı Esasi’de Şah’ın mukaddes olduğu yazılı olmasına rağmen gazetelerde ve hatiplerin sözlerinde bu kanunun defalarca çiğnendiğini, milletvekillerinin ise dünyadan bihaber olduklarını ve bütün milletin güvenli bir ortamda refah içinde yaşayabilmeleri için yeni bir Kanun-ı Esasi yürürlüğe koyacağını da bildirdi (Kesrevî, 2021, s. 623-624). Milletvekillerinden rahatsızlığını ve geri adım atmayacağını açık bir şekilde vurgulayan Şah’ın, meclis ile mektuplaşmalarından bir uzlaşma çıkması neredeyse imkânsızdı. Liyakof, 23 Haziran 1908 günü son kez göstermelik de olsa taleplerini iletmesi için Şah tarafından meclise gönderildi. 250 Kazak atlı ve 4 topla meclisin önüne gelen Liyakof, topları Baharistan Meydanı’na ve meclisin etrafına yerleştirdi. Meclis başkanına Şah’ın talebini ilettiler ancak müspet bir cevap alamadı (Safâî, 1381, s. 302) ve aynı gün meclis, Kazak Tugayı tarafından topa tutuldu (Alkaç, 2023, s. 235).

Safâî’ye göre Liyakof meclisten çıkmak üzereyken meclisin çatısından ve Sipehsâlâr Medresesi tarafından Kazak askerlere ateş açılmış ve başka çaresi kalmayan Liyakof bunun üzerine meclisin bombalanması emrini vermiştir (Safâî, 1381, s. 302). Ali Asgar Şemim, Liyakof’un zaten meclisi bombalamak üzere geldiğini ve meclise ulaştığında ise topların ateşlenmesi emrini verdiğini belirtir (Şemim, 1387, s. 490). Kesrevî’ye göre ise her iki taraf da çatışmaya hazır beklemek-

teydi. Bu esnada kendisine tâbi olanlarla birlikte destek amacıyla meclise gelmek isteyen Seyyid Cemaleddin Efcî’yi bir Kazak asker havaya ateş açarak engellemek istedi. Silah sesinin duyulmasıyla birlikte silahlar da patlamaya başladı. Bunun üzerine Liyakof da meclisin topa tutulması emrini verdi (Kesrevî, 2021, s. 636).

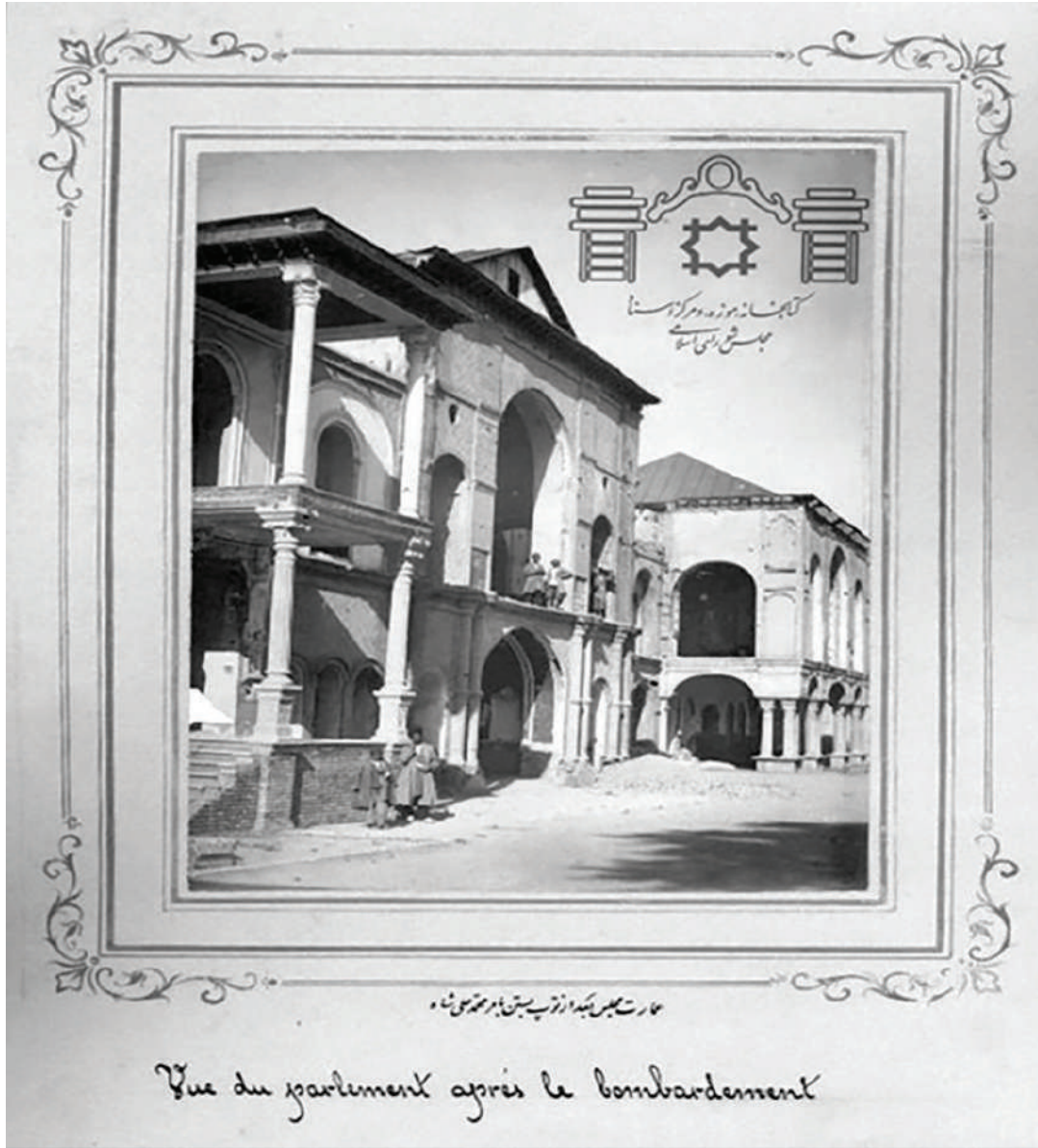
Bombardımanın nasıl başladığı, tartışma konusu olsa da Şah’ın Liyakof’u anlaşma niyetiyle göndermediği açıktır. Liyakof’u dört top arabasıyla gönderen Şah’ın anlaşmaktan ziyade en iyi ihtimalle isteklerini silah zoruyla kabul ettirme niyetinde olduğu ifade edilebilir. O gün İran tarihinin seçilmiş ilk milletvekillerinin oluşturduğu Millî Şûrâ Meclisi, içinde milletvekilleri, ulema ve bazı meşrutiyet taraftarları da olduğu halde Rus komutan Liyakof tarafından bombalandı. Daha başka bir ifadeyle Rus yapımı silahlarla İranlıların millî iradeleri kurşunlandı (Alkaç, 2023, s. 236).

Cemil Said Bey, Baharistan Meydanı ve meclis binasında meydana gelen çatışmanın beş-altı saat kadar devam ettiğini belirtir. Yine onun mektuplarından meclisin topraktan olan duvarlarının delindiği, encümen binalarının yıkıldığı, Şah’ın amcası Zillüssultan’ın evinin kısmen tahrip edildiği ve civardaki bazı evlerin de ağır hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Cemil Said Bey, elçilikte bulunduğu sırada Şah’ın yaverinin yanlarına gelerek “Meb’ûsânın kısım-ı a’zamını öldürdük. Firar edenlerin takibi için emir verdik, meclis ve encümenler zabt olundu. Neferât yağmayla meşguldür. Artık meşrutiyet belasından kurtulduk demesi üzerine Bu gibi muzafferiyetlerle iftihar etmeyiniz. Meşrutiyet hakikat gibidir, ne kadar ezilse yine meydana çıkar. Yalnız kanın kanla temizlendiğini unutmayınız” diye cevap vermiştir (Yeni Tasvîr-i Efkâr, 1909b, s. 8).

Sabah saat beşte başlayan çatışmalar öğleye doğru sona erdi. Çatışmaların ardından meşrutiyet taraftarlarının evlerinde büyük bir yağma ve talan başladı. O gün resmî verilere göre 300 kişinin öldürüldüğü açıklansa da Şemim’e göre bu sayı yaklaşık 2.500 idi (Şemim, 1387, s. 494).

Fotoğraf 4

Muhammed Ali Şah'ın Emriyle Topa Tutulduktan Sonra Meclis İmareti

Kaynak: <https://124.im/eXiE4> (Erişim Tarihi 25.11.2023)

Cemil Said Bey'in verdiği bilgilere göre Kazak Tugayı'nın kaybı ise yaklaşık 50 askerdirdi (Yeni Tasvîr-i Efkâr, 1909b, s. 8). İranlıların hürriyet hayatının bir bahar sabahı bir iki saat açıp sonra mahvolan güllerin hayatı kadar kısa sürdüğünü yazan *Resimli Kitap Mecmuası*, Şah'ın, *ecdadım bu taç ve tahtı kan ve şimşirle⁸¹ elde ettiler*

ben de onu kan ve şimşirle iade ederim sözüne dikkat çekerek onun, memleketi düşman istilasından kurtarmış gibi davrandığını ifade etmekteydi. *Resimli Kitap Mecmuası*, Şah'ın bu hamlesinden sonra Tahran'ın vaziyetini ise âdeta bir ölü hâli diyerek resmetmekteydi (*Resimli Kitap*, 1910, s. 775-776).

⁸ Kılıç

Sonuç

İran modernleşmesinin önemli bir adımını oluşturan Meşrutiyet Hareketi, aynı zamanda İran'ın demokratikleşme yolunda vermiş olduğu ağır imtihanlarından biridir. Muzafferüddin Şah'ın Kanun-ı Esasi'yi imzaladıktan hemen sonra vefat etmesi ve yerine oğlu Muhammed Ali Şah'ın İran tahtına oturması, meşrutiyetin ilanıyla birlikte dağılan kara bulutları yeniden bir araya toplamıştır. Kendisi Tebriz'den Tahran'a gelip tahta otururken Meşrutiyet Hareketi'nin merkezi de Tahran'dan Tebriz'e kaymıştır. Bu yönüyle onun tahta geçmesi İran'ın siyasi tarihi açısından da oldukça önemlidir. Muhammed Ali Şah, meşrutiyet idaresine muhalif Rusların da etkisiyle babasının aksine daha baskıcı, daha sıkı bir idare sergilemiştir. Tahran'da Nâsırüddin Şah saltanatının son dönemlerinde filizlenen meşrutiyet hareketi Şah'ın idare tarzının da bir sonucu olarak Tebriz'de büyüme ve gelişme ortamı bulabilmiştir. İranlı aydınlar bu idare karşısında İngiltere'nin himayesinde elde ettikleri meşrutiyeti iktidarı gölgelenen Şah'a karşı korumak için onu ortadan kaldırmayı dahi göz almışlar-

dır. Muhammed Ali Şah da kendi çıkarları doğrultusunda zaman zaman meşrutiyeti ortadan kaldırmaya yönelik teşebbüslerde bulunmuştur. Şah'ın bu teşebbüsleri karşısında Tebrizliler ve onların seçip Tahran'a gönderdiği milletvekilleri durmaktaydı. Ayrıca zaman zaman kendi aşiretinin de Şah'a tepki gösterdiği hatta onun yerine başka bir hanedan üyesinin tahta çıkması konusunda uzlaştıkları görülmüştür. Ancak devlet imkânlarının elinde olması ve Kazak Tugayı'nın yanı sıra Azerbaycanlılardan oluşan muhafız alayı Şah'ın meşrutiyetçiler karşısında elini güçlendirmekteydi. Muhammed Ali Şah ve meşrutiyetçiler arasındaki satranç oyununun akışını 1907'de İngiltere ile Rusya arasında imzalanan ittifak antlaşması etkilemiştir. Bu antlaşmadan sonra İngiltere'nin İran meşrutiyetçilerine olan desteğini çekmesi üzerine kendisine düzenlenen suikastın ve basında yer alan ağır eleştirilerinin de etkisiyle Muhammed Ali Şah, ilk fırsatta tek muktedir olarak kalmak adına meclisi topa tutmuş ve meşrutiyet idaresini askıya almıştır.

Extended Abstract

Concepts such as nationalism, secularism, equality, justice, freedom and law, which emerged in Europe after the constitutional movements that resulted in the French Revolution towards the end of the 18th century, spread rapidly towards the East. These concepts, which would lead to the proclamation of the Constitution in the Ottoman Empire in 1876, also showed their influence in Iran towards the end of the century. While it was in the intellectual world at the end of Nāşer od-Dīn Shāh's rule, it turned into a constitutional movement under the influence of the press during the reign of Moẓaffar od-Dīn Shāh. Moẓaffar od-Dīn Shāh declared constitutional monarchy on 5 August 1906. On January 19, 1907, when Muzaffar al-Din Shāh's son Mohammad Ali Shāh ascended to the Qajar throne, the struggle between the Shāh and the constitutionalists began. The new Shāh was a supporter of the old order. For this reason, preserving the constitutional monarchy became more difficult for the constitutionalists than having it declared. The new Shāh was a supporter of the old order. While Mohammad Ali Shāh was still the crown prince, he started to fight against the supporters of the constitutional monarchy. In fact, he was influenced by Sultan Abdülhamit and established an excellent spy organization in Tabriz. His aim was to gain the support of the leaders of the constitutional movement, to eliminate the Qajar princes who claimed to be Shāh, and to sit on the Qajar throne without any problems.

On January 19, 1907, when he was thirty-five years old, Muhammad Ali Mirza sat on the Qajar throne at a ceremony where the leaders of the Qajar dynasty, princes, mu-

jtahids, merchants, notables, ambassadors and representatives of foreign countries were present. No one representing the parliament was invited to the coronation ceremony, and thus the first tension between the parliament and the new Shāh began. Representatives of the parliament could not show the necessary reaction to this incident, and the opponents of the constitutional monarchy continued to grow stronger against the parliament. This event, which was a harbinger of the difficult days awaiting the supporters of the constitutional monarchy, is also important in terms of clearly revealing the Shāh's attitude towards the parliament and the constitutional monarchy administration. In the face of this attitude of the Shāh, preserving the constitutional monarchy would become more difficult for the constitutionalists than having it declared. Mohammad Ali immediately started working to put the leaders of the constitutional movement in a difficult situation and to eliminate this new administration. First of all, he changed the governors and army commanders. He ordered the newly appointed officials to control the supporters of the constitutional monarchy in the cities they were in. Elections in Tehran were completed while his father was alive. In some provinces, it was not yet completed. Governors newly appointed by the Shāh took initiatives to slow down the election process and even prevent the elections if possible, in the provinces where the elections had not yet been completed. Tophane Square Events are the first major and important development between the Shāh and the supporters of the constitutional monarchy. With the Tophane Square Incidents, which was one of the im-

portant turning points for the Iranian constitutional movement, the Shāh took action against the constitutionalists with great determination for the first time. This incident should be considered as a rehearsal for the attack on the parliament from the Shāh's perspective. Another event that deepened the separation between the Shāh and the supporters of the constitutional monarchy was the assassination of Mohammad Ali Shāh on February 28, 1908. Although the constitutionalists declared that this incident was a provocation and the aim was to disrupt relations between the parliament and the Shāh, the Shāh held the constitutionalists responsible for this incident. The ties between the Shāh and the constitutionalists, which had become tense after the Tophane

Square Events, were broken with this assassination. Both sides no longer trust each other. Even though the Mohammad Ali Shāh did not react as expected, he would never forget this disrespect shown to him and would begin preparations to complete his unfinished work in the Tophane Square incidents and take his revenge. After the alliance agreement signed between Britain and Russia in 1907, Britain withdrew its support for the Iranian constitutionalists. Taking advantage of this, the Shāh, under the influence of the assassination organized against him and the heavy criticism in the press, attacked the parliament and suspended the constitutional monarchy in order to remain as the sole power on June 23, 1908.

تلاش‌های دموکراسی‌سازی ایران: محمدعلی شاه و سلطنت مشروطه در مطبوعات آن دوره

چکیده

نهضت مشروطه که می‌توان آن را نخستین گام تلاش‌های دموکراسی‌سازی ایران دانست، سخت‌ترین دوران خود را در دوره سلطنت کوتاه محمدعلی‌شاه (۱۹۰۹-۱۹۰۷) تجربه کرده است. محمدعلی شاه که در زمان ولیعهدی خود با رهبران جنبش مشروطه روابط حسنه برقرار کرد، می‌دانست بدون حمایت آنان نمی‌تواند بر تخت بماند. محمدعلی شاه فرمان مشروطه را که توسط پدرش مظفرالدین شاه (۱۹۰۷-۱۸۹۶) امضا شده بود را نیز به همین دلیل امضا کرد. محمدعلی شاه که در زمان ولیعهدی خود طرفدار روسیه بود، در واقع هرگز سلطنت مشروطه را نپذیرفت. او بعد از مرگ پدرش موضع خود در قبال مشروطه خواهان و مجلس آشکار ساخت. به ویژه دعوت نشدن هیچ‌کسی به نمایندگی از مجلس به مراسم تاج‌گذاری، نوید روزهای بدی برای طرفداران سلطنت مشروطه می‌داد. محمدعلی شاه از هر فرصتی برای حذف اداره مشروطه و مجلس برای تحکیم قدرت خود استفاده کرد. اما او در مقابل مشروطه خواهان نتوانست موفق شود. تنها یک راه برای شاه باقی مانده بود: در عکس‌العمل به ترور خود رهبران مشروطه را از بین ببرد. هدف از نگارش این مقاله، بررسی مبارزات محمدعلی شاه و مشروطه خواهان برای حذف یکدیگر با در نظر گرفتن مطبوعات آن دوره است. در این مقاله ابتدا وقایع میدان توپخانه که حامیان شاه و طرفداران مشروطه همزمان به میدانها آمدند، سپس ترور محمدعلی شاه و در پایان ماجرای به توپ بستن مجلس به فرمان شاه مورد بحث قرار گرفته است.

کلید واژه‌ها: ایران، قاجاریه، مشروطه، محمدعلی شاه، مطبوعات.

Kaynakça

- Afary, J. (1385). *İnkılab-ı meşrute-yi İran*. (R. Rızayî, Çev.). Neşr-i Bisütun.
- Alkaç, Ö. (2022). Meykede bağı cemiyeti. U. Başar (Ed.) *Modern İran Ansiklopedisi* içinde (ss. 632-637). İRAM Yayınları.
- Alkaç, Ö. (2023). İran Meşrutiyet Hareketinin Türk ve İran basınına yansımaları (1906-1909). [Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ali Asgar, Ş. (1387). *İran der devre-i saltanat-ı Kaçar*. İntişârât-ı Behzad.
- Aykaç, O. (2018). Alevi-Bektaşî kültüründe bir aşığılama sözü olarak 'şimîr'. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları ve Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bolat, G. (2016). Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın siyasi durumu 1907-1909. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 327-350.
- Hatîrât-ı İhtîşâmüssaltana. (1367). *Be Kûşêş-i Seyyid Muhammed mehdi musevî*. İntişârât-ı Zevvar.
- Hüseyin, A. Z. (1395). *Matbuatı siyasî-i İran der asrı meşrutiyet*. İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran.
- Kerbelayî, H. I. (1382). *Tarih-i dehaniye*. İntişârât-ı Merkez Esnad-ı İnkılab-ı İslamî.
- Kesrevî, A. (2021). *İran meşrutiyet tarihi (1)*, (M. Kamruz- H. Z. Kars. Çev.). Kaynak Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2010). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 459). TDV Yayınları.
- Melikzâde, M. (1383). *Tarih-i inkılab-ı Meşrutiyet-i İran (c. 1-2-3)*. İntişârât-ı Sahn.
- Melikzade, M. (1320). *Zendegânî-i melikülmütekelimin*. Çaphane-i Ali Ekber Ali.
- Müessese-i Mutalâât-ı Tarih-i Muassır-ı İran (MMTMİ), 0-13-1-256 1- (Elif).
- Rûznâme-i Hatîrât-ı Aynüssaltana III. (1379). *Be Gûşêş-i İrec Afşar*. Esatir.
- R.Keddie, N. (2006). *Modern Iran roots and result of revolution*. Yale University.

- Safâî, İ. (1381). *Tarih-i meşrutiyet be rivâyet-i esnâd*. İntişârât-ı İran Yârân.
- Safâî, İ. (1363). *Rehberân-ı meşrute (devre-i evvel)*. İntişârât-ı Câvidân.
- Tefazzülî, A. (1995). Enûşîrvân. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 255). TDV Yayınları.
- Yazıcı, T. (1995). Ferîdun. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 396). TDV Yayınları.

Arşiv Kaynakları

- Mecelle-i Hikmet. (1906). İran, 14 (872), 2.
- Mecelle-i Hikmet. (1907). 16 (900), 2.
- Mecelle-i Hikmet. (1908a). 16 (903), 3.
- Mecelle-i Hikmet. (1908b). 16 (910), 6.
- Mecelle-i Hikmet. (1908c). 16 (913), 3.
- Mecelle-i Hikmet. (1908d). 16 (914), 2.
- Mecelle-i Hikmet. (1908e). Ahval Der İran, 16 (903), 3.
- Resimli Kitap Mecmuası. (1910a). *İran-tarih-i inkılâb-birinci inkılapta İran'ın ahval-i dahiliye ve hariciyesi*, 4(21), 772.
- Rûznâme-i El-Cemâl. (1325). 1(23), 3.
- Rûznâme-i Encümen. (1325). *Vakîât-ı rûz-ı cuma- 14 zilcade*, 2(23), 1.
- Rûznâme-i Encümen. (1326). 1(2), 1.
- Rûznâme-i Hablülmetin. (1907a). *Müjdelersun İran müjdelersun*, 15(17), 18.
- Rûznâme-i Hablülmetin. (1908a). 15 (27), 19-20.
- Rûznâme-i Hablülmetin. (1908b). 15 (28), 1.
- Rûznâme-i Hablülmetin. (1908c). *İran'da meydana gelen son gelişmeler*, 15(29), 23.
- Rûznâme-i Hablülmetin. (1908ç). *Tarihin tatlı dili*, 15(42), 17.
- Rûznâme-i Hablülmetin. (1908d). 15 (41), 17.
- Rûznâme-i Hurşîd. (1907). 1 (84), 2-3.
- Rûznâme-i İstiklâl. (1327). *Tercüme-i raport-ı li-yahof-be makam-ı riyaset-i harbiye-i kaşkaz be müdir-i erkan-ı harb*, 5(1).
- Rûznâme-i Kevkeb-i Dürri. (1907a). 3 (34), 2.
- Rûznâme-i Kevkeb-i Dürri. (1907b). 3 (35), 3.
- Rûznâme-i Kevkeb-i Dürri. (1908). 4 (2), 1.
- Rûznâme-i Sür-ı İsrâfil. (1326a). 2 (3), 2.

Rûznâme-i Sûr-ı İsrâfil. (1326b). *Vekayi-i nâgovâr*,
1(25), 3-5.
Rûznâme-i Temeddün. (1325a). *İsticâbet-i Hayret*,
1(24), 2.
Rûznâme-i Temeddün. (1325b). 1(25), 3-4.
Rûznâme-i Temeddün. (1325c). *Tebrik*, 1(34), 2.
Rûznâme-i Temeddün. (1325ç). 1(44), 1.
Rûznâme-i Temeddün. (1325e). 1(47), 4.

Rûznâme-i Temeddün. (1326a). *İran ve ihtilal*, 1(51), 1.
Rûznâme-i Temeddün. (1326b). 1(69), 4.
Rûznâme-i Temeddün. (1326c). 1(70), 1.
Yeni Tasvîr-i Efkâr. (1909a). *İran mektupları v-(mec-
lisin dağıtılmasına ilk teşebbüs ve tavassut-ı sü-
fera)*, 1(36), 5-6.
Yeni Tasvîr-i Efkâr. (1909b). *İran mektupları
10-(Meclis-i Mebûsân'ın topa tutulması)*. 1(65), 8.

Etik Sorumluluk Beyanı / *Ethical Statement*

Yazar(lar), makaledeki bütün verileri etik kurallar çerçevesinde elde ettiğini, yararlanılan kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğunu beyan eder. Bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazar(lar)a aittir.

The author(s) declares that they have obtained all the data in the article within the framework of ethical rules and that they have referred to the sources used in accordance with scientific norms. In case of detection of a situation contrary to this statement, the Turkish Journal of Iranian Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s).

Etik Kurul İzni / *Ethics Committee Permission*

Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmaları ve izinle ilgili bilgileri burada belirtmişlerdir.

The author(s) have stated the studies that require ethical committee permission and the information about the permission here.

Kurul adı / *Comittee name:*

Tarih / *Date*

Numara/ *Number*

Katkı Oranı Beyanı / *Contribution Rate Statement*

Birinci yazarın katkı oranı / *First author contribution rate: %100*

İkinci yazarın katkı oranı / *Second author contribution rate: %...*

Destek ve Teşekkür Beyanı / *Statement of Support and Acknowledgment*

Bu çalışma TÜBİTAK destekli 2018/1-2214/A-1059B141800321 numaralı araştırma projesi kapsamında toplanan verilerden yapılmıştır. Destekleri için TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

This study has been conducted through the data collected within the scope of the research project number 2018/1-2214/A-1059B141800321 supported by TÜBİTAK. We would express our gratitude to TÜBİTAK for their support.

Çatışma Beyanı / *Conflict Statement*

Yazar(lar) bu makalenin herhangi bir çıkar çatışması oluşturmadığını beyan eder.

The author(s) declares that this article does not create any conflict of interest.

HAMAS'IN EL AKSA TUFANI OPERASYONU BAĞLAMINDA HİNDİSTAN'IN YENİ ORTA DOĞU POLİTİKASI VE İSRAİL FAKTÖRÜ*

 Fatih Tuna**

ÖZET

Filistinli direniş hareketi Hamas tarafından 7 Ekim 2023'te gerçekleştirilen El Aksa Tufanı Operasyonu ve bu operasyon sonrası yaşanan Filistin-İsrail çatışmalarında Hindistan'ın İsrail'i destekleyen bir tutum sergilediği görülmüştür. Bu durum Yeni Delhi hükümetinin 1947'deki bağımsızlığından itibaren takip ettiği İsrail-Filistin meselesindeki denge politikasından uzaklaştığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı uzun yıllar boyunca Bağlantısızlar Hareketi'nin önde gelen aktörlerinden biri olan Hindistan'ın dış politikasında meydana gelen bu dikkat çekici değişimin nedenlerinin araştırılmasıdır. Yeni Delhi hükümeti 1947'de Britanya'dan elde ettiği bağımsızlığın ardından uzun yıllar boyunca emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı bir dış politika yürütmüş ve Filistin-İsrail sorununda dengeli bir duruşa sahip olmuştur. Yeni Delhi hükümetinin İsrail ile Filistin arasındaki bu son çatışmada neden Tel Aviv yönetimini desteklediğini anlamak için ilgili politika yapıcı ve uygulayıcı kurum ve kişilerin açık kaynaklara yansımış olan söylemlerinin yanı sıra konu hakkında bilgili uzman ve akademisyenlerin çalışmaları birincil ve ikincil kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu yöntemle yapılan araştırmanın sonucunda ise Hindistan'ın iç politikasında meydana gelen değişim, Çin'in yükselişi nedeniyle ABD ve Hindistan'ın birbirine yaklaşması, İsrail ve Hindistan'ın savunma sanayi gibi kritik sektörlerde iş birlikleri ve Hindistan Başbakanı Narendra Modi ve İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun yakın kişisel ilişkisinin Hindistan'ın gelecekteki olarak takip ettiği dengeli dış politikasından uzaklaşıp daha fazla İsrail'e ve ABD'ye yaklaşmasına sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: El Aksa Tufanı, Hamas, Filistin, İsrail, Hindistan.

- * Atıf/To Cite: Tuna, F. (2024). Hamas'ın El Aksa Tufanı operasyonu bağlamında Hindistan'ın yeni Orta Doğu politikası ve İsrail faktörü. *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 67-81.
- ** Arş. Gör., Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Bölümü, Ankara, Türkiye, fatihtuna123@gmail.com

INDIA'S NEW MIDDLE EAST POLICY WITHIN THE CONTEXT OF HAMAS' AL AQSA FLOOD OPERATION AND THE ISRAEL FACTOR

ABSTRACT

It has been observed that India took a supportive stance for Israel during the Al-Aqsa Flood Operation carried out by the Palestinian resistance movement Hamas on October 7, 2023, and in the conflict between Palestine and Israel after the operation. This situation indicates that the New Delhi government has moved away from the balance policy on the Israel-Palestine issue that it has followed since its independence in 1947. In this context, the objective of this study is to examine the reasons behind this remarkable change in the foreign policy of India, which has been one of the leading actors of the non-aligned movement for many years. In addition to the relevant policy makers' and institutions' statements reflected in open sources, the works of experts and academics knowledgeable on the subject were also used as primary and secondary sources in order to make sense of why the New Delhi government, which has pursued an anti-imperialist and anti-colonialist foreign policy for many years after its independence from Britain in 1947 and has a balanced stance on the Palestine-Israel issue, supports the Tel Aviv administration in this latest conflict between Israel and Palestine. As a result of the research conducted with this method, it has been concluded that the change in India's domestic politics, the rapprochement of the USA and India due to the rise of China in the international arena, cooperation between Israel and India in critical sectors such as the defense industries, and the close personal relationship between Indian Prime Minister Narendra Modi and Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu have led India to depart from its traditionally balanced foreign policy and become closer to Israel and its strategic ally, the USA.

Key Words: Al Aqsa Flood, Hamas, Palestine, Israel, India.

Giriş

7 Ekim 2023'te Hamas tarafından İsrail'e karşı gerçekleştirilen El Aksa Tufanı operasyonu Hindistan Başbakanı Narendra Modi tarafından kınanmıştır. Başbakan Modi'nin kınama açıklaması ve İsrail'e destek veren açıklamalarının ardından ise Hindistan, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulunda İsrail ve Hamas arasındaki çatışmada ateşkes ilan edilmesine yönelik oylamada çekimser oy kullanmıştır. Hindistan tarafından kullanılan bu çekimser oy ise İsrail tarafından olumlu olarak karşılanmıştır.

Hindistan'ın, İsrail ve Hamas arasındaki 7 Ekim 2023'te başlayan çatışmalara yönelik tavrının daha çok İsrail'i destekleyici olduğu görül-

mektedir. Yeni Delhi'nin dış politikadaki bu tavrı ise, İsrail-Filistin meselesinde geleneksel olarak daha dengeli bir tavır sergilemiş ve 20. yüzyılın önemli bir dönemi boyunca Bağlantısızlar Hareketi'ne önderlik eden Hindistan'ın dış politikasında dikkat çeken bir değişime işaret etmektedir. Bu bağlamda, bu araştırmanın problemi geleneksel olarak İsrail ve Filistin arasında bir denge gözetilen Hindistan dış politikasındaki değişimdir. Araştırma sorusu ise bağımsızlığından itibaren Bağlantısızlar Hareketi'nin önderlerinden olan ve İsrail-Filistin meselesinde dengeli bir tutum takınan Hindistan'ın artık neden bu meselede İsrail'e yakınlaşan ve Tel Aviv'i destekleyen bir politika takip ettiğidir. Bu araştırma sorusuna yanıt bulmak amacıyla Hindistan'ın özellikle son

yıllarda dış politikasında meydana gelen değişim ve bu değişimin nedenleri anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Konuya ilişkin olarak politika yapıcı ve uygulayıcıların açık kaynaklara yansımış olan söylemlerinin yanı sıra konu hakkında araştırmalar yapan uzman ve akademisyenlerin çalışmaları da birincil ve ikincil kaynaklar olarak kullanılacaktır. Yeni Delhi'nin geleneksel olarak takip ettiği dengeli dış politikasından uzaklaşıp daha fazla Tel Aviv'e ve Washington'a yakınlaşması, Hindistan'ın iç politikasında yaşanan değişim, uluslararası sistemde Çin'in yükselen bir aktör olmasından dolayı ABD ve Hindistan'ın birbirine yaklaşması, İsrail ve Hindistan'ın savunma sanayi gibi kritik sektörlerde iş birlikleri ve Hindistan Başbakanı Modi ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun yakın kişisel ilişkileri bağlamında ele alınacaktır.

1. Hindistan-İsrail İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Çalışmanın bu bölümünde Hindistan ve İsrail arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planına yer verilecektir. Hindistan'ın İsrail ile ilişkilerini neden ve nasıl geliştirdiğinin yanı sıra konuya ilişkin stratejik amaçları ayrıntılı olarak değişimin nedenlerinin tartışıldığı bölümde yer almaktadır.

1947'de BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Filistin topraklarında bağımsız bir İsrail Devleti kurulmasına ilişkin karara karşı Hindistan tarafından olumsuz yönde oy kullanılmıştır (Ginat, 2004). Britanya İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını daha yeni elde etmiş, aynı zamanda Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu Pakistan'ın da kendi topraklarından ayrılarak bağımsız olmasını kabul etmiş ve bu bağımsızlık sürecinde Müslüman ve Hinduların nüfus değişimi sırasında çıkan kanlı olaylardan oldukça olumsuz etkilenmiş olan Hindistan (Sander, 2000), Filistin topraklarındaki Britanya mandasının sona ermesinden sonra bölüşüm yerine

o dönemde sayıları göreceli olarak Müslüman nüfusa göre az olan Yahudi azınlığının haklarının güvenceye alınmış olduğu bir federal yapı- lı devlet düzenlemesine sempati duymaktaydı (Kumaraswamy, 2010).

Nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu devletlere doğrudan komşu olması ya da coğrafi olarak oldukça yakın bir konumda olması ve Pakistan ile yapılan Müslüman ve Hindu nüfus değişiminden sonra bile hâlen kendi topraklarında milyonlarca Müslümanın bulunuyor olması da Hindistan'ın doğrudan bağımsız bir Yahudi devletin Filistin topraklarında kurulmasını desteklemekten kaçınmasının nedenleri arasında sayılabilir (Observer Research Foundation, 2017).

Hindistan'ın bağımsızlığının hemen ardından dış politikada kendisini sömürgeciliğe karşı olarak konumlandırması ve kendileri de İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinden henüz yeni bağımsız olmuş Arap devletleriyle yakın ilişkiler geliştirmek istemesi de Yeni Delhi hükümetinin İsrail-Filistin meselesindeki dengeli duruşunu etkileyen önemli faktörlerdir (Blarel, 2014).

Her ne kadar Hindistan İsrail'i resmî olarak 1950'de tanımış olsa da Tel Aviv hükümetinin yalnızca Mumbai kentinde bir konsolosluk açmasına 1953'te izin vermiştir. Benzer şekilde, Arap dünyasıyla siyasi ve ekonomik ilişkilerini Soğuk Savaş Dönemi'nde geliştirmeyi öncelleyen Hindistan ile İsrail arasındaki ilişkilerin bu dönemde oldukça sınırlı kaldığı ifade edilebilir (Kumaraswamy, 1995).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Hindistan-İsrail ilişkilerinin gelişimine ilişkin yeni bir kapı açıldığı söylenebilir. ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki kutuplaşmanın bölgesel yansımalarının yumuşamaya başlaması ve Oslo süreciyle birlikte İsrail ile Filistin ve Arap devletleri arasında sorunların barışçıl yollarla çözümüne ilişkin bir yakınlaşma olması da Hindistan'ın yukarıda bahsedilen sebepler nedeniyle İsrail ile iş birliğine yönelik tereddüt-

lerini azaltmıştır. Bu gelişmeler sonucunda ise 1992’de Hindistan İsrail’le olan ilişkilerini diplomatik olarak en üst seviyeye çıkararak başkent Yeni Delhi’de İsrail Büyükelçiliği açılmasına izin vermiştir (Subramanian, 2022).

Hindistan’ın İsrail’le olan ilişkilerinde kayda değer gelişmeler yaşanıyor olsa bile Filistin’i tamamen gözden çıkardığı asla söylenememektedir. 1973’teki Arap-İsrail Savaşı sonrası petrol üreten Arap ülkeleri tarafından uygulanan petrol ambargosu döneminde, Hindistan Filistin Kurtuluş Örgütünü Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanıyan Arap dünyası dışındaki ilk ülke olmuştur. 1975’te ise Hindistan, Filistin Kurtuluş Örgütünün Yeni Delhi’de temsilcilik açmasına izin vermiştir. Benzer bir şekilde 1988’de Filistin Devleti’nin kurulduğu ilan edildiği zaman bu devleti tanıyan Arap dünyası dışındaki ilk ülke de yine Hindistan olmuştur (Guha, 2022). İsrail’le ilişkileri ivme kaydediyor olsa bile Hindistan önemli uluslararası diplomatik platformlarda Filistin’e yönelik desteğini sürdürmüştür. Örneğin, 2011 yılına gelindiğinde Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas tarafından Filistin’in BM’ye tam üyelik talebinde bulunmasının ardından başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin bu talebi olumlu karşılamamasına rağmen Hindistan Filistin’in BM’ye tam üye olmasını desteklemiştir (Blarel, 2011).

2. Hamas’ın El Aksa Tufanı Operasyonu

7 Ekim 2023’te Hamas tarafından El Aksa Tufanı Operasyonu gerçekleştirildikten sonra ise Hindistan Başbakanı Modi, Hamas’ın operasyonuna karşı bir tavır takınırken İsrail’e desteğini sunmuştur. Hamas’ın El Aksa Tufanı operasyonunu başlattığı gün olan 7 Ekim’de Twitter üzerinden mesajını paylaşan Başbakan Modi, Hamas’ın gerçekleştirdiği operasyonu bir terör saldırısı olarak nitelmiştir. Modi mesajında, “İsrail’de terör saldırıları haberi nedeniyle de-

rinden sarsıldık. Düşünce ve dualarımız, masum kurbanlar ve aileleriyle birlikte. Bu zor zamanda, İsrail’le dayanışma içerisindeyiz.” ifadelerini kullanmıştır (Modi[@narendramodi], 2023).

Yeni Delhi yönetiminin Hindistan’daki İsrail yanlısı mitinglere izin verirken, Filistin’e destek mitinglerine izin vermediği ifade edilmektedir. Hindistan’ın çatışmanın taraflarına askerî destek verdiğine ilişkin açık kaynaklara yansımış olan bir gelişme henüz bulunamamıştır. Taraflar arasındaki çatışma hâlen devam ediyor olduğundan Hindistan’ın çatışma sonrası takip ettiği politikasına ilişkin olarak akademik literatürde tanımlama bulunmamaktadır.

Hamas’ın El Aksa Tufanı Operasyonu’nu başlatmasından üç gün sonra ise İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu ile bir telefon görüşmesi gerçekleştiren Hindistan Başbakanı Modi, Hamas’ın operasyonunu bir kez daha terör saldırısı olarak tanımlamıştır (Ministry of External Affairs-Government of India, 2023). İsrail Başbakanı Netanyahu ile gerçekleştirdiği telefon konuşmasında terörizmin her türünü koşulsuz bir şekilde kınadığını ifade eden Hindistan Başbakanı Modi, Gazze’de İsrail’in yaptığı saldırılar nedeniyle hayatını kaybeden içlerinde binlerce çocuk ve kadının da bulunduğu sivillere yönelik ise herhangi bir ifadede bulunmamıştır.

Hindistan Başbakanı Modi’nin El Aksa Tufanı operasyonunun yapıldığı gün sosyal medya paylaşımında bulunarak İsrail’e desteğini açıklaması; Hamas’ın operasyonunu bir terör saldırısı olarak nitelmesi; Hamas’ın operasyonundan sadece 3 gün sonra İsrail Başbakanı Netanyahu ile telefonda görüşerek İsrail’e destek verdiğini tekrar edip Hamas’ın operasyonunun bir terör saldırısı olduğunu vurgulaması Hindistan’ın yıllardır İsrail-Filistin sorununa yönelik sergilediği göreceli olarak dengeli politikadan uzaklaşmasının açık bir örneği olarak görülebilir. Hindistan’ın bölgeye yönelik olarak takip ettiği dış politikasında meydana gelen bu değişimin nedenlerinin irdelenmesi gerekmektedir.

3. Hindistan'ın İsrail'e Yönelik Dış Politikasındaki Değişim

Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığını elde ettikten sonra İsrail-Filistin meselesine yönelik olarak takip ettiği geleneksel dış politikasından özellikle son yıllarda sapmasının birbiriyle ilişkili çeşitli nedenleri bulunduğu söylenebilir. Başbakan Modi'nin 2014'te Hindu milliyetçisi Hindistan Halk Partisinin (BJP) lideri olarak iktidara gelmesiyle birlikte Hindistan'ın geleneksel bağlantısız, sömürgecilik karşıtı ve İsrail-Filistin meselesine dengeli yaklaşıma sahip dış politikasından uzaklaşmaya başladığı görülmüştür. İktidara geldikten sonra 2017'de İsrail'e resmî bir ziyaret gerçekleştiren Modi, İsrail'i ziyaret eden ilk Hindistan başbakanı olarak tarihe geçmiştir (Devender, 2019).

Özellikle Çin ve Pakistan'a karşı askerî gücünü artırmayı hedefleyen Hindistan Başbakanı Modi ile İsraili mevkidaşı Netanyahu arasında askerî, teknoloji, tarım ve hayvancılık alanlarındaki iş birliği önemli gündem maddeleri olmuştur. Hindistan, Başbakan Modi Dönemi'nde İsrail'in en çok silah ve askerî teçhizat ihracatı yaptığı ülke hâline dönüşmüştür (Pant & Sahu, 2019).

Hindistan Başbakanı Modi'nin İsrail'e yaptığı resmî ziyarette dikkat çeken bir başka önemli ayrıntı ise daha önce Hindistanlı yetkililerin gerçekleştirdiği İsrail'i resmî ziyaretten sonra Filistin topraklarına geçerek Filistinli yetkililerle görüşme yapma geleneğine son verilmesidir (Kaura, 2019). Hindistan Başbakanı Modi, İsrail ve Filistin arasında dengeli bir tutum sergilemeye odaklı geleneksel Hindistan dış politikasından uzaklaşmasının âdeta bir göstergesi olarak 2017'de İsrail'e gerçekleştirdiği tarihî ziyarette Batı Şeria'ya geçip hiçbir Filistinli üst düzey yetkiliyle görüşmeyerek bu geleneksel denge politikasını İsrail lehine ve Filistin aleyhine olacak şekilde bozmuştur.

Başbakan Modi'nin ziyaretine karşılık olarak, bu tarihî ziyaretten yalnızca 6 ay sonra ve Hindistan-İsrail ilişkilerinin 25. yılında İsrail Başbakanı Netanyahu Hindistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Hindistan protokolüne göre havalimanında karşılamamanın Hindistan dışişleri bakanı tarafından yapılması gerekirken Hindistan Başbakanı Modi, kendi ülkesinin protokol kurallarını ihlal ederek İsrail başbakanını havalimanında bizzat karşılamıştır. Bu ziyaret sırasında Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya ordusunda Hayfa şehrine saldırırken ölen Hint askerlerinin anısına Yeni Delhi'deki bir meydanın adı değiştirilmiştir. Böyle bir törenle İsrail ve Hindistan ilişkilerinin derin bir tarihi olduğuna vurgu yapılmak istenmiştir. Başbakan Netanyahu'nun Gujarat kentini ziyaret ettiği sırada binlerce Hindistan vatandaşı İsrail bayrakları sallayarak ve ellerinde İbranice karşılama yazıları tutarak Netanyahu'yu karşılamıştır. Netanyahu'nun heyetinde bulunan bir İsrail dışişleri bakanlığı genel müdürü ise bu durumu eşi benzeri olmayan bir karşılama olarak nitelemiştir. Aynı İsrail dışişleri bakanlığı genel müdürü, meslek memurluğu kariyeri boyunca daha önce böylesine etkileyici ve yoğun katılımlı bir karşılamaya tanık olmadığını ifade etmiştir (Ministry of Foreign Affairs of Israel, 2018). Modi liderliğindeki Hindistan Halk Partisi iktidarının İsrail ile olan ilişkilerinin, Hindistan Ulusal Kongresi partisi iktidarlarının İsrail ve Filistin arasında bir denge gözetken sağduyulu tavrından oldukça uzaklaştığı bu örneklerle bakılarak iddia edilebilmektedir.

Modi liderliğindeki Hindistan özellikle son yıllarda İsrail ile ilişkilerinde oldukça yakınlaşsa da Yeni Delhi hükümetinin Filistin'le ilişkilerini tamamen kopardığını söylemek doğru olmayacaktır. Modi bir Hindistan başbakanının ilk defa İsrail'i ziyaret ettiği tarihi ziyaret öncesinde Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ı Hindistan'a davet etmiştir. Filistin Devlet Başkanı Abbas'ın bu ziyareti sırasında

ise Modi, İsrail-Filistin sorununda Hindistan'ın geleneksel politikası olan iki devletli çözüme ilişkin desteğini tekrar ifade etmiştir (Blarel, 2021).

Benzer bir şekilde, Hindistan Filistin'e yönelik desteğini BM çatısı altında da sürdürmeye devam etmiştir. Hindistan 2017'nin sonunda ABD Başkanı Donald Trump'ın İsrail tarafından işgal edilen Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınmasına karşı çıkan BM Genel Kurulu kararına yönelik olarak olumlu yönde oy kullanmıştır (Dutta, 2017). 2018'de ise Hindistan İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesini kınayan ve Orta Doğu'da barış çağrısı yapan ancak bağlayıcı olmayan bir BM tasarısını desteklemiştir. Ek olarak Hindistan, Filistinlilere yardım sağlayan BM kuruluşlarına desteğini de artırmıştır (India News, 2023).

2021'e gelindiğinde ise İsraililer ile Filistinliler arasında El Aksa Camii ve çevresinde çatışmalar yaşanmaya başlamış ve bu çatışmalar sonucunda gerçekleşen askerî operasyonlar neticesinde yüzlerce Filistinli hayatını kaybetmiştir. Hindistan hükûmeti ise bu olaylarda hem İsrail'i hem de Filistin'i gerginliği artırdıkları gerekçesiyle kınamıştır (Saranya, 2023). Hindistan'ın bu tavrı, Filistin davasını tamamen terk etmeden İsrail'le ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen bir bölgesel dış politika örneği olarak nitelenebilecektir.

4. Hindistan Dış Politikasındaki Değişimin Nedenleri

7 Ekim 2023'te Hamas tarafından gerçekleştirilen El Aksa Tufanı Operasyonu'nun ardından ise Hindistan'ın Filistin ile İsrail arasında denge gözeten dış politikasında ciddi bir değişiklik olduğu göze çarpmıştır. Bir anlamda eksen kayması olarak da değerlendirilebilecek olan bu dış politika değişikliğinin birçok farklı sebebi olduğu söylenebilir. 2024'te yapılacak olan Hindistan genel seçimleri öncesinde

Başbakan Modi kendisini şahin bir lider olarak göstermeye çalışarak kendi seçmenlerini konsolide etmeye çalışıyor olabilir. Bununla birlikte yaklaşık 200 milyonluk Müslüman nüfusuyla Hindistan, pek çok İslam ülkesinden daha fazla Müslümana ev sahipliği yapmaktadır. Ancak Başbakan Modi her ne kadar ekonomik büyüme ve istihdamı önceleyen bir ekonomi politikası takip ediyor olsa bile Hindistan Müslümanlarının yalnızca %10'undan daha azının oyunu alabilmektedir (Rehman, 2018). Dolayısıyla Hindistan'daki Müslüman nüfustan oy alma kaygısının oldukça düşük olması, Modi'nin bu meselede geleneksel dengeli Hindistan dış politikasından uzaklaşarak İsrail'le yakınlaşmayı tercih etmesini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Hamasın 7 Ekim 2023 El Aksa Tufanı Operasyonu'ndan sonra Hindistan Müslümanları arasında da konuya ilişkin tam anlamıyla bir birlik olmadığı söylenebilir. Bazı Müslüman liderler Hamas'ın operasyonunu kınarken bazıları ise Hamas'a işgal edilmiş topraklar üzerinde yaptıkları operasyonda başarı dilemiştir (Ghosh, 2023).

Hindistan'ın El Aksa Tufanı operasyonu sonrasında İsrail lehine yaşadığı eksen kaymasının bir başka nedeni ise Keşmir sorunu üzerinden ele alınabilir. Hindistan ile Pakistan arasında uzun yıllardan beri devam eden Keşmir sorununa ilişkin olarak Hindistan'ın tavrı, Keşmir'in Pakistan tarafından işgal edildiği yönündedir. Hindistan, Keşmir bölgesindeki İslami direniş hareketleri ve devlet dışı aktörlerin tamamını terör örgütü olarak görmektedir. 2016'da Hindistan'ın Keşmir bölgesine yaptığı saldırıları oldukça başarılı olduğunu açıklayan Hindistan Başbakanı Modi, bu saldırıları İsrail'in Filistin topraklarında yaptığı operasyonlara benzetmiştir. Saldırılarından yaklaşık 1 ay sonra konuşan Modi, "Hindistan ordusu gerçekleştirdiği nokta operasyonlarıyla kabiliyetini göstermiştir. Bugünlerde ordumuzun kahramanlığı tüm ülkede konuşulmaktadır.

Önceden (bu tip nokta operasyonlarının) İsrail tarafından yapıldığını duyuyorduk. Milletimiz, Hindistan ordusunun kimseden aşağı kalmadığını görmüştür.” ifadelerini kullanmıştır (Kaura, 2020).

Hindistan’ın Hamas tarafından gerçekleştirilen El Aksa Tufanı Operasyonu’ndan sonra İsrail’e yönelik desteğini açıklamasına neden olan bir diğer gelişme ise bu krize ilişkin Arap ülkelerinin duruşu olabilir. Arap ülkeleri geçmiştekinin aksine İsrail’e karşı yekpare bir şekilde karşı duruş geliştirmeyi başaramamıştır (Fruganti & Toninelli, 2023). Genel olarak Filistin’e ve Hamas’a koşulsuz bir destek açıklamak yerine muğlak ifadeler içeren açıklamalar yaparak bu krizde sorumluluk almaktan kaçınmaya çalışmışlardır. Körfez Arap ülkeleriyle serbest ticaret anlaşması müzakereleri yürüten, körfez iş birliği ülkelerinden petrol ithalatının %35 ve gaz ithalatının %70’ini karşılayan Hindistan (Indian Ministry of Commerce & Industry, 2022) ise bu ülkelerin muğlak tavrı nedeniyle kendine daha rahat hareket edebileceği bir diplomatik zemin bulmuş olabilir. Hindistan’ın bahsi geçen ülkelerin muğlak tavrı sayesinde bulmuş olduğunu diplomatik zemin, Yeni Delhi hükûmetinin Filistin’e tam karşı bir politika izleyeceği anlamına gelmemektedir. Bu zeminde Hindistan’ın daha çok İsrail ile olan ilişkilerini daha üst seviyeye çıkarmayı amaçladığı ifade edilebilir.

Hindistan’ın ABD’nin stratejik müttefiki olarak görülen İsrail’e bu krizde destek açıklamasının bir diğer nedeni ise Yeni Delhi hükûmetinin Washington yönetimi ile olan ilişkilerini iyileştirmeye çalışmasıdır. Hindistan’ın ABD’nin baskısına rağmen Rusya Federasyonu’nu Şubat 2022’de Ukrayna’ya yönelik olarak başlattığı askerî operasyon nedeniyle kınamaması ve Rusya’yla ekonomik ilişkilerini sürdürmesi Yeni Delhi ve Washington arasındaki ikili ilişkileri zor duruma sokmuştur (Tellis, 2022). ABD ile gerilen ilişkileri yeni-

den tamir etmeye çalışmanın bir yolu olarak ABD’nin stratejik müttefiki olan İsrail’i bu son krizde desteklemek Hindistan açısından mantıklı ve kazançlı bir dış politika tercihi olarak değerlendirilmiş olabilir.

Hindistan’ın bağımsızlığından itibaren büyük ölçüde takip ettiği Bağlantısızlık Hareketi’nin çizgisinden sapmasının önemli göstergelerinden biri de ABD öncülüğündeki ittifak sistemlerine dâhil olmasıdır. Hindistan, dörtlü güvenlik diyalogu olarak da bilinen QUAD’ın bir üyesidir. QUAD’ın diğer üyeleri ise ABD, Japonya ve Avustralya’dır. QUAD büyük oranda Çin’in büyüyen gücünü dengelemek amacıyla kurulmuş olan bir uluslararası forum olarak görülmektedir.

Hindistan, ABD ve onun stratejik müttefiki İsrail’le yakınlaşmasını BM platformunda da göstermiştir. Hamas’ın El Aksa operasyonundan sonra Gazze’de meydana gelen insanlık trajedisi karşısında 26 Ekim’de BM Genel Kurulunda ateşkes yapılmasına ilişkin yapılan oylamada Hindistan çekimser oy kullanmıştır (Haidar, 2023). Hindistan’ın çekimser kalması İsrail tarafından olumlu olarak karşılanırken, Hindistan muhalefeti ise Yeni Delhi hükûmetini geleneksel dengeli dış politikadan sapmakla suçlamıştır. Hindistan diplomatik yetkilileri ise çekimser oy kullanımının nedenini ise İsrail’in tıpkı Hindistan gibi uzun yıllardan beri terörizmle mücadele eden bir ülke olmasına bağlamışlardır.

Hindistan aynı zamanda I2U2 bünyesinde, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve ABD ile iş birliği yapmaktadır. Bu oluşum aynı zamanda Orta Doğu’nun QUAD’ı olarak da nitelendirilmektedir. Dolayısıyla I2U2 sayesinde bu ülkelerin iş birliği yaparak bölgeye Çin’in etkisinin yayılmasını engellemeye çalıştıkları da söylenebilir (Ministry of External Affairs-Government of India, 2023).

I2U2’ye ek olarak, Yeni Delhi hükûmeti ev sahipliği yaptığı G20 zirvesinin marjında kısa

adı IMEEC olan “Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru” projesini de ilan etmiştir (Suri, 2023). Tüm bu gelişmeler Hindistan’ın özellikle son yıllarda geleneksel bağlantısız ve sömürgecilik karşıtı dış politikasından uzaklaşarak ABD ve onun stratejik müttefiki olan İsrail’le olan ilişkilerini en üst düzeye çıkarmaya çalıştığı önemli işaretleridir. Özellikle ABD’nin ise yükselen Çin’e karşı yine yükselen bir başka ülke olan Hindistan’la yakın iş birliğine giderek bir güç dengesi sağlamayı amaçladığı söylenebilir.

Kasım 2023’te ABD savunma ve dışişleri bakanlarının Yeni Delhi’ye yaptığı ziyarette, ABD’nin Hindistan’a silahlı insansız hava aracı tedarik etmesi ve ABD’li General Electric şirketinin jet motorlarının Hindistanlı şirketlerle ortaklık içerisinde Hindistan’da üretilmesi konusunda taraflar mutabık kalmıştır (Laskar, 2023). Bu durum özellikle savunma sanayi alanında Hindistan’ın stratejisinde ortaya çıkan değişimi göstermektedir.

Yaklaşık 7 milyon Hindistanlı işçinin Arap ülkelerinde çalışmasının yanı sıra petrol ve doğalgazda ithalatçı olması nedeniyle Arap ülkelerini kendisine karşı cephe oluşturmayacak şekilde İsrail’le dengeli ilişkiler yürütmeye çalışmış olan Hindistan ise İbrahim Antlaşmalarından sonra İsrail ile daha açık bir şekilde ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir. 2030 yılında dünyanın en büyük 3. ekonomisi olması öngörülen Hindistan, dış politikada pozisyonunu değiştirerek daha önce çok da aktif olmadığı Orta Doğu bölgesinde kendisini ABD ve İsrail ile uyumlu bir şekilde konumlandırmaya başlamıştır.

ABD ile ilişkileri zaten üst seviyede olan ve bunun yanı sıra son yıllarda İsrail’le olan ilişkilerini de geliştiren Körfez Arap ülkeleriyle yakınlaşmak aynı zamanda Hindistan’ın Keşmir meselesinde Pakistan’a karşı diplomatik etkinliğini artırmanın bir aracı olarak

görülmektedir. Gerçekten de Hindistan’ın özellikle Başbakan Modi döneminde Orta Doğu bölgesinde ABD ve İsrail ile uyumlu şekilde Körfez Arap ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler neticesinde Hindistan dış işleri bakanı 2019’da İslam İş birliği Teşkilatına bu teşkilatın tarihinde ilk defa davet edilen Hindistan dış işleri bakanı olarak bir konuşma gerçekleştirmiştir (Taneja, 2020). Bu durum Hindistan tarafından Pakistan’a karşı önemli bir diplomatik zafer olarak değerlendirilmiştir.

QUAD mekanizması sayesinde ilişkileri oldukça derinleşen ABD ve Hindistan, I2U2 ve IMEEC sayesinde bu iş birliğini Orta Doğu’ya da yansıtmayı hedeflemektedir. 2021’de imzalanan İbrahim Antlaşmaları’yla özellikle ekonomi ve teknoloji alanlarında iş birliğini artıran İsrail ve BAE, I2U2 sayesinde ilişkilerini daha da kurumsallaştırmış, ABD ve Hindistan’ın da bu platformda yer almasıyla küresel büyük güç rekabetinde stratejik bir pozisyona kavuşmuştur.

I2U2 genel anlamda bir ekonomik ve teknolojik iş birliği gibi gözükse de tüm üye ülkeler Orta Doğu’da askerî anlamda da stratejik olarak birlikte çalışmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda, Hindistan’ın özellikle donanması vasıtasıyla hem Arap ülkeleri hem de İsrail ile askerî anlamda ortak faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. Hindistan donanması sadece İsrail limanlarına ziyaret düzenlemekte kalmamış aynı zamanda ABD öncülüğünde kurulan ve Bahreyn Bölgesi’nde deniz kuvvetleriyle faaliyet gösteren bir askerî koalisyon olan “Birleşik Askerî Güçler-Bahreyn” (CMF-B) mekanizmasına (Singh, 2022) da katılarak stratejik bir öneme sahip ve jeopolitik anlamda büyük güçlerin rekabetine sahne olan Orta Doğu Bölgesi’nde ABD ile daha da yakınlaşmıştır.

ABD’nin küresel büyük güç rekabetinde Çin’i dengelemek için Hindistan’la yaptığı iş birliğinin bir başka ürünü ise g-20 zirvesinde

ortaya çıkmıştır. Hindistan'ın ev sahipliğinde düzenlenen g-20 zirvesinin marjında Yeni Delhi hükûmeti tarafından yeni bir ekonomik kuşak olarak IMEEC ortaya atılmıştır. Çin önderliğindeki kuşak yol projesine rakip olabilecek olan IMEEC projesiyle Hindistan'ın Orta Doğu üzerinden Avrupa'yla bağlantısının kurularak bu iki önemli güç merkezi arasındaki ekonomik etkileşimin daha da üst seviyelere çıkarılması hedeflenmektedir.

Hindistan tarafından ev sahipliği yaptığı g20 zirvesinde ortaya atılan IMEEC projesinin paydaşları arasında aynı zamanda Çin önderliğindeki kuşak yol projesinin paydaşları olan Suudi Arabistan ve BAE gibi bölgesel anlamda etkili körfez Arap ülkeleri de bulunmaktadır. Bu ülkelerin aynı zamanda Çin'le de önemli ilişkileri olduğu düşünüldüğünde ABD destekli Hindistan ile Çin arasındaki Orta Doğu Bölgesi'ndeki jeopolitik ve jeoekonomik rekabetin daha da artabileceği düşünülebilir.

Hindistan Başbakanı Modi tarafından gelecek yüzyıllarda dünya ticaretinin temelini oluşturacağı iddia edilen ve ABD Başkanı Joe Biden'ın yanı sıra Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen tarafından da desteklenen IMEEC projesi ise Hamas'ın gerçekleştirdiği El Aksa Tufanı Operasyonu ve bunun ardından başlayan Filistin-İsrail çatışması ile birlikte Çin tarafından gerçekleştirilecek bir hayal olarak değerlendirilmiştir (Global Times, 2023).

Bu yeni jeoekonomik ve jeopolitik girişimlerde önde gelen roller almaya başlayan Hindistan 1947 yılında bağımsızlığını elde etmesinden itibaren takip ettiği bağlantısız, emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı dış politikasından uzaklaşmaktadır. ABD öncülüğündeki Çin'e karşı ittifak sistemleri olarak yorumlanabilecek girişimlere doğrudan katılması, ABD tarafından desteklenen büyük çaplı küresel jeoekonomik projeler geliştirerek bunları uluslararası platformlarda ilan etmesi, Çin'e karşı den-

geleme politikası bağlamında ABD ile ilişkiler kurması ve yine ABD'nin stratejik müttefiki olan İsrail ile ilişkilerini tarihinde hiç olmadık şekilde artırmasıyla birlikte Hindistan kendi bağımsız tarihi boyunca hiç olmadığı kadar ABD ile yakınlaşmış bir konumdadır.

Bu yakınlaşma benzer bir şekilde Hindistan'ın savunma sanayii politikalarına da yansımıştır. Dünyanın en büyük silah ithalatçısı olarak kabul edilen Hindistan özellikle son yıllarda geleneksel olarak silah ithal ettiği Rusya'dan uzaklaşarak tedarikçilerini çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Buna ek olarak, savunma sanayiinde kendine yeter bir konuma gelmeye çalışacağını iddia eden Hindistan, savunma sanayii ihalelerinde yerli firmalara öncelik vermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Yeni Delhi hükûmeti tarafından ABD ve İsrail gibi ülkelerin savunma firmaları Hindistan'a davet edilerek Hintli firmalarla ortak girişimlerde bulunulması teşvik edilmeye çalışılmaktadır (The Economist, 2023). Savunma sanayii gibi hayati bir sektörde İsraili ve ABD'li firmalarla iş birliğine giden Hindistan'ın önümüzdeki dönemde bu ülkelere bağımlılığı daha da yüksek seviyelere çıkabilecektir.

İsrail ve ABD'li firmalarla savunma sanayii gibi kritik bir alanda yoğun iş birliğine gitmek ve bağımlılığını artırmak ise Hindistan'ı uzun yıllardır takip ettiği göreceli olarak bağımsız dış politikasından stratejik olarak uzaklaştıracaktır. Örneğin, Hindistan'ın da katıldığı I2U2 platformu Ortadoğu'nun QUAD'ı olarak yorumlanmaktadır (Haqqani & Pande, 2022). Bu yorum doğru olarak kabul ediliyorsa, bahsedilen platformun asıl amacının Çin'in Ortadoğu'daki etkisinin kısıtlanarak ABD ve müttefiklerinden oluşan yeni bir eksenin hem bölgesel hem de küresel güçlere ilan edilmesi olduğu yorumu yapılabilir.

Hindistan'ın Başbakan Modi liderliğinde İsrail'le yakınlaşmaya çalışması, Hindistan'ın Orta Doğu Bölgesi'ne yönelik yeni dış politikasının dikkat çekici bir örneğini teşkil etmektedir. İbrahim Antlaşmaları sayesinde kendine uygun bir zemin bulan Hindistan, Arap dünyasının tamamını karşısına almadan İsrail'le olan ilişkilerini daha da geliştirmek için uygun bir oyun alanına sahip olduğunu düşünmektedir.

Ekonomi, güvenlik, teknoloji, gıda güvenliği ve savunma gibi kritik öneme sahip sektörlerde İsrail'le olan ilişkilerini geliştirme yoluna giden Hindistan'ın, özellikle mevcut Başbakan Modi'nin iç ve dış politikadaki geleneksel dengeli tutumu takip eden Hindistan politikasından sapması ve aynı zamanda kişisel olarak da İsrail Başbakanı Netanyahu ile ikili ilişkilerinin oldukça yakın olması göz önünde bulduğunda, Yeni Delhi hükümetinin öngörülebilir bir gelecekte üst düzey bir dış baskıyla karşılaşmadığı takdirde İsrail'le olan ilişkilerini daha da derinleştirmeyi tercih ederken Filistin ile olan ilişkilerinin stabil kalacağını veya ivme kaybına uğrayabileceğini öngörebilmek mümkündür.

Hindistan, ABD önderliğindeki veya ABD tarafından desteklenen uluslararası girişimlere katıldıkça dış politikada bağımsızlığını giderek yitirmekte ve ABD'nin Çin'i Güney Asya ve Orta Doğu gibi çeşitli jeopolitik öneme sahip bölgelerde dengeleme amaçlı kullandığı bir araca dönüşmektedir. Her ne kadar bu konuya ilişkin olarak stratejik özerklik tartışmaları yapılıyor olsa da Yeni Delhi yönetiminin Washington tarafından yoğun şekilde desteklenen QUAD, I2U2, Bahreyn Birleşik Gücü ve IMEEC gibi jeopolitik ve jeoekonomik öneme haiz uluslararası girişimlere dahil olması somut bir şekilde ABD'ye karşı olan bağımlılığını artırdığını göstermektedir.

Geçmişte Orta Doğu konusuna ilişkin bölgeden gelecek gaz ve petrol gibi gelişmekte olan Hindistan endüstrisini besleyen doğal kaynaklar ve başta Körfez Arap ülkeleri olmak üzere bölgede çalışan milyonlarca işçiden gelecek dövizlerle cari ekonomik dengesini sağlamaya çalışan Yeni Delhi hükümeti, önümüzdeki süreçte kendisini ABD'nin bölgesel çıkarları ile uyumlu olacak bir strateji çerçevesinde Orta Doğu'da konumlandırmaya başlamıştır.

Hindistan, ABD tarafından desteklenen QUAD, I2U2, Bahreyn Birleşik Gücü ve IMEEC gibi jeopolitik ve jeoekonomik öneme haiz uluslararası girişimler vasıtasıyla başta Orta Doğu olmak üzere gerek küresel büyük güçlerin gerekse de bölgesel oyuncuların yoğun bir rekabet içerisinde olduğu ve çıkarlarını korumak için sert güç kullanmaktan kaçınmayacakları bölgelerde etkinliğini artırırken dış politikasında bağımsızlığını ve manevra kabiliyetini kaybedecek şekilde tek bir güç merkezine doğru bağlanmaktadır. Bunun aksinde iddialar olsa bile adı geçen uluslararası girişimlerin neredeyse tamamında ABD'nin doğrudan katılımcı ya da büyük destekçi durumunda olması ise bu tezi destekleyen en önemli gösterge olabilir. Bu durum, Hindistan'ın geleneksel dış politikasından saptığını gösterirken önümüzdeki dönemde dış politikasında yeni krizlerle karşılaşabileceğini de işaret etmektedir. Son olarak Hamas'ın El Aksa Tufanı Operasyonu sonrasında İsrail'in başlattığı saldırılarda binlerce savunmasız kadın ve çocuğun hayatını kaybetmesini İsrail'in terörle mücadele etmesi olarak değerlendiren Yeni Delhi hükümetinin gerek Hindistan Müslümanları gerekse de İslam dünyasının tamamı karşısında pek de olumlu karşılanmayacak bir duruş sergilemesinin yeni dış politikasının en önemli handikaplarından biri olduğu ortadadır.

Extended Abstract

It has been observed that India took a supportive stance for Israel during the Al-Aqsa Flood Operation carried out by the Palestinian resistance movement Hamas on October 7, 2023, and in the conflict between Palestine and Israel after the operation. This situation indicates that the New Delhi government has moved away from the balance policy on the Israel-Palestine issue that it has followed since its independence in 1947. In this context, the objective of this study is to examine the reasons behind this remarkable change in the foreign policy of India, which has been one of the leading actors of the non-aligned movement for many years. In addition to the relevant policy makers' and institutions' statements reflected in open sources, the works of experts and academics knowledgeable on the subject were also used as primary and secondary sources in order to make sense of why the New Delhi government, which has pursued an anti-imperialist and anti-colonialist foreign policy for many years after its independence from Britain in 1947 and has a balanced stance on the Palestine-Israel issue, supports the Tel Aviv administration in this latest conflict between Israel and Palestine. As a result of the research conducted with this method, it has been concluded that the change in India's domestic politics, the rapprochement of the USA and India due to the rise of China in the international arena, cooperation between Israel and India in critical sectors such as the defense industries, and the close personal relationship between Indian Prime Minister Narendra Modi and Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu have led India to depart from its traditionally balanced foreign policy and become closer to Israel and its strategic ally, the USA.

India's efforts to get closer to Israel under the leadership of Prime Minister Modi constitute a remarkable example of India's new foreign policy towards the Middle East region. India, which has found a suitable ground for itself thanks to the Abraham Accords, thinks that it has a suitable field of operation to further develop its re-

lations with Israel without opposing the entire Arab world.

India under the leadership of current Prime Minister Modi, which has set out to improve its relations with Israel in critical sectors such as economy, security, technology, food security and defense, has deviated from the traditional New Delhi blueprint which has followed a more balanced attitude in domestic and foreign policy. Additionally, considering the fact that both Prime Minister Modi and Israeli Prime Minister Netanyahu has very close personal relations, it is possible to predict that the New Delhi government may prefer to further deepen its relations with Israel, while its relations with Palestine may remain stable or lose momentum, unless it encounters high-level external pressure in the foreseeable future.

As India participates in international initiatives led or supported by the USA, it is gradually losing its independence in foreign policy and is turning into an apparatus used by the USA to balance China in various geopolitically important regions such as South Asia and the Middle East. Although there are discussions of strategic autonomy regarding this issue, the New Delhi administration's involvement in international initiatives of geopolitical and geoeconomic significance such as QUAD, I2U2, Bahrain Joint Force and IMEEC, which are heavily supported by Washington, concretely demonstrates the fact that its dependence on the USA has increased.

While the New Delhi government tried to maintain its current economic balance with natural resources, such as natural gas and oil, that feed the developing Indian industry and with remittances from millions of workers working in the region, especially in the Gulf Arab countries, in the past, it has started to position itself in the Middle East within the framework of a strategy that will align itself with the regional interests of the USA for the upcoming period.

India, through international initiatives of geopolitical and geoeconomic significance such as QUAD, I2U2, Bahrain Joint Force and IMEEC, supported by the USA, has increased its influence in different regions, especially the Middle East, where both global great powers and regional players are in intense competition and will not hesitate to use hard power to protect their interests. By doing so, the New Delhi administration is becoming tied to a single center of power, losing its independence and maneuverability. While this situation shows that India has deviated

from its traditional foreign policy, it also indicates that it may face new crises in its foreign policy in the upcoming periods. Most recently, the New Delhi government, which considers the deaths of thousands of defenseless women and children in the attacks launched by Israel after Hamas' Al Aqsa Flood operation as Israel's fight against terrorism, has taken a stance that will not be welcomed neither by the Indian Muslims nor by the entire Islamic world, underlining that as one of the most salient handicaps of its new foreign policy.

سیاست جدید خاورمیانه‌ای هند و نقش اسرائیل در چارچوب عملیات طوفان الاقصی

چکیده

هند در عملیات طوفان الاقصی که توسط جنبش مقاومت فلسطین حماس در ۷ اکتبر ۲۰۲۳ راه اندازی شد و در درگیری‌های فلسطین و اسرائیل که پس از این عملیات رخ داد، از اسرائیل حمایت کرده است. این نشان می‌دهد دولت دهلی نو از سیاست موازنه‌ای که از زمان استقلال خود در سال ۱۹۴۷ در قبال مسئله فلسطین و اسرائیل دنبال میکرد، فاصله گرفته است. این بیانگر تغییر در سیاست متعادل دهلی نو در مسئله فلسطین و اسرائیل که از زمان استقلال در سال ۱۹۴۷ دنبال میکرد، است. هدف این پژوهش بررسی دلایل این تغییر چشمگیر در سیاست خارجی هند که سال‌ها یکی از بازیگران برجسته جنبش غیرمتعهدها بوده، است. پس از استرداد استقلال توسط بریتانیا در سال ۱۹۴۷، هند سال‌ها سیاست ضد امپریالیستی و ضد استعماری را در پیش گرفت و مواضع متعادلی در قبال مسئله فلسطین و اسرائیل داشت. برای درک اینکه چرا دهلی نو در درگیری‌های اخیر بین اسرائیل و فلسطین از تل آویو حمایت کرد، علاوه بر گفتمان موسسات و سیاست‌گذاران که در منابع باز منعکس شده، از آثار کارشناسان و دانشگاهیان آگاه در این زمینه به عنوان منابع دست اول و دست دوم استفاده شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد تغییر در سیاست داخلی هند، نزدیک شدن آمریکا و هند به دلیل ظهور چین، همکاری اسرائیل و هند در بخش‌های حیاتی مانند صنایع دفاعی و روابط شخصی نارندرا مودی نخست وزیر هند و بنیامین نتانیاهو نخست وزیر اسرائیل عوامل فاصله گرفتن هند از سیاست خارجی متعادل سنتی خود و نزدیک شدن این کشور به اسرائیل و ایالات متحده بودند.

کلید واژه‌ها: ایران، قاجاریه، مشروطه، محمدعلی شاه، مطبوعات.

Kaynakça

- Blarel, N. (2011). *The Palestinian quest for statehood at the United Nations: International Reactions and India's Position*. Institute for Defence Studies and Analyses.
- Blarel, N. (2014). *The evolution of India's Israel policy: continuity, change, and compromise since 1922*. Oxford University Press.
- Blarel, N. (2021). Modi looks West? Assessing change and continuity in India's Middle East policy since 2014. *International Politics*, 59, 90-111.
- Devender, K. (2019). India-Israel relations under Narendra Modi. *International Journal of Research in Social Sciences*, 9(4), 791-802.
- Dutta, P. K. (2017, December 22). *Why India voted against US, Israel on Jerusalem at United Nations*. India Today. <https://www.indiatoday.in/world/story/why-india-voted-against-us-israel-on-jerusalem-at-united-nations-1114436-2017-12-22> adresinden alındı.
- Fruganti, L., & Toninelli, L. (2023, October 27). *The Arab world is boiling over the Israel-Hamas conflict*. Italian Institute for International Studies. <https://www.ispionline.it/en/publication/the-arab-world-is-boiling-over-the-israel-hamas-conflict-150471> adresinden alındı.
- Ghosh, P. (2023, October 7). 'Indian Muslims never supported violence': IAS officer on Israel-Palestine conflict. Hindustan Times: <https://www.hindustantimes.com/india-news/indian-muslims-never-supported-violence-ias-officer-on-israel-palestine-conflict-101696696307510.html> adresinden alındı.
- Ginat, R. (2004). India and the Palestine question: The emergence of the Asia-Arab Bloc and India's quest for hegemony in the post-colonial third world. *Middle Eastern Studies*, 40(6), 189-218.
- Global Times. (2023, October 11). *With Israeli-Palestinian conflict or not, IMEEC is just a castle in the air*. Global Times. <https://www.globaltimes.cn/page/202310/1299672.shtml> adresinden alındı.
- Guha, S. (2022, August 12). *India's shifting stand On Israel-Palestine reflects the changing contours of its foreign policy*. Outlook India. <https://www.outlookindia.com/national/india-s-shifting-stand-on-israel-palestine-reflects-the-changing-contours-of-its-foreign-policy-news-215882> adresinden alındı.
- Haidar, S. (2023, November 6). *Why did India abstain from the call for truce? | Explained*. The Hindu. <https://www.thehindu.com/news/national/why-did-india-abstain-from-the-call-for-truce-explained/article67498732.ece> adresinden alındı.
- Haqqani, H., & Pande, A. (2022, December 7). *The West Asia quad continues to gain momentum*. The Diplomat. <https://thediplomat.com/2022/12/the-west-asia-quad-continues-to-gain-momentum/> adresinden alındı.
- India News. (2023, November 21). *India donates \$2.5 million to UN Agency for Palestinian refugees*. NDTV World. <https://www.ndtv.com/india-news/india-donates-2-5-million-to-un-agency-for-palestinian-refugees-4592473> adresinden alındı.
- Indian Ministry of Commerce & Industry. (2022, November 25). *India-Gulf Cooperation Council (GCC) decide to pursue resumption of Free Trade Agreement (FTA) Negotiations*. Indian Ministry of Commerce & Industry. <https://pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1878714> adresinden alındı.
- Kaura, V. (2019). Indo-Israeli relations in the Modi era: a transformative shift. *Israel Affairs*, 25(2), 217-233.
- Kaura, V. (2020). India's Pakistan policy: from 2016 'surgical strike' to 2019 Balakot 'airstrike'. *The Round Table The Commonwealth Journal of International Affairs*, 109(3), 277-287.
- Kumaraswamy, P. (1995). India's recognition of Israel, September 1950. *Middle Eastern Studies*, 31(1), 124-138.
- Kumaraswamy, P. (2010). *India's Israel Policy*. Columbia University Press.
- Laskar, R. H. (2023, November 10). *Threats posed by China also discussed': Lloyd Austin on India, US 2+2 dialogue*. Hindustan Times. <https://www.hindustantimes.com/india-news/threats-posed-by-china-also-discussed-lloyd-austin-on-india-us-2-2-dialogue-101699627853745.html> adresinden alındı.
- Ministry of External Affairs-Government of India. (2023, November 10). *Joint statement: fifth*

- annual India-U.S. 2+2 ministerial dialogue. Ministry of External Affairs-Government of India. https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/37252/Joint_Statement_Fifth_Annual_IndiaUS_22_Ministerial_Dialogue adresinden alındı.
- Ministry of External Affairs-Government of India. (2023, October 10). *Prime Minister Shri Narendra Modi speaks with Prime Minister of Israel*. Ministry of External Affairs-Government of India. https://www.mea.gov.in/press-releases.htm?dtl/37180/Prime_Minister_Shri_Narendra_Modi_speaks_with_Prime_Minister_of_Israel adresinden alındı.
- Ministry of Foreign Affairs of Israel. (2018, January 21). *PM Netanyahu's state visit to India*. Ministry of Foreign Affairs of Israel. <https://www.gov.il/en/departments/news/pm-netanyahus-official-visit-to-india-14-january-2018#:~:text=January%2013,%202018:.,Modi's%20historic%20visit%20to%20Israel.> adresinden alındı.
- Modi[@narendramodi], N. (2023, October 7). *Twitter*. Deeply shocked by the news of terrorist attacks in Israel. [Tweet.]: <https://twitter.com/narendramodi/status/1710614655620534296> adresinden alındı.
- Observer Research Foundation. (2017, February 13). *When Einstein tried to convince Nehru to support Israel, but failed – analysis*. Euroasia Review. <https://www.eurasiareview.com/13022017-when-einstein-tried-to-convince-nehru-to-support-israel-but-failed-analysis/> adresinden alındı.
- Pant, H. V., & Sahu, A. (2019). *Israel's arms sales to India: Bedrock of a strategic partnership*. New Delhi: Observer Research Foundation.
- Rehman, M. (2018). Explaining the inconvenient truths of Indian political behaviour: Hindutva, Modi, and Muslim voters in 2014. M. In *Rehman, Rise of Saffron Power Reflections on Indian Politics* (pp. 168-190). Routledge.
- Sander, O. (2000). *Siyasi tarih-2.Cilt (1918-1994)*. İmge Kitabevi.
- Saranya, A. A. (2023). India-Israel relations: The Palestine Factor and de-hyphenation approach. *IUP Journal of International Relations*, 17(1), 20-41.
- Singh, S. V. (2022, May 25). *What's combined military forces-Bahrain? US-backed coalition India joined on Quad sidelines*. The Print. <https://the-print.in/defence/whats-combined-military-forces-bahrain-us-backed-coalition-india-joined-on-quad-sidelines/970558/> adresinden alındı.
- Subramanian, N. (2022, February 3). *Explained: The India-Israel relationship*. The Indian Express. <https://indianexpress.com/article/explained/the-india-israel-relationship-modi-bennett-7753938/> adresinden alındı.
- Suri, N. (2023, December 13). *IMEEC – A green corridor or a pie in the sky*. Observer Research Foundation. <https://policycommons.net/artifacts/4850310/imeec/5687150/> adresinden alındı.
- Taneja, K. (2020, September 2). *In Pakistan-Saudi clash, India has an opportunity*. Observer Research Foundation. <https://policycommons.net/artifacts/1424227/in-pakistan-saudi-clash-india-has-an-opportunity/2038501/> adresinden alındı.
- Tellis, A. J. (2022). *“What is in our interest”: India and the Ukraine war*. Washington DC. Carnegie Endowment for International Peace.
- The Economist. (2023, June 15). *Joe Biden and Narendra Modi are drawing their countries closer*. The Economist. <https://www.economist.com/leaders/2023/06/15/joe-biden-and-narendra-modi-are-drawing-their-countries-closer> adresinden alındı.

Etik Sorumluluk Beyanı / *Ethical Statement*

Yazar(lar), makaledeki bütün verileri etik kurallar çerçevesinde elde ettiğini, yararlanılan kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğunu beyan eder. Bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk yazar(lar)a aittir.

The author(s) declares that they have obtained all the data in the article within the framework of ethical rules and that they have referred to the sources used in accordance with scientific norms. In case of detection of a situation contrary to this statement, the Turkish Journal of Iranian Studies has no responsibility, and all responsibility belongs to the author(s).

Etik Kurul İzni / *Ethics Committee Permission*

Yazar(lar) etik kurul izni gerektiren çalışmaları ve izinle ilgili bilgileri burada belirtmişlerdir.

The author(s) have stated the studies that require ethical committee permission and the information about the permission here.

Kurul adı / *Comittee name:*

Tarih / *Date*

Numara/ *Number*

Katkı Oranı Beyanı / *Contribution Rate Statement*

Birinci yazarın katkı oranı / *First author contribution rate: %100*

İkinci yazarın katkı oranı / *Second author contribution rate: %...*

Destek ve Teşekkür Beyanı / *Statement of Support and Acknowledgment*

Bu çalışma _____ destekli _____ numaralı araştırma projesi kapsamında toplanan verilerden yapılmıştır. Destekleri için _____'e teşekkür ederiz.

This study has been conducted through the data collected within the scope of the research project number _____ supported by _____. We would express our gratitude to _____ for their support.

Çatışma Beyanı / *Conflict Statement*

Yazar(lar) bu makalenin herhangi bir çıkar çatışması oluşturmadığını beyan eder.

The author(s) declares that this article does not create any conflict of interest.

50 SORUDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ*

ID Muhammed Furkan Şahin**

Hakkı Uygur (Ed.), Altınbaş Üniversitesi
Yayımları, 2023, 328 sayfa
ISBN: 978-625-8174-39-7

Türkiye ve İran, kendi coğrafi konumlarından kaynaklanan jeopolitik önemleri, zengin tarihsel mirasları ve İslam'ın farklı mezheplerini barındıran kültürel kimlikleriyle öne çıkan bölgesel güçlerdir. Her iki ülkenin tarihsel mirasları ve kültürel kimlikleri, bu iki bölgesel güce, bölgesel ve küresel politika üzerinde belirleyici bir rol oynama imkânı sağlamaktadır. Türkiye ve İran, aynı coğrafyayı paylaşan, uzun yıllar rekabetin ve ilişkinin bir arada yürütüldüğü, ortak sınırları boyunca farklı kimlik tanımlamalarına sahip iki egemen ülke olarak varlıklarını sürdürmektedir. Geçmişten gelen bu tanımlamalar ve ilişkiler edebî eserlerde dahi kendini göstermiştir. İran'ın millî destanı *Şahname*'nin müellifi Ebul-Kasımî Firdevsi, eserinde Sasani İmparatorluğu Dönemi'nde İranlılarla Turan halklarının gerçekleştirmiş olduğı savaşlardan söz eder ve bu iki halkın, mitolojik karakter olan Feridun'un oğulları –başka bir ifadeyle bu iki halkı birbirine düşman iki kardeş- olarak anmaktadır (Kowalski, 1983, s. 292). 11. yüzyılın önemli simalarından olan Kaşgarlı Mahmud ise

- * Atıf/To Cite: Şahin, M. F. (2024). 50 soruda Türkiye – İran ilişkileri (Kitap tanıtımı). *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 82-85.
- ** Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Doğı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul, Türkiye, furkan.sahin@medeniyet.edu.tr

Türk-İran ilişkisini “Tatsız Türk bolmas, başsız bÖrk bolmas” (Bir başlığın hiçbir zaman başsız kalmaması gibi bir Türk de hiçbir zaman Farsisiz kalmaz) (Kaçalın, 2005, s. 202) olarak ifade etmektedir. Birbirleriyle coğrafi olarak bu kadar yakın ve siyasal olarak bir o kadar da uzak olan bu iki ülkenin birbirleriyle doğrudan etkileşime girmesi, rekabete girmesi ve iş birliği yapması kaçınılmazdır. Bu durum, Türkiye-İran ilişkilerini karmaşık bir ilişkiler ağı olarak şekillendirmektedir. İki ülkenin tarihsel, kültürel ve mezhepsel farklılıkları, ilişkilerini etkileyen önemli faktörlerdir. Ancak ortak coğrafya ve stratejik çıkarlar, Türkiye ve İran’ı bölgesel ve küresel konularda birlikte çalışmaya zorlayan bir etken olmuştur.

50 Soruda Türkiye-İran İlişkileri kitabı *Hakkı Uygur* editörlüğünde Altınbaş Üniversitesi’nin *Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan Kitaplar* serisi içerisinde kendisine yer bulmuştur. Ekim 2023 tarihinde yayımlanan eser İRAM bünyesinden ve dışından araştırmacıların kaleme almış olduğu bir eserdir. Beş ana bölüm ve her bölüm altında on başlığın ele alındığı eser iç politikadan dış politikaya, ekonomiden güvenliğe; toplum ve kültür hakkında merak edilen konulara yanıtları içermektedir. Bu eser, son yarım yüzyılda Türkiye ve İran’ın birlikte geçirdiği ilişki serüvenini okuyuculara sunarak, iki ülke arasındaki tarihi süreçteki gelişmeleri açığa çıkarmaktadır. Eserin birinci bölümü “İç Politika” başlığı altında 1979 İslam Devrimi sonrası İran’ın yönetim yapısını (s. 3-9) detaylı bir şekilde ele almaktadır. Kitap içinde doğrudan İran’ı siyasi ve politik olarak okuyuculara tanıtmak üzere hazırlanmış olan bu bölüm, İran iç politikasına yönelik çalışmaların diğer muhtelif alanlara kıyasla zayıf kaldığı düşünüldüğünde, okuyucuların İran’ın yönetim yapısı ve anayasal organları (s. 15-21; s. 22-27; s. 28-33) hakkında merak ettikleri ko-

nulara cevap bulabilecekleri, yorumdan uzak salt bilgiler barından bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Dış Politika” başlığını taşıyan ikinci bölümde, 1979 İslam Devrimi’nden günümüze kadar olan süreçte Türkiye ve İran ilişkilerini şekillendiren önemli durumlar incelenmiştir. İki ülkenin tarihindeki kriz anları üzerinden yapılan değerlendirme, özellikle İran İslam Devrimi’nin ardından Türkiye-İran ilişkilerinde gerçekleşen değişimlere odaklanmış, her iki ülkenin karşılıklı çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini vurgulamıştır (s. 67). Ayrıca, bu bölüm altında bulunan diğer bir makalede, Soğuk Savaş sonrası dönemde İran’ın benimsediği ulusal çıkar ve güvenlik odaklı dış politika anlayışı incelenmiş, aynı zamanda Türkiye’nin bu dönemdeki siyasi ve ekonomik faktörlere bağlı stratejileri değerlendirilmiştir. Irak işgali sonrasında ortaya çıkan ortak çıkarlar ve ayrılıklar, iki ülke arasındaki güvenlik ve istikrar konularındaki iş birliği ile çatışmalar ele alınmıştır. İran’ın nükleer programının Türkiye-İran ilişkilerine etkisi, Türkiye’nin İran Nükleer Krizi’nde üstlendiği diplomatik rol, özellikle Tahran Bildirisi ile yazılı anlamda İran’ın nükleer araştırmalarında ilk kez taahhüt altına alınması, sadece büyük bir diplomatik başarı olarak öne çıkmakla kalmayıp aynı zamanda eser içerisinde dikkat çeken bir konu olmuştur. Türkiye’nin bu arabuluculuk çabası, krizin çözümüne yönelik olarak yaptığı açıklamalar ve tutarlı siyaseti birlikte ele alınarak okuyuculara sunulmuştur (s. 93-97). Uluslararası yaptırımların Türkiye ve İran’ın ekonomik ve siyasi ilişkilerini nasıl etkilediğine dair analiz yapılmış ve geleceğe yönelik olarak çıkarımlarda bulunulmuştur. Karabağ Savaşı sırasında zaman zaman gerginlik düzeyi artan Türkiye-İran ilişkisine dair de bir inceleme bu başlık altında ele alınmıştır.

“Güvenlik” başlığı altında derlenmiş olan üçüncü bölümde ise dikkat çekici başlıkların yer aldığı söylenebilir. İlgili bölümün değerlendirilmesi ise “terörizmle ortak mücadele ve koşulları, jeopolitik konum ve güvenlik yaklaşımı ve devrim sonrası dönemde oluşturulan vekil milis güç stratejisi” konuları etrafında toplanmıştır.

Türkiye ve İran arasındaki karmaşık ilişkiler, çeşitli faktörlerin etkisi altında sürekli bir şekilde dönüşmekte ve güvenlik, bu ilişkilerin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Terörizmle mücadele, jeopolitik konum, devrim sonrası dönemde oluşturulan güç stratejileri ve özel olarak vekil milis güçleri, Türkiye-İran ilişkilerindeki güvenlik zeminini şekillendiren kritik unsurlardan birkaçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ve İran’ın terörizme karşı mücadelede birliğin, hangi koşullar altında oluşturulabileceğine yanıt arayan makalede, her iki ülkenin de ulusal güvenlik endişelerine değinilmekte ve terörle mücadelede iş birliğinin önemi vurgulanmaktadır. Ancak bu ortaklık kurulurken, her iki ülkenin iç dinamikleri, terör gruplarına karşı aldıkları önlemler ve bölgesel faktörlere odaklanılmış, günümüzde iki ülkenin de 1990’larda geçirilen sorunlu zamanlara nazaran iş birliğine daha yatkın bir ilişki sergiledikleri ifade edilmiştir (s. 126). Ancak İran’ın son zamanlarda bilhassa 2017 sonrası dönemde, Türkiye’nin bölgesel olarak etkinliğini arttırması ve II. Karabağ Savaşı’ndaki aktif rolü nedeniyle -İran’ın transit ülke olma vasfına Zengezur koridoruyla alternatif yaratılma ihtimali, İran’ın yaşamış olduğu iklim sorunlarını Türkiye’de inşa edilen barajlara bağlaması- vb. sorunlar iki ülkenin iş birliği alanlarını kısıtladığı ifade edilmiştir (s. 128). İlgili bölüm altında dikkatleri çeken bir diğer başlık ise devrim sonrası inşa edilen vekil milis güç stratejileridir. İlgili makalede İran’ın bu stratejiyi nasıl kurduğu, ideolojisini ve hedef-

leri ele alınmıştır. Detaylı bir analizin aynı bölümdeki diğer başlıklar altında yapıldığı makalede İran’ın stratejisi ve hedefleri işlenmiş; İran Anayasası’nın “ezilenlerin yanında olma” ve “bütün dünya Müslümanlarının hakkını koruma” söyleminin Şii retoriğindeki zalimlerin karşısında mazlumların yanında yer alma” söyleminin İran’ın hem mücadele içinde olduğu hem de doğrudan mücadele alanı bulamadığı devletlere karşı bölgede yeni kazanımlar elde etmek ve onlara karşı bir baskı aracı olarak kullanması bu stratejinin ana noktaları olarak açıklanmıştır. Güvenlik başlığı altında hazırlanan makalelerdeki analizler, Türkiye-İran ilişkilerinin güvenlik temelli dinamiklerini kapsamlı bir şekilde ele alan ve İran’ın güvenlik politikalarını anlamamıza yönelik önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Ekonomi” başlığı altında derlenmiş olan dördüncü bölümde ise İran ekonomisinin genel özelliklerinden, petrol ve doğal gazın İran ekonomisindeki rolünden, direniş ekonomisi ve vakıfların ekonomik sistem içerisindeki rolünden, Türkiye’nin İran ile ekonomik ilişkilerinden ve ABD’nin İran’a yaptırımları esnasında Türkiye’nin bu yaptırımlara karşı aldığı tavrı inceleyen makaleler oluşturulmaktadır. Özellikle uluslararası ilişkiler alanından ekonomi temelli tez hazırlayacak lisansüstü araştırmacılar için temel bilgilerin bulunduğu bölümde İran ekonomisinin temel özellikleri ele alınmış ve ülkenin ekonomik yapılanması hakkında ilgililerine geniş bir çerçeve sunulmuştur. GSYİH, döviz kuru krizleri ardından yaşanan enflasyon ve petrol sektörünün performansı gibi anahtar göstergeler kaleme alınmıştır. Ekonomi başlığı altında İran’ın ekonomisinin hangi ekonomik sistem ile yönetildiği sorusuna cevap aranmış ve ekonominin temel yapılarından ve büyük bir gelir kaynağını oluşturan petrol ve doğal gazın ekonomideki rolüne değinilmiştir. Hâlihazırda dünya petrol

rezervinin %11'ine, doğalgaz rezervinin ise %17'sine sahip olan (s. 188) İran'ın hidrokarbon ve türevlerinden olan gelirinin GSYİH'ye etkisi açıklanmış, hidrokarbon ihracatından elde ettiği gelirlerin bütçeye katkısı ve ekonomideki payına ilişkin veriler analiz edilmiştir. Bölümün sonunda yer alan makalelerde ise Türkiye'nin İran ile olan ekonomik ilişkilerinin geçmiş olduğu tarihsel süreçlerden, İran ile ekonomik alanda yapılan iş birliklerinden bahsedilmiştir. "İç Politika" başlığında kısaca bahsedilen ABD'nin İran'a yaptırımlarına karşı Türkiye'nin sergilemiş olduğu politika, "Ekonomi" başlığı altında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır (s. 239-244).

Kitabın beşinci ve son bölümü "Toplum ve Kültür" konusuna ayrılmıştır. İki devletin tarihsel süreç içindeki kültürel etkileşimleri, Türkiye'ye karşı olan algılar, kültür ve sanat alanında gerçekleştirilen mutabakatlar, İran'ın Türkiye'ye yönelik düzensiz göç karşısındaki politikaları, İran'daki beyin göçleri ve İran aydınlarının toplumsal rolleri değerlendirilmiştir.

50 Soruda Türkiye-İran İlişkileri kitabı, Türkiye ve İran arasındaki karmaşık ilişkile-

rin farklı boyutlarını ele alan bir kaynak kitap olmuştur. Eser, beş ana bölüm ve her bir bölüm altında on başlıkla toplam 50 soruda Türkiye-İran ilişkilerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Her bir bölümde farklı konu başlıkları altında ele alınan sorular, ekonomiden güvenliğe, iç politikadan dış politikaya kadar geniş bir yelpazede bilgi sunmaktadır. Eser, sadece politik ve ekonomik boyutları değil aynı zamanda tarih, kültür ve toplum bağlamında da Türkiye-İran ilişkilerini ele almaktadır. Ancak bunu yaparken güncel olayları da içine alarak okuyuculara daha geniş açıdan daha anlaşılır bilgiler vermeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Özellikle nükleer kriz, diplomatik gelişmeler ve bölgesel olaylar gibi konuları detaylı bir şekilde incelemektedir. Hazırlanan kitap genel olarak Türkiye-İran ilişkileri başlığı altında bir araya getirilmiş bir eser olsa dahi içinde yer alan metinler incelendiğinde büyük ölçüde İran hakkında bilgi sunduğu ve bazı yazılarıyla sadece İran'ı ele aldığı söylenebilir. Kitap, özellikle Türkiye-İran ilişkilerine akademik ilgi duyanlar ve bu alanda çalışma yapanlar için değerli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Kowalski, T. (1983). Şehname'de Türkler (H. Güngör, Çev.). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 289-300.
- Kaçalin, M. S. (Çev.). (2005). *Divânü Lûgati't-Türk*, Mahmûd el-Kâşgarî. Kabcacı Yayınevi.
- Uygur, H. (Ed.). (2023). *50 Soruda Türkiye-İran ilişkileri*. Altınbaş Üniversitesi Yayınları.

NOTLAR/NOTES: _____

TİAD

Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi
Turkish Journal of Iranian Studies

TiAD

Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi
Turkish Journal of Iranian Studies

TiAD

Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi
Turkish Journal of Iranian Studies

“Tanıtım nüshasıdır, para ile satılamaz.”
“Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5’inci maddesinin 2’nci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.”